

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETO
MOKESČIŲ IR FINANSŲ KATEDRA

ASTA VAŠKYTĖ-ŠADŽIENĖ
Mokesčių administravimo programa

LIETUVOS PENSIJŲ SISTEMOS RAIDOS ANALIZĖ
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Lekt. Vaitiekus Novikevičius

Konsultantas –
doc.dr A. Miškinis

Vilnius, 2007

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. PENSIJŲ SISTEMOS ISTORINĖ RAIDA.....	4
1.1 Socialinės apsaugos atsiradimo prielaidos ir socialinės gerovės modeliai.....	5
1.2 Nepriklausomos Lietuvos socialinė raida tarpukario laikotarpiu 1918 – 1940m.....	9
1.3 Pensijų sistema Lietuvai esant SSRS sudėtyje 1940 – 1990m.....	13
1.4 1990 m. pradėtos pensijų sistemos kūrimo ypatumai.....	16
2. ANTRASIS PENSIJŲ SISTEMOS REFORMOS ETAPAS 1994-1995 m.....	21
2.1 Pensijų sistemos reformos būtinumas.....	21
2.2 Socialinio draudimo senatvės pensijų sistemos charakteristikos.....	23
2.3 Pensijų rūšys ir jų ypatumai.....	25
2.4 Pensijų sistemos efektyvumo problemos.....	36
3. TRIJŲ PAKOPŲ PENSIJŲ SISTEMOS KŪRIMAS.....	40
3.1 Pensijų reformos priežastys.....	40
3.2 Pensijų reformos tikslai ir uždaviniai.....	40
3.3 Pensijų reformos eiga.....	41
3.4 Trijų pakopų pensijų sistema.....	43
3.5 Profesiniai pensijų fondai.....	50
3.6 Pensijų sistemos reformos vertinimas.....	51
IŠVADOS.....	56
REKOMENDACIJOS.....	58
SANTRAUKA.....	59
SUMMARY.....	60
LITERATŪROS SARAŠAS.....	61
PRIEDAI.....	66

IVADAS

Socialinė apsauga vienas svarbiausių visuomenės socialinės raidos faktorių, visuomenės saugumo ir stabilumo garantų. Socialinės politikos vaidmuo vis darosi reikšmingesnis šalies gyvenime, todėl kiekviena valstybė ieško savo piliečiams labiausiai tinkančio socialinės apsaugos modelio. Šiame darbe autorė apžvelgia Lietuvos pensijų sistemos istorinę raidą. Lietuvos pensijų sistemų kūrimo nuoseklumą įtakojo ilgametis šalies nepriklausomybės praradimas. Šiame darbe autorė stengiasi pabrėžti pagrindinius sprendimus darytus pensijų sistemoje, kurie priimti veikiant ilgalaikės visuomenės raidos, išorinių politinių, ekonominės šalies situacijos ir kitų svarbių veiksnių per devyniasdešimties metų laikotarpį. Ši tema pasižymi dideliu aktualumu nes turbūt nė vienas žmogus savo gyvenime neišvengia kritiškų laikotarpių, kada jam būtina šios sistemos pagalba. Be to juk vykdomos reformos nulemia daugumai žmonių ateitį.

Iki 2004m. vykdytos pensijų reformos visiškai neišsprendė senatvės finansavimo problemų. Nuo 2004m. startavo naujoji pensijų sistema. Tačiau, dėl ilgo pensijų sistemos reformos projekto ciklo negalima pasakyti, ar pensijų sistemos reforma pakankamai garantuos pajamų pakeičiamumo santykį senatvėje. Taigi žvelgiant į Lietuvos pensijų sistemos raidą, galima pastebėti, kad pagrindinis tikslas – užtikrinti pakankamas pajamas senatvėje – kol kas nėra pasiektas.

Tyrimo objektas – Lietuvos pensijų sistemos raida.

Tyrimo dalykas – Lietuvos pensijų sistemą reglamentuojančių teisės aktų istorinė analizė.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti Lietuvos pensijų sistemos kūrimo raidą bei įvertinti eigos privalumus ir trūkumus.

Norint išnagrinėti Lietuvos pensijų sistemos raidą, keliami šie **tyrimo uždaviniai**:

1. Atskleisti socialinės apsaugos atsiradimo prielaidas, jos modelius;
2. Išnagrinėti pensijų sistemos kūrimo ypatybes įvairiais laikotarpiais;
3. Išnagrinėti ir įvertinti pensijų reformų priežastis, esmę, tikslus;
4. Išanalizuoti teisės aktus, reglamentuojančius pensijų reformas;
5. Apibrėžti pensijų sistemų privalumus ir trūkumus;
6. Išanalizuoti pensijų fondų struktūrą bei palyginti II ir III pakopų pensijų fondų veiklą.

Hipotezė : pensijų sistemos kūrimas Lietuvoje vyko nenuosekliai

Tyrimo metodai:

1. Teisinių dokumentų bei su tema susijusios literatūros sisteminė analizė;
2. Statistinių duomenų analizė;

3. Lyginamoji analizė;
4. Lingvistinis metodas;
5. Kritinis ir intuityvus mąstymas;

Tyrimo šaltiniai. Rašant šį darbą pagrindiniai šaltiniai buvo pensinį draudimą Lietuvoje reglamentuojantys įstatymai, Lietuvos Respublikos nutarimai, kiti teisės aktai, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos periodiniai leidiniai, Lietuvos mokslininkų (T. Medaiskio, R. Lazutkos ir kt.) darbai pensinio draudimo klausimais. Taip pat šiam darbui medžiagos semtasi iš įvairių knygų parašytų pensijų sistemos temomis, interneto šaltiniais. Iš Lietuvos dienraščiuose šia tema perskaitytų straipsnių galima buvo susidaryti tik bendrą pensijų sistemos reformos vaizdą. Straipsniai daugiau ar mažiau visi panašūs. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos ir Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės skelbiami statistiniai duomenys.

Darbo tikslai bei uždaviniai padiktavo atitinkamą baigiamojo **darbo struktūrą**.

Pirmojoje darbo dalyje pirmiausia yra aptariama socialinės apsaugos atsiradimo ir kūrimosi prielaidos. Socialinės gerovės modeliai. Lietuvos pensijų sistemų kūrimas įvairias laikotarpius t.y tarpukario laikotarpiu (1918-1940m), Lietuvai esant SSRS sudėtyje (1940-1990) bei pirmieji žingsniai kuriant pensijų sistemą Nepriklausomoje valstybėje.

Antroje darbo dalyje yra išanalizuota pensijų sistemos reforma, pradėta vykdyti 1994m. Smulkiai atskleistas šios reformos būtinumas, ypatybės, tikslai privalumai bei trūkumai.

Trečioji dalis skirta naujajai pensijų reformai pradėtai 2004m. sausio 1d. Tai trijų pakopų kaupiamoji pensijų sistema. Iškeliama šios reformos tikslai, uždaviniai, trūkumai, privalumai. Apžvelgiamos trys pensijų pakopos, išryškinami esantys skirtumai tarp antros ir trečios pakopos. Apžvelgiami statistiniai duomenys.

Darbo pabaigoje, remiantis sukauptos medžiagos analize formuluojamos išvados bei rekomendacijos. Pateikiami literatūros, kuria remtasi bei cituota sąrašas bei priedai. Pridedama santrauka lietuvių ir anglų kalbomis. Darbo apimtis – 69 puslapiai, darbe pateikiamos 3 lentelės, 6 paveikslėliai, 4 priedai. Darbe panaudoti 85 literatūros šaltiniai

1. PENSIJŲ SISTEMOS ISTORINĖ RAIDA

1.1 Socialinės apsaugos atsiradimo prielaidos ir socialinės gerovės modeliai

Socialinė politika – valdžios vykdoma politika, kuria siekiama gyventojų gerovės ir siejama su gyventojų poreikiais, vertybėmis, persikirstymu. Egzistuoja žmonių grupės, kurios nepajėgios pasirūpinti. Taigi valstybė turi jais pasirūpinti. Tuo tikslu ir kuriama valstybės socialinės apsaugos sistema, kurios tikslas lėšas paskirstyti tarp darbingų ir nedarbingų asmenų, bei gaunančių mažas pajamas. Vienas iš pagrindinių socialinės politikos tikslų-socialinė apsauga, kuri garantuoja pajamas atsiradus socialinei rizikai (liga, senatvė, invalidumas, mirtis, bedarbystė).

Skurdžiai gyvenančių asmenų problemas pradėta spręsti dar Romos imperijoje, dalinant jiems sriubas ir bilietus į gladiatorių varžybas. Anglijoje 1601m. išleistas pirmasis skurdžių įstatymas, 1795m. išmokomis aprūpinti bedarbiai. Anglijoje prasidėjęs pramonės perversmas, įvykęs XVIII pab.- XIX a., atnešė didelių socialinių pokyčių. Tuo laikotarpiu manufaktūros (kuriose buvo darbo pasidalijimas, bet nebuvo naujų įrengimų) pakeičiamos į gamyklas (kuriose yra ir darbo pasidalijimas, ir pritaikytos naujosios technologijos). Išnyko luomai ir susiformavo kapitalistinė visuomenė. Pramoninio perversmo metu atsirado nauja visuomenės klasė-darbininkai. Didėjo darbuotojų priklausomybė nuo darbininkų pajamų, o tuo tarpu nelaimės atveju dirbantieji neturėjo jokios socialinės apsaugos nelaimės atveju. Kovodami už savo interesus, darbininkai pradėjo vienytis į profesines sąjungas, savitarpio pagalbos organizacijas: pagalbos kasos, pensijų, nedarbo fondai. Visa tai įtakojo socialinių pokyčių atsiradimą. Nuo XIX a. socialinė politika buvo glaudžiai susieta su darbo ir bedarbystės problemomis. Ankstyvajame kapitalizme ne labai kas rūpinosi benamiais, badaujančiais, bedarbiais, sergančiais. Tokios kategorijos buvo išstumtos iš ekonominio gyvenimo kol valstybė jomis pradėjo rūpintis. 1880–1930 m. – eksperimentų ir ieškojimų metai, kai valstybės bandė įvairius socialinius projektus.

Socialinė apsaugos sistemos pirmiausia buvo sukurtos Vokietijoje. Ji pirmoji priėmė reikiamus teisinius aktus. Vokiečių kancleris Otonas von Bismarkas (Otto von Bismarck), įvedė tris pašalpas: 1883 m. išmoka ligos atveju; 1884 m. išmoka įvykus nelaimingam atsitikimui; 1889 m. senatvės ir invalidumo išmokos. Jis sukūrė pagrindinius valstybinio socialinio draudimo bruožus. Visi trys pirmieji socialinio draudimo įstatymai buvo skirti ir darbininkams ir mažai apmokamiems tarnautojams. Bismarko socialinės apsaugos sistema apima išmokas, kurių dydis, o dažnai ir mokėjimo trukmė, priklauso nuo darbo stažo ir mokėtų įmokų dydžio. Bismarkas tvirtino, kad valstybės kišimasis į socialinius klausimus ne tik galimas, bet ir reikalingas siekiant išlaikyti visuomeninį stabilumą ir pagerinti samdomų darbininkų padėtį.

Vokiečių pavyzdys užtikrinant dirbančiųjų socialinę apsaugą davė stiprų impulsą ir kitoms valstybėms ieškoti geresnių socialinių sprendimų. Daug valstybių pradėjo sekti Vokietijos pavyzdžiu: Didžioji Britanija, Olandija, Belgija. Vis naujos socialinės paslaugos buvo teikiamos vis didesniems žmonių grupėms. Pirmą socialinės paslaugos apėmė pramonės darbuotojus, o paskui ir kaimo. Įvairiose valstybėse skirtingos vertybės, įtakojo socialinių apsaugos sistemų įvairovę. Paprastai gamybinės traumos, profesinės ligos buvo pirmosios rizikos, kurias apėmė socialinė apsauga. Sekančios buvo ligos ir motinystės pašalpos, senatvės, maitintojo netekimo, invalidumo pašalpos, pašalpos šeimai. Vėliausiai buvo pasirūpinta bedarbiais.

Kiekviena valstybė turi savo istoriją, ideologiją, skiriasi savo išsivystymo lygiu, vyraujančiomis vertybėmis ir kultūriniais savitumais. Taigi dauguma veiksnių lemia, jog valstybė, rūpindamasi savo piliečiais, sukuria ir vysto jai būdingą socialinės gerovės modelį. Pagrindiniai socialinės politikos ypatumai daugiau ištyrinėti Vakarų Europos valstybėse, taip vadinamuose visuotinės gerovės valstybėse. Išsireiškimas „visuotinės gerovės valstybė, suprantama kaip valstybės visapusiška gyventojų apsaugos sistema, įskaitant valstybės teikiamas išmokas ir paslaugas. Žinoma keletas bandymų klasifikuoti „gerovės valstybės“ modelius. Pirmasis mokslininkas, pateikęs socialinės politikos gerovės modelius, buvo anglų sociologas R. Titmusas (Richard Titmuss). Pagal skirtingas visuomeninio gyvenimo sritis, kuriose gaunama valstybės parama, kokių pagrindų teikiama valstybės parama – tai pagrindiniai kintamieji kuriais rėmėsi R. Titmusas klasifikuodamas modelius. Jis, nenurodydamas šalių, išskyrė tokius modelius:

- *Likutinis modelis*. Valstybė įsikiša ir suteikia paramą tik tuomet, kai rinka, šeima pati nebeįstiga išspręsti iškilusių problemų;

- *Pramonės pasiekimų modelis*. Socialiniai poreikiai tenkinami atsižvelgiant į darbų atlikimą, produktyvumą ir nuopelnus;

- *Institucinis-perskirstomasis modelis*. Pagal poreikius teikiamos socialinės paslaugos, atsižvelgiant į jų reikalingumą asmeniui. Išmokos nėra susijusios su įmokėtomis išmokomis [76].

Apie 90- uosius metus R. Titmuso teorinį socialinės gerovės politikos skirstymą į modelius, žymus Danijos politinės ekonomikos specialistas ir sociologas G. Esping- Andersen, pritaikė politologijos mokslui, lyginamajai gerovės valstybių analizei. Modelius suklasifikavo atsižvelgdamas į tai kaip skirtingos šalys vykdo savo išsipareigojimus, kurdamos socialinę gerovę savo piliečiams. Be to atkreipdamas dėmesį į tai, kokios politinės grupės (konservatoriai, liberalai, socialdemokratai) buvo ar yra valdžioje ir kokią įtaką jos darė formuojant socialinės gerovės valstybes. Jis išskyrė šiuos tipus :

- *Liberalų;*
- *Konservatyvų-korporatyvinių;*
- *Socialdemokratinę [42].*

Liberalusis modelis (I) atitinka R. Titmuso likutinį modelį. „Šio modelio valstybėse valstybės vyriausybės vaidina minimalų vaidmenį socialinėje sferoje ir dominuoja nesikišimo principas“ [67]. Liberaliajame modelyje vyrauja „rinkos savireguliacija, žemas išmokų lygis ir panašiai“ [44]. Individai skatinami dalyvauti rinkoje, patys užsidirbti pajamų ir pasirūpinti savo gerove. Jie gali susiorganizuoti paramą sau šeimoje, per rinką ar per privatų draudimą bei santaupas. Valstybė globoja tik tuos asmenis, kurie negali savimi pasirūpinti. Skurdo, nedarbo, kitų problemų atvejais. Tačiau ir ši minimali pagalba griežtai kontroliuojama. Šis modelis vyrauja Japonijoje ir JAV, Australijoje, Kanadoje.

Konservatyvusis arba korporatyvusis (II) G. Esping – Andersen modelis atitinka R. Titmuso Pramonės rezultatų modelį. Valstybių socialinė politika, kuriuose dominuoja konservatyvusis arba korporatyvusis modelis, laikosi nuostatos, kad socialinė politika yra esminis augančios ekonomikos ir politinės tvarkos elementas. Elementas kur padeda kelti darbo našumą, siekti socialinio stabilumo ir pusiausvyros tarp darbo ir kapitalo. Vykdomos socialinės politikos esmė – dirbantiems užtikrinti stabilų pragyvenimo lygį, padėti asmenims skirtingais gyvenimo etapais (senatvė) ar atsitikus nelaimei (liga, nedarbas). Socialinės išmokos priklauso nuo darbuotojo buvusio darbo užmokesčio ir darbo stažo, t. y. nuo jo dalyvavimo darbo rinkoje. Šio modelio gerovės valstybių socialinės išmokos yra gerokai didesnės nei liberalių, bet mažesnės nei socialdemokratinė. Tai galima sakyti yra tarpinis modelis. Socialinė politika pagal draudimo principus tokia modelyje remiasi privalomu socialiniu draudimu, nustatytu valstybės įstatymais. Šio modelio tipiškiausiu pavyzdžiu laikoma Vokietija nuo Bismarko iki mūsų laikų. Taipogi priskiriamos tokios valstybės kaip Austrija, Prancūzija, Italija.

Socialdemokratinis (institucinis) (III) remiasi socialinės pilietybės teise (tai reiškia, kad kiekvienam šalies piliečiui garantuojamas minimalus pragyvenimo lygis, nepriklausomai nuo jo dalyvavimo darbo rinkoje). Šiame modelyje vyrauja padidintas rinkos reguliavimas. Valstybės išsikelia sau ambicingus tikslus. Ji prisiima didžiulę atsakomybę už kiekvieno individo materialinės gerovės užtikrinimą, nes tai yra piliečio teisė ir nebūtina būti invalidu ar senuku. Socialinė apsauga finansuojama per valstybės biudžetą ir visiems piliečiams suteikiamos vienodos teisės į socialines pašalpas ir išmokas. Pasižymi aktyviomis darbo rinkos priemonėmis. Tuo siekiama pašalpų gavėjus kiek įmanoma greičiau įsidarbinti ir mokėti mokesčius. „Šio modelio gerovės valstybė „yra universali ir skatina lygybę“ [45]. Šis modelis daugiausia taikomas Skandinavijos šalyse, o geriausiu jo įgyvendinimo pavyzdys – Švedija.

Autorės nuomone, toks modelis įmanomas kai didele dalis piliečių dirba, moka įmokas ir tik maža dalis- gauna valstybės pašalpas.

1 lentelė. Socialinės gerovės politikos modelių ypatybės[81]

Socialinės gerovės politikos modelis	Ideologija	Vertybės	Paskirstymo tipas	Veiksmo vieta	Vaidmuo
Konservatyvusis-korporatyvinis	Konservatyvi	Gailestis	Poreikiai	Pilietinis sektorius	Klientas
Socialdemokratinis	Solidari	Teisingumas Lygybė	Universalumas	Vyriausybė	Pilietis
Liberalus	Liberali	Laisvė	Pirmenybė	Rinka	Vartotojas

Pokomunistinėse valstybėse socialinės gerovės politikos kūrimas vyksta perimant gerovės valstybių patirtį, vadovaujantis tarptautinėmis rekomendacijomis. Rytų Europos socialinės politikos modelį, kaip nurodo A.Guogis, galima būtų apibūdinti taip:

- Dažniausiai atskirtų nuo valstybės biudžeto privalomų socialinio draudimo fondų, veikiančių surenkamų įmokų ir iškart išmokamų išmokų būdu, funkcionavimas;
- Mažiausios išmokos, dažnai nepatenkinančios net minimalių egzistencinių poreikių;
- Neteikiama parama neužsitarnavusiems vargšams;
- Lėtai stiprėja nevyriausybines organizacijos ir hierarchiškai veikia korporatyvinės gerovės institucijos[46].

Anot A. Guogio, Rytų Europoje vyrauja postkomunistinis konservatyvusis-korporatyvinis arba liberalusis arba šių dviejų samplaika.

Kaip matyti iš pateiktų modelių apibūdinimų visuose juose skiriasi ideologijos, vertybės, paskirstymo tipai. Skiriasi „socialinės lygybės siekimo galimybės, ką lemia skirtingos strategijos, siekiant pašalinti skurdą, tačiau visuose juose išlieka svarbiausias socialinės apsaugos tikslas – rizikos faktorių veikiamų žmonių skurdo mažinimas[47]. Kiekvienas „valstybės gerovės“ modelis turi silpnąsias ir stipriąsias puses. Socialinė gerovė turi būti kuriama įvairiais būdais, remiantis gerovės politikos modeliais. Kiekviena valstybė turi savo šalies vystimosi viziją, vertybinius prioritetus, susiklosčiusias tradicijas. Pagal išvardintus ir kitus įvairiausias veiksnius valstybė kuria, ieško optimalaus socialinio politikos modelio.

Praktiškai išvardinti socialinės gerovės sistemos modeliai bei finansavimo būdai pateikti kaip idealūs variantai, neegzistuoja grynu pavidalu, tačiau tai padeda labiau suvokti socialinės politikos raidos procesus.

1.2 Nepriklausomos Lietuvos socialinė raida tarpukario laikotarpiu 1918 – 1940m

Užmaršties dulkės dengia ne vieną tarpukario Lietuvos (1918-1940m.) istorijos puslapį. Jauna Lietuva gyveno be galo sudėtingą, neramų, nestabilių politinių gyvenimą. Daug žmonių jėgų ir įtampos pareikalavo Nepriklausomybės kovos, tarptautinis Lietuvos pripažinimas, kovos su išibrovėliais taipogi įvairiausios šalies problemų sprendimas, neturint išdo. Tarp jų - žmonių socialinės problemos. Nepriklausoma Lietuva pasiryžo aktyviai vykdyti socialinę politiką. Lietuvos pensijų politikos pradžia galime laikyti 1918m. Šiais metais gruodžio 29 dieną pirmajame „Laikinosios vyriausybės žinių“ numeryje antrasis ministrų kabinetas, vadovaujamas Ministro Pirmininko M. Šleževičiaus, paskelbė deklaraciją. Deklaracijoje skelbiami naujosios vyriausybės uždaviniai. Tarp kurių minimas ir šalies socialinio gyvenimo gerinimas. Vyriausybė deklaravo jog „[...]Darbo ir darbininkų reikalai nebus antraeiliai valstybės rūpesčiai. [...] Laikinoji vyriausybė kuo greičiausiai laiku pasistengs praveisti apdraudimo nuo ligos, sužeidimo ir senatvės įstatymus“[29]. Pirmojoje Steigiamojo Seimo priimtoje Lietuvos valstybės Konstitucijoje, priimtoje 1922 rugpjūčio 4d. pabrėžiamas valstybės susirūpinimas darbo žmogaus apsauga. „Žmogaus darbo pajėga yra tam tikrų įstatymų saugoma ir globojama. Valstybė saugoja atskirais įstatymais darbininką ligoje, senatvėje, nelaimingais atsitikimais ir darbo trūkstant“[2]. Tie patys tekstai buvo pakartoti ir 1928 m. Konstitucijoje. 1938 m. Konstitucijoje socialinio aprūpinimo klausimą liečia 45 str.: „Valstybė rūpinasi dirbančiais ir jų šeimomis ligos, senatvės ir nelaimingų atsitikimų atvejais“[3]. Praktiškasis konstitucinių nuostatų realizavimas reikalavo specialių įstatymų, lėšų ir žinoma patyrimo, kurio trūko naujesiems atkurtos valstybės vadovams. „Konstitucinius nuostatus sekė eilė socialinių įstatymų darbo žmogui ir jo šeimai apsaugoti ir aprūpinti“ [51].

„Netekusiems sveikatos kariams, jų šeimoms o taip pat žuvusiųjų karių šeimoms pensijų įstatymą“ [6] priimtu 1922 m. rugpjūčio 10 dieną paskelbė A. Stulginskis, einantis Respublikos Prezidento pareigas. Šis įstatymas pensijomis ir vienkartinėmis pašalpomis aprūpino karius ir jų šeimos narius. 1926 m. sausio 1d. pradėjo veikti „Karių pensijų įstatymas“[7]. Po jo įsigaliojimo nustojo veikti anksčiau priimti įstatymai rūpinęsi kariais ir jų šeimų nariais. Karių ir pensijų įstatymas(po priėmimo dar keletą kartų pakeistas 1930 m. ir 1935 m.) pensijas numatė: kariams; karo invalidams ir jiems mirus jų šeimoms; Lietuvos Šiaulių Sąjungos kariams, ėjusiems karių pareigas; kariams, kurie ištanaravo bent 20 metų, ir jiems mirus, jų šeimoms; žuvusių karių šeimoms jei kariai mirę arba dingę dėl tarnavimo Lietuvos kariuomenėje; gailėstingosioms seserims ir laisvai samdomiems tarnautojams karininkų ir karo valdininkų vietose. Įstatymas numatė skirtumą tarp taikos ir karo metu atliekamos tarnybos. Viena diena karo metu ištarnauta sausumoje ar jūroje diena prilyginama dviems, o ore – trims

taikos meto dienoms. Vienas mėnuo kario tarnautas aviacijos rikiuotėje laikomas dviems mėnesiams; 15 ir daugiau dienų laikomos visu mėnesiu, mažiau kaip penkiolika neįskaitoma į pensijos išstarnavimo laiką. Pensijų ir pašalpų dydžiai numatyti karių pensijų įstatyme, valstybės tarnautojų įstatyme taip pat savivaldybių tarnautojų įstatyme su tam tikromis išimtimis buvo analogiški. Valstybinį pensijų ir pašalpų fondą sudarė karininkų, karo valdininkų ir karo gydytojų taip pat kapelionų 5% įmokos nuo pagrindinės algos už laipsnį ir pareigas. Nuo 1935 m. antrosios pusės įmokos buvo padidintos iki 6%. Įmokų padidinimą lėmė didėjantis pensininkų skaičius ir fondo deficitas. 1938 m. Karių pensijų ir pašalpų fondas išmokėjo pašalpų ir pensijų 1 269 500 LTL, o 1939m. – 1 478 600 LTL. 1940 m. pradžioje buvo 25 800 LTL [52].

Nusipelnę tautos veikėjai buvo apdrausti 1925m. birželio 12d. paskelbtu „Pasižymėjusiems visuomenės veikėjams pensijų įstatymu“ [10]. Ministrų kabinetui pasiūlius pensiją kiekvienam asmeniui skyrė ir jos kategoriją nustatė Respublikos Prezidentas. Tie nusipelnę tautai ir valstybei pensininkai, kurie už savo darbą gaudavo pensijas iš valstybės išdo, tai jie negaudavo šios personalinės pensijos.

Valstybės tarnautojus pensijomis aprūpino 1926 metais sausio 1 dieną įsigaliojęs „Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymas“ [24]. Pagal šį įstatymą teisę gauti pensiją turėjo: valstybės tarnautojas išstarnavęs daugiau nei 25 metus, lygią 60 proc. pagrindinės algos. Be to pensiją gauti galėjo tarnautojas: išstarnavęs nemažiau nei 20 metų ir dėl sveikatos sutrikdymo nebegali tęsti tarnybos; išstarnavęs daugiau nei 10 metų ir atleistas iš tarnybos dėl kūno ar dvasios susilpnėjimo; dėl tarnybos nustojęs daugiau nei 25 proc. darbingumo; jei prieš šio įstatymo įsigaliojimą buvo atleistas iš tarnybos dėl senatvės, darbingumo netekimo ar dėl ligos. Teisę į pensiją turėjo mirusio tarnautojo šeima, kuris mirdamas buvo pensininkas; šeima tarnautojo kuris mirė nuo kūno pakenkimų ar apkrečiamų ligų, einant tarnybą; nežinia kur dingusio, mirusio prieš šiam įstatymui įsigaliojant tarnautojo šeima. Išstarnavus 20 metų, o numatytais atvejais trumpesnę laiką minimali pensija buvo 50 proc. pagrindinės algos su trimečių priedais. Toliau pensija didinama: nuo 20 iki 30 tarnybos metų pensija didinama po 2 proc. ir nuo 30 iki 35 tarnybos metų didinama po 1 proc. Toliau nebedidinama. Maksimali pensija, kurią galėjo gauti valstybės tarnautojas sudarė 75 proc. pagrindinės algos su trimečių priedais. Jei valstybės tarnautojas dėl tarnybos nustojęs darbingumo, tada dar gaudavo darbingumo nustojimo pensiją nuo savo pagrindinės algos tiek procentų, kiek procentų buvo netekęs darbingumo. Jei netekęs 100 proc. darbingumo ir reikalinga kito žmogaus pagalba – gaudavo priedą lygų 50 proc. jam skiriamos pensijos.

Pašalpos buvo numatytos ir pensijos neištarnavusiems. Valstybės tarnautojui, kuris buvo atleistas iš tarnybos dėl sunkios neišgydomos ligos ir jei reikalinga kito žmogaus nuolatinė pagalba, gaudavo: jei išstarnavo 0,5-5 metų –kartinę pašalpą 0,5 metų pagrindinės

algos didumo; jei ištarnavęs nuo 5- 10 metų – kartinę pašalpą 1,5 metų pagrindinės algos didumo. Dėl dvasios ar kūno susilpnėjimo atleistas tarnautojas gaudavo: ištarnavęs nuo 2- 5 metų – kartinę pašalpą 0,5 metų pagrindinės algos didumo; ištarnavęs 5- 10 metų – kartinę pašalpą 1 metų pagrindinės algos didumo. Nustojęs mažiau nei 25 proc., bet ne mažiau nei 10 proc. darbingumo gaudavo kartinę pašalpą lygią 0,5 metų savo pagrindinės algos. Valstybės tarnautojas turėjo teisę gauti pašalpą jei buvo atleistas iš tarnybos ne dėl jo kaltės (mažinant etatus ar pan.). Ši pašalpa buvo lygi jo pagrindinei algai tiek metų kiek buvo ištarnavęs. Tokią pat pašalpą turėjo teisę gauti ir tarnautojo šeima, jei jis mirė neišitarnavęs pensijos.

Ligos atveju taip pat buvo pasirūpinama skiriant tam tikro dydžio algas. Jei valstybės tarnautojas dirbo be pertraukos ne mažiau nei pusę metų tai susirgęs gaudavo algą 6 mėn, jei liga fizinė ir pusantų metų jei liga psichinė; tarnautojas ištarnavęs mažiau nei pusę metų gaudavo algą 2 mėn.; tarnautoja, ištarnavusi ne mažiau nei pusę metų, gimdymui gaudavo 8 savaites atostogų su alga. Šias pensijas ir pašalpas mokėjo iš Finansų ministerija iš Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų fondo. Iš visų valstybės tarnautojo pagrindinės algos ir trimečių priedų buvo išskaitomi 6%, fondų indėlio palūkanos. Jei tarnautojas pradeda dirbti kitoje tarnyboje, kur mokama didesnė alga, tai pirmojo mėnesio skirtumas įskaičiuojamas į pensijų ir pašalpų fondą. 1939 metais iš Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų fondo pensijų ir pašalpų fondo išmokėta pensijų ir pašalpų 6 471 300 LTL (už 5 543 800 LTL išmokėta pensijų ir už 927 500 LTL) [52].

Lietuvoje socialinį draudimą, artimą europiniam, įtvirtino Lietuvos Seimas 1926 m., priimdamas Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos įstatymą. Nuo 1926m. kovo 23d. skaičiuojama Socialinio draudimo istorija. Šią dieną Lietuvos valstybės prezidentas Aleksandras Stulginskis paskelbė priimtą „Vyriausiosios Socialinio Draudimo Valdybos įstatymą“ [25]. Šiuo įstatymu įsteigta Vyriausioji socialinio draudimo valdyba. Ši valdyba buvo įsteigta prie Vidaus reikalų ministerijos socialinio draudimo reikalams tvarkyti. Šiais metais įteisintas socialinis draudimas nebuvo visuotinis. Veikė keletas atskirų draudimo rūšių. Socialinio draudimo valdyba aiškino ligonių kasų įstatymą, rūpinosi ligonių kasų įsteigimu ir koordinavo jų darbą, tvirtino jų sąmatas, rūpinosi socialinės globos reikalais, steigė ir kuravo prieglaudą, kuriose gyveno našlaičiai ir seneliai.

Vienas iš esminių socialinio aprūpinimo įstatymų buvo priimtas 1926 m. „Ligonių kasų įstatymas“ [8]. Šis įstatymas daug kartų buvo taisomas, papildomas, keičiamas. Naujai pertvarkytas ir priimtas 1934m. sausio 23d. [9] įteisinęs privalomąjį draudimą ligos atveju visoje nepriklausomos Lietuvos teritorijoje eilei darbininkų kategorijų išskyrus žemės ūkio darbininkus. Įstatymas suteikė galimybę savanoriškai draustis asmenims ne vyresniems nei 50 metų, ne invalidams ar sergantiems chroniškais bei nepagydomomis ligomis. Ligonių kasų lėšas sudarė

draudžiamųjų ir apdraustųjų lygių dalių įmokos. Įmokos siekė 5,5 proc. pagrindinės apdraustojo algos. Susirgusiems ligonių kasos teikė visokeriopą medicininę pagalbą, teikdavo vaistus, gydymo reikmenis, ligos metu pinigines pašalpas, lygias nuo pusės iki pilnos pagrindinės algos, rūpinosi nėščiomis moterimis. Ligonų kasos ne tik gydė ir šelpė, bet ir rūpinosi vaikų sveikata, senukais ir invalidais jei jie buvo apdraustųjų šeimos nariais.

Lietuva sudarė dvi konvencijas su Vokietija 1929 m. : Konvenciją dėl pensininkų Klaipėdos krašte aprūpinimo[36] ir Konvenciją kariams pensininkams Klaipėdos Krašte aprūpinti [37].

„Savivaldybių tarnautojų pensijų įstatymas“[17] paskelbtas tik 1939 m. balandžio 29 d. apėmė verslines ir teritorines savivaldybes. Šiuo įstatymu buvo apdrausti valsčių, apskričių ir miestų savivaldybių, Žemės ūkio rūmų, Prekybos, Pramonės ir Amatų rūmų, Darbo rūmų, ligonių kasų, Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasos, savivaldybių tarnautojų pensijų fondo, Miestų sąjungos renkamieji ir skiriamieji tarnautojai išskyrus tuos, kurie buvo paskirti arba išrinkti tarnautojais turėdami 60 metų ir ligi tol nedalyvavo valstybės, savivaldybių tarnautojų ar karių pensijų fonde. Prie Vidaus reikalų ministerijos buvo įkurtas savivaldybių tarnautojų pensijoms ir pašalpoms tvarkyti fondas. Savivaldybių tarnautojų pensijų ir pašalpų fondo lėšas sudarė: tarnautojų įmokos – 6% nuo algos, „savivaldybių įnašai – 2/3 tarnautojų įmokėtų išskaitų sumos“[17] bei fondo pajamos palūkanų forma. Savivaldybių tarnautojams numatytu draudimo pensijų bei pašalpų dydžiai su nedidelėmis išimtimis buvo analogiški valstybės tarnautojų pensijoms ir pašalpoms. Iš savivaldybių tarnautojų pensijų ir pašalpų fondo 1939 m. pensijų išmokėta už 16,800 LTL, pašalpų už 3 000 LTL. 1939 m. gruodžio 31 d. pensijas gavo tik 33 savivaldybių tarnautojai [52]. Plačiau apie pensininkų ir šelpiamųjų skaičių tarpukario laikotarpiu žiūr. į 1 priedą.

Ši trumpa istorinė apžvalga leidžia susidaryti vaizdą kaip buvo bandoma kurti socialinę gerovę Nepriklausomos Lietuvos piliečiams, „koku plačiu baru iš griuvėsių prisikėlusai Lietuva buvo užsimojus artėti į socialinį teisingumą“[57]. Nors 1922 m. priimtoje Konstitucijoje pabrėžtas valstybės susirūpinimas darbo žmogumi, minimi siekiai užtikrinti teisę į pensiją tačiau nespėta tai įgyvendinti. Jaunos Lietuvos vykdoma socialinė politika neišsprendė senatvės pensijos problemos.. Apie pasiruošimą priimti svarbų įstatymą „išduoda“ V. Akelaičio sakiny. „Pažymėtina, kad šiuo metu (1938m) jau pradėta rūpintis dar viena labai svarbia socialinio draudimo sritimi, tai senatvės ir invalidumo draudimo įvedimas Lietuvoje. Tam ruošiamas atitinkamas projektas“[39]. Iki 1940m. senatvės ir invalidumo pensijomis, pagalba ligos atveju buvo aprūpinti valstybės vietos, verslo ir savivaldybių tarnautojai, kariai, nusipelnę veikėjai. Kai kurios privataus sektoriaus įmonės pasirūpindavo savo tarnautojų senatve. Jos steigė specialius fondus, kurių šaltiniai buvo pačių tarnautojų ir įmonių įmokos. Apskritai socialiniais įstatymais

Lietuva vijosi pažangias vakarų Europos valstybes. “Ko ji negavo Rusijos pavergta per 120 metų, ji tą pasiekė ir keleriopai prašoko per 22 laisvo gyvenimo metus”[57].Sovietinė okupacija 1940m. nutraukė pradėtą aktyvią pensijų sistemos kūrimą.

1.3 Pensijų sistema Lietuvai esant SSRS sudėtyje 1940 – 1990m.

1940 m. Lietuvą aneksavo Sovietų Sąjunga, būtent tuomet ir baigėsi tarpukario Lietuvos socialinio draudimo istorija. Tolesnę Lietuvos pensijų sistemos raidą lėmė Sovietų Sąjungos okupacija. 1940m. liepos 21d. Liaudies seimo priimtoje deklaracijoje apie valstybinę santvarką, pabrėžiama, kad „kiekvienam darbo žmogui SSRS laiduota teisė dirbti, ilsėtis, nemokamai šviestis, nemokamai gauti medicinišką pagalbą, būti materiališškai aprūpintam senatvėj“[30].

Pirmojoje Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucijoje, kuri buvo priima 1940 rugsėjo 10d., skelbiama , kad „Lietuvos TSR piliečiai turi teisę gauti medžiaginį aprūpinimą senatvėje, o taip pat susirgę arba netekę darbingumo. Šią teisę užtikrina platus darbininkų bei tarnautojų socialinio draudimo išplėtimas valstybės lėšomis, nemokama medicinos pagalba darbo žmonėms ir plataus tinklo vasarviečių paskyrimas jiems naudotis“[1].

1978 m. balandžio 20 d. devintojo šaukimo Lietuvos TRS Aukščiausiosios Tarybos neeilinėje sesijoje buvo priimta antroji Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. Ji veikė iki pat 1990 m. Priimtosios Konstitucijos 41 straipsnis skelbia “Lietuvos TSRS piliečiai turi teisę i materialinį aprūpinimą senatvėje, ligos atveju, visiškai ar iš dalies netekę darbingumo, taip pat netekę maitintojo. Šią teisę garantuoja darbininkų, tarnautojų ir kolūkiečių socialinis draudimas, laikino nedarbingumo pašalpos; iš valstybės ir kolūkių lėšų mokamos amžių netekimo pensijos, invalidumo, maitintojo netekimo pensijos; piliečių iš dalies netekusių darbingumo įdarbinimas; rūpinimasis nusenusiai piliečiais ir invalidais; kitos socialinio aprūpinimo formos“ [50] Sovietinės okupacijos metais Lietuvos gyventojų socialinei apsaugai buvo taikoma Sovietų Sąjungos „Valstybinių pensijų įstatymas“ [27], kuris įsigaliojo 1956 m. spalio 01d. Tai buvo svarbiausias socialinę apsaugą reguliuojantis įstatymas. Šiuo įstatymu buvo įtvirtinti pagrindiniai pensijų sistemos principai. Pagal šį įstatymą, buvo skiriamos trys pensijų rūšys:

- *senatvės pensija*
- *invalidumo pensija*
- *maitintojo netekimo pensija*

Valstybinių pensijų pirmajame straipsnyje išvardinti asmenys, kurie turi teisę gauti valstybinę pensiją . Tai kariai, darbininkai, tarnautojai, aukštųjų, vidurinių specialiųjų mokslo

įstaigų, mokyklų, kadru paregimo kursų moksleiviai, kiti piliečiai, jeigu jie tapo invalidais atlikdami visuomenines ar valstybines pareigas. Taipogi visų išvardintų piliečių šeimų nariai jei jie neteko maitintojo. Tiems piliečiams, kuriems vienu metu galiojo teisė į kelias pensijas, jų pasirinkimu buvo skiriama viena iš galimų.

Pensijos išmokamos iš TSRS valstybinio biudžeto ir valstybinio socialinio draudimo biudžeto, kurį sudarė įmonių, organizacijų ir įstaigų įmokos. Nebuvo jokių išskaitymų iš darbo užmokesčio.

Teisė į senatvės pensiją turėjo darbininkai ir tarnautojai jei tenkino dvi sąlygas:

- vyrams būtinas pensinis amžius – 60 metai ir turėti bent minimalų 25 metų darbo stažą

- moterų būtinas pensinis amžius – 55 metai ir minimalus darbo stažas – 20 metų.

Be to buvo numatytos ir lengvatinės sąlygos pensijai gauti. Pvz, jei darbininkas ar tarnautojas dirbo kenksmingomis darbo sąlygomis, tai vyrams ir moterims reikalaujamas mažesnis pensinis amžius ir darbo stažas. Moterys išauginusios penkis vaikus iki 8 metų turėjo teisę gauti senatvės pensiją sulaukusios 50 metų ir turėdamos ne mažesnę nei 15 metų darbo stažą. Aklieji darbininkai ir tarnautojai, vietoj invalidumo pensijos galėjo gauti senatvės pensiją jei:

- vyras turėjo būtiną 15 metų stažą ir sulaukęs 50 metų;

- moteris turėjo būtiną 10 metų stažą ir sulaukusios 40 metų amžiaus.

Senatvės pensijos dydis svyravo nuo 300 – 1200 rublių per mėnesį, priklausomai nuo buvusių darbo sąlygų. Šis įstatymas numatė ir priedus prie senatvės pensijos.

Pagal priimtą įstatymą, teisė į invalidumo pensiją turėjo darbininkai ir tarnautojai invalidumo atveju: visam ar tam tikram laikui nustoję darbingumo, nepriklausomai nuo to kada tapo invalidais dirbdami, prieš pradėdami dirbti arba liovęsi dirbti. Priklausomai nuo nedarbingumo netekimo laipsnio buvo skiriamos trys invalidų grupės, kurios buvo nustatomos „gydytojų darbinės ekspertizės komisijos TSRS Ministrų Tarybos“ [27] tvarka. Invalidumo pensija dėl darbinio suluošinimo arba profesinio susirgimo buvo skiriama nepriklausomai nuo darbo stažo. Invalidumo pensija dėl bendrojo susirgimo buvo skiriama tada, kai darbininkas ar tarnautojas, kreipdamasis dėl pensijos, turėjo reikiamą darbo stažą. Įstatymas nustatė minimalius ir maksimalius invalidumo pensijų dydžius priklausančius nuo darbingumo netekimo laipsnio ir nuo darbingumo netekimo priežasties.

Maitintojo netekimo pensiją buvo apdrausti nedarbingi mirusio darbininko, tarnautojo arba pensininko šeimos nariai kuriuos jis išlaikė, jei jie atitiko pensijų įstatyme nustatytas sąlygas. Taip pat buvo nustatytos minimalios ir maksimalios maitintojo netekimo pensijos.

Numatytos pensijos kariams ir jų šeimoms. Teisę į pensiją gavo būtinos tarnybos eiliniai, viršilos ir seržantai invalidumo atveju, o jų šeimos- netekusios maitintojo. Išvardintiems subjektams pensijos skiriamos nepriklausomai nuo darbo stažo. Pensijų dydžiai nustatomi pagal invalidumo grupes ir įstatymo nustatytas sąlygas.

Visos šio įstatymo numatytos pensijos apskaičiuojamos pagal vidutinišką faktišką mėnesinį uždarbį.

Taigi priėmus „Valstybinį pensijų įstatymą“ prasidėjo socialinės politikos pokyčiai okupuotoje Lietuvoje.

Ilgą laiką TSRS Lietuvoje nebuvo valstybinės kolūkių narių socialinio aprūpinimo sistemos. Kolūkiečių materialinis aprūpinimas senatvėje, ligos atvejais buvo vykdomas atskirų kolūkių lėšomis. Kolūkiuose buvo sudaromi specialūs fondai ir kolūkiečių savitarpio pagalbos kasos. Valstybinį socialinį aprūpinimą kolūkiečiams garantavo 1964 m. liepos 15 d. TSRS Aukščiausioji Taryba priėmė „Dėl pensijų ir pašalpų kolūkių nariams įstatymą“ [26] pagal kurį nuo 1965 sausio 1d. visiems kolūkiečiams pradėtos mokėti invalidumo, senatvės, maitintojo netekimo pensijos. Palaipsniui buvo įvesta vieninga socialinio aprūpinimo sistema kolūkiečiams.

Senatvės pensiją turėjo teisę gauti kolūkių narių vyrai jei tenkino dvi sąlygas. Pirma – sulaukę 60m. ir antra- turėjo bent minimalų 25 metų darbo stažą. Moterys kolūkietės sulaukusios 55 metus ir turinčios ne mažesnę nei 20 metų stažą. Įstatymo nuostatuose numatytais atvejais pensiją galėjo būti paskirta lengvatinėmis sąlygomis t.y turint mažesnę darbo stažą ar amžių nei reikalauja įstatymas. Į darbo stažą, pensijai gauti, buvo įskaitomas visoks darbas kolūkyje ir tam tikros visuomenei naudingos veiklos laikotarpiai. Pensijų dydžiai nuo 20 iki 120 rublių per mėnesį. Priedai prie pensijų kolūkių nariams nepriklausė.

Invalidumo pensijos buvo skiriamos I ir II gr. kolūkiečiams invalidams(nepriklausomai nuo invalidumo priežasties) ir III gr. invalidams dėl darbinio suluošinimo ar profesinio susirgimo. Invalidumo pensijos dydis ir reikalingas darbo stažas priklausė nuo to, koku atveju kolūkietis neteko darbingumo: dėl profesinio susirgimo, dėl darbinio suluošinimo, dėl suluošinimo buityje ar kitais atvejais. Minimalūs pensijų dydžiai – I ir II gr. 35 rub/mėn., o III gr. - 16 rub/ mėn. Maksimalūs pensijų dydžiai – I ir II gr. – 120rub/mėn. , o III gr. – 60 rub/mėn.

Teisę gauti maitintojo netekimo pensiją turėjo mirusio kolūkiečio šeimos nariai jei jie buvo nedarbingi ir jei jie buvo mirusio kolūkiečio išlaikomi.

Pensijų dydis apskaičiuojamas „iš vidutinio mėnesinio faktinio uždarbio už darbą kolūkyje per bet kuriuos 5 metus, kurie imami iš eilės paskutinių 10 metų prieš tuos metus, kuriais kreiptasi dėl pensijos, laikotarpio ribose. Vidutinis mėnesinis 5 metų uždarbis nustatomas, dalijant bendrą uždarbio sumą per 5 kalendorinius metus iš 60.“ [55].

Kolūkiečiai buvo aprūpinti ne tik pensijomis(senatvės, invalidumo, maitintojo netekimo) bet ir pašalpomis. Šis įstatymas numatė tokias pašalpų rūšis: laikino nedarbingumo, nėštumo, gimdymo, mažai aprūpintų šeimų vaikams.

Kolūkių nariams be aprūpinimo iš specialiai sudarytų fondų galėjo būti skiriamos ir personalinės pensijos kolūkių veteranams bei ypatingai nusipelnusiems asmenims, vystant visuomeninį ūkį.

Trumpai apžvelgus pensijų ir pašalpų įstatymą kolūkių nariams, matome ,kad buvo kuriama materialinio aprūpinimo sistema. Ji apėmė visus atvejus kai kolūkietis dėl senatvės, invalidumo, ligos ar kitų priežasčių negalėjo pats savimi pasirūpinti.

Tarybų Sąjungos pensijų sistema sudarė prielaidas pensijas ir pašalpas gauti pagrindinėms gyventojų grupėms: valstybės tarnautojams, darbininkams ir kolūkiečiams. Taipogi buvo numatytos ir personalinės pensijos. Personalinės pensijos buvo skiriamos asmenims, turintiems ypatingus nuopelnus valstybei, nusipelnusiems komunistų partijos nomenklatūrai, mokslininkai.

Aneksavus Lietuvą, buvo panaikinti visi nepriklausomos Lietuvos priimti socialiniai įstatymai bei institucijos. Lietuvai buvo primesta Tarybų Sąjungos socialinė politika. Sovietinėje Lietuvoje, kaip ir visoje Tarybų Sąjungoje socialinėms problemoms spręsti buvo skiriamas didelis dėmesys. Tikslas- neturėti bedarbių, iki minimumo sumažinti socialinę nelygybę ir pašalinti skurdą. Vykdoma socialinės apsaugos sistema rėmėsi socialinės lygybės principu ,buvo grindžiama vienodų pajamų paskirstymo ir visiško užimtumo prielaidomis. Socialinis draudimas buvo vykdomas valstybės lėšomis. Įmokas mokėjo įmonės ir organizacijos, o patys darbuotojai jokių socialinio draudimo įmokų iš savo atlyginimo nemokėdavo. Veikusi sovietų pensijos sistemos atskiros schemas apėmė visus gyventojus, darbo stažo reikalavimai nebuvo griežti, pensinis senatvės amžius taip pat vienas iš mažiausių pasaulyje. Buvo numatyta ir daug lengvatų norint gaut senatvės, invalidumo ar maitintojo netekimo pensijas. Dosnesnės pensijos buvovalstybei nusipelnusių asmenų ir mokslininkų pensijos. Vadinamosios „personalinės pensijos“ buvo skiriamos valstybės elitui bei komunistų nomenklatūrai nusipelnusiems asmenims.

Sovietinė pensijų sistema turėjo Bismarko modelio bruožų. „teisė į pensijas buvo siejama su ankstesniu darbu, o išmokos su buvusiū darbo užmokesčiu“[49].

1.4 1990 m. pradėtos pensijų sistemos kūrimo ypatumai

Žlugus SSRS ir atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, prasidėjo įvairiausios reformos. Tarp jų – būtinybė sukurti naują valstybinę pensijų sistemą. Iki pat 1990 m. Lietuvoje veikė

Sovietų Sąjungos pensijų sistema. Veikusi sovietinė socialinė aprūpinimo sistema buvo nebetinkama ir socialinio draudimo sistema turėjo būti formuojama iš naujo. Be to Lietuva, kaip nepriklausoma valstybė, negalėjo ir toliau vadovautis nebeegzistuojančios valstybės įstatymais. Taigi Lietuva pasirinko sociališkai aktyvią kryptį. Per gan trumpą laiką buvo priimta eilė įstatymų reglamentuojančių socialinį aprūpinimą. Kuriant socialinio draudimo sistemą buvo aišku, kad jauna valstybė turės spręsti socialines problemas ir ko gero neišvengs krizinių situacijų.

Pirmasis žingsnis įvyko dar iki nepriklausomybės paskelbimo. Iki 1990 m. socialinio draudimo funkcijas vykdė ir visą darbą koordinavo profesinės sąjungos. Lietuvos įmonės, organizacijos, įstaigos mokėjo įnašus profesinėms sąjungoms. Įmokų dydis (2,4 – 18%) priklausė nuo to, kokiai profesinei sąjungai priklausė įmonė ar organizacija. Visos įmokos patekdavo į TSRS socialinio draudimo biudžetą. 1990 m. vasario 13 dieną Aukščiausioji Taryba, priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos TSR Valstybinio socialinio draudimo sistemos pertvarkymo“ [33]. Šiame nutarime nurodoma iš Tarybų Sąjungai pavaldžių Lietuvos profesinių sąjungų perimti socialinį draudimą valstybės žinion.

Trečią dieną po Nepriklausomybės paskelbimo kovo 13 dieną prie darbo ir socialinio aprūpinimo ministerijos buvo sukurta Vyriausioji valstybinio socialinio draudimo valdyba (SODRA), kuriai pavesta vykdyti socialinio draudimo funkcijas. Vyriausioji valstybinio socialinio draudimo valdyba ir jos teritoriniai skyriai pradėjo registruoti draudėjus, rinkti įmokas, organizuoti ir kontroliuoti išmokų operacijas, vykdyti valstybinio socialinio draudimo biudžetą.

Naujos socialinės apsaugos modelis, susidedantis iš socialinės paramos ir socialinio draudimo dalių, buvo įteisintas 1990 m. spalio 23d. įsigaliojusių „Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas“ [19]. Šis įstatymas numatė Lietuvos socialinės apsaugos sistemos struktūrą. Už valstybės socialinę politiką ir sistemos funkcionavimą atsakinga Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Pagal įsigaliojusį įstatymą valstybinio socialinio aprūpinimo sistemą sudarė privalomas (valstybinis) socialinis draudimas, socialinis aprūpinimas ir socialinė šalpa (parama) iš valstybės lėšų. Be to, šalia išvardintų sistemų gali egzistuoti įvairios visuomenės ir privačios sistemos. Ši sistema yra visuomenės socialinio aprūpinimo pagrindas ir apima visus Lietuvos Respublikos gyventojus: draudėjus, apdraustuosius, socialinio draudimo išmokų gavėjus. Pagal šį įstatymą, socialinis aprūpinimas taikomas: senukams, sulaukusiems pensinio amžiaus, ar jaunesniems, jeigu jie dėl savo amžiaus negali dirbti pagal savo profesiją; invalidams; bedarbiams; maitintojo netekusioms šeimoms; šeimoms turinčioms vaikų; asmenims, kuriems reikalingas gydymas; asmenims, kuriems būtina valstybės parama. Socialinis draudimas finansuojamas apdraustųjų įmokomis ir moka su tomis įmokomis susijusias išmokas. Socialinė parama teikiama pinigėmis išmokomis, socialinėmis paslaugomis.

Valstybinio socialinio draudimo sistema kuriama einamojo finansavimo (pay-as-you-go) principu. Jo esmė ta, kad gautos įmokos iš darbdavių ir apdraustųjų tais pačiais metais išmokamos socialinių išmokų gavėjams. Valstybinio socialinio draudimo biudžetą sudaro darbdavių ir apdraustųjų įmokos. Įtvirtinta, kad įmokų tarifus nustato Lietuvos respublikos Vyriausybė.

1990m. patvirtintas valstybinio privalomojo socialinio draudimo įmokų tarifas – 31 proc. (30 proc. nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio mokėjo darbdavys ir 1 proc. mokėjo darbuotojas nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio). Įmokos priskaičiuojamos tik nuo atlyginimo dalies, neviršijančios trijų Lietuvos vidutinių atlyginimų. Neapmokestinamas pajamų minimumas čia netaikomas. Sumokėtas įmokų tarifas yra skaidomas atskiroms draudimo rūšims tvirtinant kiekvienų metų valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą. Beveik trys ketvirtadaliai surinktų įmokų tuoj pat išdalijama pensijų pavidalu. Kitų išmokų dalis kur kas mažesnė. Savarankiškai dirbantys asmenys mokėjo 23 proc. įmokų nuo pasirinktos sumos, kuri negalėjo būti mažesnė už minimalią algą. Šie tarifai nekito iki pat 2000 metų.

Nustatomos ir profesinės pensijos mokamos ir valstybės biudžeto. Tai pensijos ir pašalpos kariškiams ir jiems prilygintiems asmenims, karo ir karinės tarnybos invalidams, bei jų šeimų nariams. Socialinės pensijos ir pensijos mokamos asmenims, kurie nebuvo draudžiami valstybiniu socialiniu draudimu arba buvo draudžiami trumpesnę negu pensijų įstatymo numatytą laiką, bei kitos įstatymais nustatytos išmokos.

Šis įstatymas socialinį draudimą atskyrė nuo globos ir rūpybos. Įstatymas įteisino valstybinio socialinio draudimo savarankiškumą, atskyrimą nuo valstybės biudžeto. Jis išlaikomas iš socialinio draudimo įmokų, priskaičiuotų draudėjams delspinigių, baudų, kitų valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos "SoDra" pajamų. Iš Lietuvos Respublikos socialinio draudimo biudžeto išmokamos tik Valstybinio socialinio draudimo įstatyme numatytoms išmokos. Socialinio draudimo fondo atskyrimas nuo valstybės biudžeto, reiškė, kad socialinė apsauga Lietuvoje remiasi darbo rinka.

Socialinė apsauga paprastai suprantama kaip valstybės globa tų savo gyventojų, kurie dėl savo socialinės būklės negali save pilnai aprūpinti ir sudaryti tinkamas sau gyvenimo sąlygas greta kitų šiuo atveju pajėgių gyventojų sluoksnių. Socialinio draudimo sistemos kūrimo tikslas: pereiti nuo valstybės teikiamo „aprūpinimo“ negalintiems dirbti ir neturintiems pastovių pajamų gyventojams prie jų įmokomis įgyjamų teisių į išmokas, numatytas įstatymo. Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas sukūrė teisinę bazę socialinio draudimo reformai

Valstybinis socialinis draudimas siekia apdraustuosius asmenis finansiškai aprūpinti, kai įstatymu numatytais atvejais jie netenka pajamų arba turi papildomų išlaidų. Socialinis

draudimas draudžia senatvei (pensijų draudimas), ligos atvejui, motinystės išlaidoms, laidojimo išlaidoms, nedarbo atvejui ir transporto kompensacijoms invalidams. Įstatyme buvo apibrėžta, kad „valstybinis socialinis draudimas - valstybės nustatytų socialinių ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiesiems Respublikos gyventojams, taip pat numatytais atvejais apdraustųjų šeimų nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų, jei jie negali dėl įstatymo numatytų priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų ir dėl įstatymo numatytų priežasčių turi papildomų išlaidų“[19].

1990 gegužės 24d priimtas nutarimas [32], kuriuo nustatoma, kad iki kol bus priimtas naujas Lietuvos Respublikos pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos personalinės pensijos nustatyta tvarka skiriamos asmenims, ypač daug prisidėjusiems prie Lietuvos valstybingumo išsaugojimo, atkūrimo ir stiprinimo, taip pat turintiems nuopelnų kultūros, mokslo, sporto, ūkio plėtojimo srityse, motinoms, pagimdžiusioms ir išauginusioms dešimt ir daugiau vaikų, buvusiems kariams, tapusiems invalidais dėl sužeidimo, suluošinimo arba ligos taikos metu, o tiems asmenims mirus - jų šeimos nariams ir būtinojoje tarnyboje žuvusių karių šeimos nariams. Respublikinės reikšmės personalinė pensija nustatoma ne didesnė kaip 160 rublių, o vietinės reikšmės personalinė pensija - ne didesnė kaip 140 rublių per mėnesį. Nebegalioja nuo 1995 sausio 1d.

1991 m. liepos 17d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos priimtas nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros, vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemų, Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyriaus darbuotojų, pareigūnų ir karių pensinio aprūpinimo tvarkos“[34]. Šio nutarimo tikslas nustatyti, kad kol bus priimtas ir įsigalios Lietuvos Respublikos prokuratūros, vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemų, Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyriaus darbuotojų, pareigūnų ir karių pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos prokuratūros, vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemų, Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos darbuotojams, pareigūnams ir kariams, išeinantiems į pensiją nuo 1991 m. liepos 1 d., skiriamos pensijos už išstarnautus metus, invalidumo pensija, maitintojo netekimo pensija. Šis įstatymas galiojo iki 1995 sausio 1d.

1991 metų gegužę įsigaliojo „Valstybinio socialinio draudimo įstatymas“[20]. Vienas iš svarbiausių socialinės apsaugos teisės aktų. Jis įteisino valstybinio socialinio draudimo sistemos organizacinę struktūrą: įtvirtino socialinio draudimo rūšis, principus, draudžiamųjų asmenų grupes (skirtingą samdomųjų darbuotojų ir savarankiškai dirbančių asmenų socialinio draudimo tvarką), finansus bei valdymą. Įstatymas įtvirtino išimtį savarankiškai dirbantiems asmenims tai: individualių įmonių savininkai, ūkininkai ir pilnamečiai jų šeimos nariai, dirbantys ūkyje. Jie socialinio draudimo įmokas privalo mokėti nuo jų pačių deklaruotos valstybinio socialinio draudimo sumos, kuri negali būti mažesnė už įstatymų nustatytą minimumą. Jei šios įstatymų

nustatytos apmokestinamos pajamos mažesnės už darbo užmokesčio minimumą, tai savarankiškai dirbantys asmenys gali nemokėti įmokų, tačiau tie laikotarpiai (kai nemokamos įmokos į valstybinio socialinio draudimo biudžetą) neįskaitomi į jų valstybinio socialinio draudimo stažus. Kitoks savarankiškai dirbančių asmenų draudimo mokestis buvo pasirinktas dėl jų veiklos specifikos (jie neturi formalaus mėnesinio atlyginimo) ir dėl sudėtingų techninių problemų (savarankiškai dirbančių asmenų registracija, jų pajamų apskaita) [53]. Ši išimtis galiojo iki 1995 m. kai buvo priimtos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pataisos.

1990 m. liepos 28 d. įsigaliojo „Lietuvos Respublikos gyventojų pensinio aprūpinimo gerinimo įstatymas“ [4], kuris reglamentavo pensijų padidinimą, bei socialinių pensijų mokėjimą asmenims, jeigu jie neturi teisės į kitos rūšies pensiją. Kaip autorė minėjo, socialinės pensijos mokamos iš valstybės biudžeto lėšų.

Lietuva kurdama socialinį draudimą, pasirinko bismarkinį modelį. To modelio dalis yra „SoDra“, kurios išmokos priklauso nuo to kiek įmoku ji surenka.. Šis modelis gerai veikia tada, kada gera šalies ūkio padėtis, kai plečiasi darbo rinka, kai auga ekonomika. Kai gerai funkcionuoja darbo tinka, gerai savo funkcijas atlieka ir „SoDra“. Tą patvirtina visa Lietuvos istorija.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę galiojusi sistema buvo pertvarkoma taip, kad ji atitiktų rinkos ekonomikos reikalavimus. Užtikrinti pagrindinių pajamų apsaugą labiausiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms – pagrindinė socialinės apsaugos užduotis pereinamuoju laikotarpiu. Nepriklausomoje Lietuvoje visuomeninius santykius pradėti reformuoti rinkos ekonomikos link. Pirmieji socialinės reformos žingsniai žengti 1990 m. priimant įstatymus, kuriais buvo padėti pamatai dviem socialinės apsaugos kryptims: valstybiniam socialiniam draudimui su savo atskiru biudžetu bei globos ir rūpybos sistemai. Valstybinio socialinio draudimo sistema kūrėsi gan sparčiai ir per penkerius metus padėti teisiniai pamatai. Kuriama nauja socialinės apsaugos politika turėjo įgyvendinti bent du tikslus. Pirmas: turėjo atitikti rinkos ekonomiką, kuria buvo bandoma suskurti ir antra, socialinės politikos sistema turėjo būti suprojektuota taip, kad sušvelnintų perėjimo prie tos ekonomikos pasekmes daugumai šalies žmonių. Kadangi tai buvo pereinamasis laikotarpis, tai vargu ar buvo įmanoma sukurti idealią socialinės apsaugos sistemą. 1990 – 1991 m. vykdyta pensijų reforma buvo pirmas žingsnis kuriant saugią ir patikimą socialinę draudimo sistemą. Šis etapas Lietuvai reikšmingas tuo, kad tuo laikotarpiu buvo padėti naujos socialinės sistemos pamatai, davę galimybę toliau plėsti šios sistemos reformą. Šiuo laikotarpiu pensijų draudimas ir finansavimas buvo radikaliai reformuoti, tačiau pensinis senatvės amžius, socialinio draudimo pensijų rūšys, privilegijuotosios pensijos, bei teisė į išmokas ir jų dydžio skaičiavimo tvarka (su kažkuriais pataisymais), paveldėta iš sovietų išliko iki pat 1995 – ūjų m.

2. ANTRASIS PENSIJŲ SISTEMOS REFORMOS ETAPAS 1994-1995 m.

2.1 Pensijų sistemos reformos būtinumas

Atkūrusi Nepriklausomybę, Lietuva sieke iš esmės pertvarkyti ūkį rinkos ekonomikos kryptimi. Vykde radikalias socialines ir ekonomines reformas. Vykdam socialinę pensijų reformą, pirmieji penkeri reformų metai nebuvo lengvi. Pirmaisiais Nepriklausomybės metais Lietuvoje buvo pradeta kurti ir įdiegta įmokomis nuo atlyginimo finansuojama socialinio draudimo sistema. Tačiau pensijų sistema, kuri veikė kaip stiprus lėšų perskirstymo mechanizmas buvo neefektyvi ir brangi. Iš kilo būtinumas ją reformuoti.

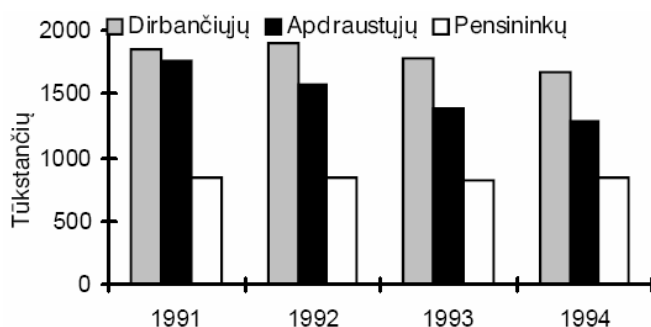
Viena iš svarbiausių pensijų sistemos problemų – per mažos pensijos. Pensijos perkamasis pajėgumas (nuo 1990m.) smarkiai sumažėjo ir pačios pensijos suvienodėjo kai prasidėjo ekonominės reformos ir ūkio nuosmukis. Iki 1992m. vyriausybė bandė indeksuoti pensijas ir pasivyti kainų augimą. Tačiau kiekvienas toks indeksavimas pats tapdavo infliacija skatinančiu faktoriumi. Pensijų perkamasis pajėgumas smukdavo. Didžiausią smūgį pensininkai gavo kai buvo pakeltos elektros kainos. Nuo 1993m. pavasario pensijų perkamasis pajėgumas trigubai sumažėjo. Tolesni pensijų indeksavimai kiek atstatė pensijų perkamąjį pajėgumą, tačiau vis vien jos buvo labai mažos.

Kita ryški 1990- 1994m. pasekmė pensijoms – pensijų suvienodėjimas. Sparčiai kylant kainoms ir trūkstant lėšų mokėti pensijas, vyriausybė buvo priversta mažas ir dideles pensijas indeksuoti nevienodai. Mažas pensijas valstybė indeksavo daugiau, siekiant apsaugot nuo skurdo. Didžiulės infliacijos laikotarpiu 1991-1993m. pensijos buvo labai suplokštėjusios t.y visiems beveik vienodos. 1990 m. pabaigoje minimali pensija skyrėsi nuo vidutinės 3 kartus, o 1994 m. pabaigoje ji jau sudarė 70 proc. vidutinės pensijos. Toks pensijų suvienodėjimas buvo laikomas socialine neteisybe. Taigi buvo būtina atstatyti pensijų diferenciaciją, sustiprinti ryšį tarp sumokėtų įmokų ir gaunamų išmokų, ir taip paskatinti žmones draustis valstybiniu socialiniu draudimu.

Apdraustųjų mažėjimas leme surenkamų įmokų mažėjimą. Kai 1991 metais buvo nustatytas socialinio draudimo įmokų tarifas, buvo ne tik didesnis dirbančiųjų ir pensininkų santykis, bet taip pat ir gausiau surenkama įmokų. Daugiausia įmokų buvo gaunama iš stambių valstybinių įmonių. Po Nepriklausomybės atkūrimo prasidėjus ekonomikos restruktūrizavimui, daugelis jų neteko savo rinkų, tapo nemokios, nebuvo pajėgios mokėti darbininkams atlyginimų ir "SoDrai" įmokų. Privačios įmonės dėl didelių socialinių kaštų, uždedamų darbo jėgai, linkusios sumažinti socialinio draudimo įmokas, parodydamos ne visą darbuotojų skaičių arba jų gaunamą atlyginimą. Dažnai apdraustieji, kaip ir darbdaviai, nebūna suinteresuoti šių įmokų mokėti, nes už jas gaunama socialinė apsauga yra per menka, ryšys tarp įmokų ir išmokų dydžio

silpnas. Taigi nebuvo didelės paskatos mokėti įmokas. Visa tai mažino „SoDros“ biudžetą, o tai sąlygojo socialinių rizikos grupių sunkėjančią padėtį.

1 pav. Dirbančiųjų, apdraustųjų ir valstybinio socialinio draudimo pensininkų gavėjų skaičius [62]

Kaip matyti iš 1 pav. apdraustųjų skaičius, tenkantis valstybinio socialinio draudimo pensininkų, 1991-1994 metų laikotarpiu ryškiai sumažėjo. „Iš visų dirbančiųjų tik 76% mokėjo privalomas socialinio draudimo įmokas“ [62]. Taigi labai didelė dalis darbingos kartos vengia paremti senus žmones ir invalidus, o jauna valstybė nepajėgi to griežtai pareikalauti.

Kita problema tai didėjanti pensinio amžiaus gyventojų dalis. Nuo 1992m. Lietuvos gyventojų skaičius nuolat mažėja. Tam didžiausios įtakos turi mažėjantis gyventojų gimstamumas ir išaugęs mirtingumas. Demografinės padėties tendencijos rodo, kad esama valstybinio socialinio draudimo sistema, kuri yra priklausoma nuo dirbančių ir išmokas gaunančių asmenų santykio, nebus pajėgi siekti ilgalaikių socialinės apsaugos tikslų ir ateityje išlaikyti šios sistemos finansinį stabilumą.

Lietuvoje, kaip ir daugumoje šalių, yra žmonių, kurie sulaukę senatvės amžiaus ar tapę invalidais neturėdami reikiamo draudimo stažo, neturi teisės gauti socialinio draudimo pensijos. Tuomet jiems mokama socialinė pensija. Socialinės pensijos Lietuvoje pradėtos mokėti nuo 1990m. Jas įsteigus potencialių pensijų gavėjų turtinė padėtis nebuvo tikrinama. 1993m. tokių gavėjų buvo apie 40 tūkst. Galiojusi sistema anksčiau nemokėjusiems jokių įmokų leido gauti socialines pensijas ne ką mažesnes nei socialinio draudimo pensijas. Sugriežtinimas buvo būtinas.

Valstybinės pensijos, kitaip vadinamos privilegijuotomis išliko. Tačiau jos buvo plokščios t.y matuojamos valstybinio socialinio draudimo bazinėmis pensijomis. Didinant bazinę pensiją su tikslu apsaugoti senus žmones nuo skurdo, automatiškai didėjo ir valstybinės pensijos. Šios pensijos skiriamos ne dėl socialinių priežasčių (senatvė, negalia ir pan.), o dėl politinių ar profesinių priežasčių, jos apskritai vargu ar gali būti įtraukiamos į socialinės apsaugos sferą. Daugeliui šių pensijų gavėjų jos yra tik papildomas pragyvenimo šaltinis. Nemaži mokesčių mokėtojų pinigai ne pagal skurdo ar negalės, o pagal priklausymo neapibrėžtai

grupei principą, kartu mažinant pagalbą, kam to labiausiai reikia[62]. Taigi privilegijų sistemą taip pat atsirado būtinumas redaguoti.

Atsižvelgiant į tai, kad dirbantiesiems tenka vis daugiau nedirbančių gyventojų, bei į tai, kad dėl ekonominio sunkumo sunku užtikrinti ir išlaikyti reikiamą pensijų sistemos išmokų lygį, pradėta vykdyti gyvybiškai būtina pensijų sistemos reforma.

2.2 Socialinio draudimo senatvės pensijų sistemos charakteristikos

Socialinė apsauga vienas svarbiausių visuomenės socialinės raidos faktorių, visuomenės saugumo ir stabilumo garantų. Socialinės politikos vaidmuo vis darosi reikšmingesnis šalies gyvenime, todėl kiekviena valstybė ieško savo piliečiams labiausiai tinkančio socialinės apsaugos modelio. Lietuvos pensijų sistemą sudaro valstybinės socialinio draudimo pensijos, kurios apima socialines rizikas (senatvės, invalidumo, našlystės), finansuojamos iš atskiro Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto, ir iš valstybės biudžeto mokamos valstybinės pensijos bei socialinės arba šalpos pensijos. Socialinio draudimo pensijos siejamos su įmokomis kurias moka apdraustieji. Didžiausią socialinės apsaugos sistemos dalį sudaro socialinis draudimas. Valstybinio socialinio draudimo pensijos sudaro valstybinio socialinio draudimo sistemos pagrindinę dalį Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistema (sutrumpintai ji vadinama "SoDra") universali ir apima beveik visus Lietuvos gyventojus ir daugiau nei ketvirtadaliui jų kas mėnesį išmokamos išmokos. Todėl didžiausią dėmesį autorė sutelks analizuodama socialinio draudimo pensijų sistemos kūrimo raidą.

Per pirmąją reformos etapą pradėtą nuo 1995 m. įsigaliojo eilė pensijų įstatymų reformuojančių visą Lietuvos pensijų sistemą. Valstybinių socialinio draudimo pensijų, Valstybinių pensijų, Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų, Mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis, Šalpos (socialinių) pensijų įstatymai sudaro pensijų įstatymų paketą, kuriuo buvo įgyvendinta pirmosios pakopos pensijų sistemos reforma. Įstatymai apibrėžia pensijų rūšis, asmenis, turinčius teisę gauti gauti įvairių rūšių pensijas, pensijų dydžius ir jų mokėjimo šaltinius.

„Valstybinių pensijų įstatymas“ [18] įsigaliojęs 1995 sausio 1d nustato šias valstybines pensijas:

1) Respublikos Prezidento valstybinė pensija (iki 2007 sausio 1d; nuo 2007 sausio 1d. įsigaliojo „Prezidento valstybinės rentos įstatymas“ [15], reglamentuojantis Respublikos Prezidento pensijos mokėjimą);

2) Lietuvos Respublikos I ir II laipsnio valstybinės pensijos

3) Nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos;

4) Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos;

5) Teisėjų valstybinės pensijos;

5) Mokslininkų valstybinės pensijos nustatomos laikinai – iki papildomo mokslininkų pensinio draudimo sistemos sudarymo.

Lietuvos Respublikos I bei II laipsnių valstybinės pensijos, nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos skiriamos pagal valstybinių pensijų įstatymą. Pareigūnų ir karių, mokslininkų bei teisėjų valstybinės pensijos skiriamos pagal specialius įstatymus.

1994 metais liepos 18 d. priimtas „Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas“ [21], kuris reglamentavo didžiausią pensijų sistemos dalį. Taip pradėta reformuoti pagrindinė – socialinio draudimo einamojo finansavimo pensijų sistema. Šis įstatymas reglamentavo valstybinio socialinio draudimo rūšis, pensijų sandarą, padidino pensinį amžių, sugriežtinti draudimo stažo reikalavimai, sugriežtinti reikalavimai galintiems gauti pensijas, pakeista pensijų skaičiavimo formulė. Priėmus šį įstatymą pereita prie pajamomis grindžiamo pensijų sistemos modelio.

Kuriant valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemą buvo siekiama kompensuoti pajamas, prarastas dėl senatvės, invalidumo, maitintojo netekties; užtikrinti bent minimalią apsaugą nuo skurdo senatvėje.

Lietuvos valstybinio socialinio draudimo pensijų sistema remiasi fundamentaliais universalumo, kartų solidarumo, tęstinumo, prisiimtų įsipareigojimų vykdymo principais. Taip pat einamojo finansavimo principais.

Kartų solidarumo principas – reiškia, kad galintys dirbti asmenys savo įmokomis išlaiko negalinčius savimi pasirūpinti asmenis;

Universalumo principas – reiškia, kad galimybė gauti išmokas sudaroma visiems Lietuvos gyventojams;

Tęstinumo bei prisiimtų įsipareigojimų vykdymo principas – reiškia, kad valstybė suteikia tvirtas socialines garantijas socialinio draudimo įmokas mokantiems asmenims, įvykus draudiminiam įvykiui, mokėti pensijas iš tuo metu surenkamų įmokų.

Einamojo finansavimo principas reiškia, kad gaunamos įmokos iš apdraustųjų asmenų nėra kaupiamos, o iš karto išmokamos išmokų gavėjams.

Einamųjų įmokų-išmokų pensijų schemas sudaro pensijų sistemos pagrindą. Vienas iš pagrindinių šios sistemos privalumų, kuris ir buvo vienas iš svarbiausių kriterijų kuriant einamųjų įmokų –išmokų pagrįsta valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemą tas, kad pensijos gali būti pradėtos mokėti tuoj pat po sistemos įkūrimo (nereikia lauki kol lėšos bus sukauptos). Taigi tik įkūrus tokią pensijų sistemą, pensinio amžiaus sulakusiems žmonėms buvo

pradėtos mokėti pensijos. Pensijų teisių išsaugojimas priklauso nuo pastovių, nenutrūkstamų įmokų mokėjimo. Pensininkų pajamos didėja, kartu su šalies vidutinėmis pajamomis. Svarbu, kad apdraustieji suprastų kartų solidarumo principą, noriai mokėtų įmokas. Didėjant darbo užmokesčiui, didėja ir įmokų srautas, ir tai sąlygoja didesnes išmokas. Taigi pensininkai kartu su dirbančiais gali patirti pagerėjusias gyvenimo sąlygas.

Pensijų sistemos, pagrįstos einamojo finansavimo principu, ypatumai:

1. Valstybinio socialinio draudimo fondo (VSDF) būklė labai priklauso nuo šalies ekonomikos būklės:

a) jei nuosmukio fazėje yra ekonomika (pvz. didėja bedarbių, stambių įmonių bankrotas, padidėjusi šešėlinė ekonomika, mažas darbo užmokestis) tai VSDF biudžetas taip pat patiria nuostolių, nes gauna mažiau įmokų (tai parodys Lietuvos istorija ir tuomet atsiskleis einamuoju finansavimo principu pagrįstos pensijų sistemos trūkumai);

b) jei augimo fazėje yra ekonomika (pvz: auga dirbančiųjų skaičius, auga darbo užmokestis ir dauguma kitų veiksnių lemiantys ekonomikos augimą) tai tuomet padidėja apdraustųjų, mokančių įmokas. Tai sąlygoja VSDF biudžeto stabilų padėtį.

2. Lėšos, surenkamos į VSDF biudžetą, niekaip negali būti „padidintos“, nes jos vos tik patenka į biudžetą yra išdalinamos išmokų gavėjams.

Lietuvoje pasirinkta ir vykdoma pensijų sistema veikia gerai tuomet, kai šalies ekonomika funkcionuoja stabiliai, kai pensininkų skaičius, tenkantis dirbantiesiems yra nedidelis, gimstamumo rodiklis yra toks, kad gyventojų skaičius nuolat atsistato, gyventojų gyvenimo trukmė ženkliai nesikeičia. Indeksavimo būdu vykdoma pensijų sistema gali būti gerai apsaugota nuo infliacijos.

2.3 Pensijų rūšys ir jų ypatumai

Pagal valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymą įsigaliojusį 1995m. sausio 1d., skiriamos ir mokamos štai tokios valstybinės socialinio draudimo pensijos:

- *Senatvės pensijos;*
- *Invalidumo pensijos;*
- *Našlių ir našlaičių pensijos.*

Skiriant šias pensijas vadovaujamosi Vyriausybės patvirtintais Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatomis[31]. Socialinis draudimas suteikiamas juo draustiems asmenims. Socialiniu draudimu draudžiami ne visi asmenys. Tačiau nuo 1995m. nuosekliai plečiamas privalomu socialiniu draudimu draudžiamų asmenų sąrašas, įtraukiant papildomas žmonių grupes. Taip siekiama įtraukti vis didesnę dalį gyventojų į socialinio

draudimo sistemą ir „užtikrinti jiems socialinio draudimo teisių išsaugojimą, kai šie asmenys sulauks pensinio amžiaus“ [75].

Senatvės pensiją sudaro dvi dalys:

- *pagrindinė dalis* – visiems vienodo dydžio bazinė pensija, jei asmuo turi būtinajį draudimo stažą(30m.). Jei asmuo turi minimalų pensijų draudimo stažą(15m.), pagrindinė senatvės pensijos dalis apskaičiuojama dauginant bazinę pensiją iš asmens turimo stažo ir dalinant iš būtinojo. Ši pensijos dalis atlieka pajamų perskirstymo ar pensijų dydžių išlyginimo funkciją. Bazinė pensija nustatoma Vyriausybės, todėl nepriklauso nuo žmogaus darbo stažo, uždarbio dydžio ir mokėtų įmokų. Valstybinės socialinės draudimo bazinės pensijos dydis negali būti mažesnis už 110 proc. minimalaus gyvenimo lygio(MGL). Įsigaliojus valstybiniam socialiniam pensijų draudimui valstybinė bazinė pensija buvo lygi 75 LTL. (2007 m. bazinė pensija lygi – 266 LTL). Bazinė pensija indeksuojama pagal kainų indeksą.

- *papildoma dalis*, susieta su ankstesnėmis pensininko pajamomis bei stažu. Šios pensijos dalies funkcija – pajamų išlaikymas, ji tarsi pakeičia buvusį pensininko uždarbį. Papildoma pensija indeksuojama pagal vidutinį uždarbį. Taigi pagal naująją pensijų sistemą, pensijų diferencijavimas atstatomas tik papildomoje dalyje, kuri pensijos gavėjui sudaro apie 40 – 45 proc. visos pensijos. Didėjant gyventojų pajamoms, papildoma pensijų dalis turėtų dominuoti ir pensijų diferencijavimas stiprėti. Tačiau jei įvyksta ekonominis nuosmukis, gyventojų pajamos nedidėja, tuomet lieka dominuoti bazinė pensija ir taip pensijos vėl pradėtų vienodėti.

- *priedas už stažo metus*. Nuo 2007 m. liepos 1 d. įsigaliojo Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pataisa, nustatanti priedo už stažo metus skyrimą pensininkams, kurie yra įgiję didesnę kaip 30 metų stažą. Už kiekvienus pilnus stažo metus, viršijančius 30 metų, mokama 3 procentai bazinės pensijos (šiuo metu už kiekvienus pilnus stažo metus, viršijančius 30 metų, mokama 7,98 LTL).

Valstybinio socialinio draudimo pensijų formulės pasirinkimą įtakojo buvęs pensijų suvienodėjimas. Taikant šią formulę tikimasi pasiekti kompromisą tarp pageidaujamo diferencijavimo ir lig tol buvusio pensijų suvienodėjimo.

Pensijų sistemos tikslai (apsaugoti senus žmones nuo skurdo ir išlyginti dirbančiųjų pajamas senatvėje) pagal naująją formulę buvo integruoti į vieną. Siekiami tikslai yra gan prieštaringi ir kai abi siekiamybės derinamos vienoje formulėje, pensijų sistema tampa nelanksti. Bazinė pensija turėtų neleisti seniems žmonėms skursti, o papildoma pensijos dalis turėtų sušvelninti pajamų kritimą sulaukus senatvės. Norint padidinti mažas pensijas, siekiant apsaugoti senus žmones nuo bado, skurdo, tuomet reikia didinti ir visas kitas pensijas. Tačiau visa tai padaryti ne visada finansiškai įmanoma. Todėl dažniausiai mažinama pensijų diferenciacija.

Tačiau tuomet nepasiekiamas pajamų išlyginimo principas(kas moka daugiau įmokų, tas senatvės atveju gaus didesnes išmokas).

Taigi šiuo metu kiekvienas senatvės pensiją Lietuvoje gaunantis žmogus gali tikėtis, kad valstybinio socialinio draudimo senatvės pensija sudarys iki 40 proc. Ar šiek tiek daugiau jo buvusių pajamų. Paprastai tvirtinama, kad išėjęs į pensiją žmogus nepajunta, kad jo gyvenimo lygis smuko, jeigu jo pajamos nebedirbant sudaro apie 75 proc. buvusių pajamų.

Didesnius atlyginimus gaunantiems asmenims tenka dar mažesnė pajamų pakeitimo pensijomis dalis. Dabar minimalią algą gavęs asmuo išėjęs į pensiją gali tikėtis beveik 46 proc. buvusių pajamų kompensavimo, o gavęs vidutinį atlyginimą (apie 1000 LTL.) jau tik apie 30 proc. buvusių pajamų, o štai gana solidžiai (apie 3000 LTL.) uždirbusio asmens senatvės pensija kompensuos tik šiek tiek daugiau nei 18 proc. prarastų pajamų.

Didesnes pajamas gaunantiems žmonėms pensijų sistema gali pasirodyti „neviliojanti“, nes būsima senatvės pensija neatspindės šiuo metu gaunamų pajamų. To pasekoje daugiau uždirbantys asmenys gali būti labiau suinteresuoti pensijų kaupimo fondais.

Priėmus naują pensijų įstatymą, buvo pereita prie pajamomis grindžiamo pensijų modelio. Reformuota pensijų sistema yra griežtesnė pensijos įgijimo požiūriu. Naujos, senstančios žmonių kartos bus apdraustos tiek, kiek mokės privalomas įmokas į valstybinio socialinio draudimo biudžetą. Mėnesio įmokos turi būti nemažesnės už priskaičiuotas nuo minimalios mėnesio algos. Jei įmokama mažiau, sakysim, dėl nepilnos darbo dienos, tai atitinkamai sumažinamas ir draudimo stažas. Laikotarpiu, kai asmuo gauna pašalpas iš socialinio draudimo fondo biudžeto (ligos, bedarbio, motinystės pašalpas), į draudimo stažą įskaičiuojami.

Socialinio draudimo pensijų stažas yra tas laikas, per kurį asmenys moka arba už juos yra mokamos pensijų draudimo įmokos. Pensijų įstatymas numato minimalų ir būtinąjį draudimo stažą. Minimalus draudimo stažas, suteikiantis asmeniui teisę gauti senatvės pensiją ir vyrams ir moterims vienodas- 15metų. Tik turint tokį draudimo stažą skiriama senatvės pensija. Būtinasis draudimo stažas vyrams ir moterims buvo skirtingas iki 2004m.(žiūr.4 priedą). Turint būtinąjį draudimo stažą skiriama visa pagrindinė pensijos dalis. Ji yra lygi bazinei valstybinio socialinio draudimo pensijai. Jei asmuo turi mažesnę draudimo stažą nei būtinas (tačiau didesnę nei minimalus), jo pensijos pagrindinė dalis sumažinama tiek, kiek trūksta iki būtinojo stažo. Trūkstant socialinio draudimo stažo pensija nebus paskirta, nors pensinis amžius ir bus sukakęs [58]. Viena iš problemų buvo ūkininkų draudimo stažas. Esant sunkiai ekonominei situacijai jie buvo atleisti nuo įmokų mokėjimo, tuo pačiu jiems nesikaupė draudimo stažas. 1993m. duomenimis iš 113 tūkstančių ūkininkų, iš jų 350 mokėjo įmokas. Taigi po 1995m. ūkininkai buvo įpareigoti mokėti privalomas įmokas bazinei pensijai, sudarančias 50proc. jos dydžio.

Griežtas draudimo stažo nustatymas buvo būtinas, nes iki įstatymo įsigaliojimo buvo masiškai vengiama mokėti įmokas. Šio sugriežtinimo tikslas – paskatinti įmokų mokėjimą, atpratinti žmones nuo anksčiau įgyto mąstymo, kad „valstybė pasirūpins“, paskatinti žmones labiau laikytis kartų solidarumo principo, tuo paremiant dabartinius pensininkus. Didžiausia socialinio draudimo tarifo dalis tenka darbdaviui, o ne darbuotojui. Jei darbuotojas dirba sunkiai besiverčiančioje ir nemokioje įmonėje (kuri tik apskaičiuoja įmokas, bet jų nesumoka), tai toks griežtas draudimo stažas skaudžiai atsiliepia dirbančiajam. Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas pripažino visus ankstesnius darbo periodus kaip socialinio draudimo stažą, nors tuo metu įmokos ir nebuvo mokamos (tokių apskritai nebuvo). Vadinasi pirmieji išmokų gavėjai buvo iš viso nemokėję įmokų naujai sistemai.

Reformuojant pensijas nuspręsta ilginti senatvės pensijos amžių taip tikimasi sušvelninti blogėjančios demografijos poveikį socialinio draudimo biudžetui. Lietuva buvo paveldėjus senatvės pensijos amžių iš Tarybų Sąjungos. Vyrams – 60m, moterims – 55m. Taigi 1995m. pensijų įstatymas numatė laipsnišką pensinio amžiaus didinimą – keturias mėnesiais per metus moterims ir dviem mėnesiais per metus vyrams (žiūr. 4 priedą). Nors tai buvo nuspręsta daryti labai pamažu ir tik 2024m. pasiekti 65m. amžiaus ribą abiem lytims, tačiau toks sprendimas sulaukė didelio visuomenės pasipriešinimo. Todėl naujojo Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo straipsnis buvo pakeistas ir pensinį amžių nutarta didinti tuo pačiu žingsniu kuomet jis pasieks 60m. moterims ir 62,5m. vyrams. Jei nebūtų didinamas senatvės pensijos amžius tai iki 2025m. pensinio amžiaus žmonių dalis labai padidėtų ir mokėti normalias pensijas būtų beprotiškai sunku. Pensinį amžių didina beveik visos valstybės. Pagrindinė priežastis – vis gilėjanti disproporcija: dirbančiųjų mažėja, pensininkų skaičius didėja. Didinant pensijos amžių, pensinio amžiaus žmonių turėtų sumažėti.

Ilginant amžių tikimasi šiek tiek pagerinti dirbančių ir mokančių socialinio draudimo įmokas asmenų bei gaunančių pensijas asmenų santykį ir taip palengvinti socialinio draudimo biudžeto padėtį. Tačiau atsiranda kitos išlaidos finansuojamos iš socialinio draudimo biudžeto. Padidėjo bedarbio pašalpų mokėjimas, nes priešpensinio amžiaus žmonėms sunku susirasti darbą. Padidėjo invalidų pensininkų skaičius. (1992-1997m. padidėjo 24 proc.)

Autorės nemano, kad pensinio amžiaus atidėjimas yra pakankama priemonė socialinio draudimo biudžetui subalansuoti. Padidinus pensinį amžių ir sumažinus pensininkų skaičių, socialinio draudimo fondo biudžetas nepadidėjo, nes iš to paties fondo mokamos išmokos priešingoms rizikoms padengti: mažinant pensijų skaičių, daugėja asmenų, siekiančių bedarbio pašalpų ir invalidumo pensijų. Autorė abejoja, ar pasirinkta priemonė užtikrins sistemos ilgalaikį finansinį stabilumą.

Senatvės pensija - pagrindinis senų žmonių pragyvenimo šaltinis, svarbiausia socialinės apsaugos senatvėje rūšis. Valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijas skiriamos asmenims, kai jie tenkina nustatytus amžiaus ir valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo reikalavimus, tai yra:

1. yra sukakę nustatytą senatvės pensijos amžių;
2. turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, nustatytą senatvės pensijai (minimalus pensijų draudimo stažas senatvės pensijai gauti – 15 metų).
3. turi ne mažiau kaip trejus metus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo per paskutinius penkerius metus arba turi vienerius metus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo per vienerius paskutinius metus

Didžiausią susirūpinimą kėlė trečioji sąlyga, kuri reiškė, kad jei asmuo nori gauti senatvės pensiją, privalo dirbti iki pat pensinio amžiaus. Jei asmuo nepatenkina trečiosios sąlygos, tuomet jam būtų turėti 35m. draudimo įmokų mokėjimo stažą(tai įgyvendinti nelengva turintiems asmenims karjeros pauzių ar dirbusiems ne visą darbo dieną). Nemaža dalis priešpensinio amžiaus žmonių praranda darbą. Vėl susirasti darbą tokio amžiaus žmonėms būna sunku. Trečiosios sąlygos gauti pensiją paskirtis nėra aiški. Pensijų sistema nepasiekia ne tik universalumo, bet ir socialinio teisingumo tikslų. Todėl svarstyti šios būtinosios sąlygos atsisakymas. Taigi po penkerių metų t.y 2000 sausio 1d. trečioji sąlyga nustatanti teisę į pensiją neteko galios.

Senatvės pensija susideda iš dviejų dalių : pagrindinės pensijų dalies ir papildomos pensijų dalies. Pagrindinė pensijos dalis yra vienoda visiems asmenims jei asmuo turi būtiną valstybinio socialinio draudimo pensijų stažą(jo neturintiems ji proporcingai mažinama) ir lygi valstybinio socialinio draudimo bazinei pensijai. Bazinė pensija negali būti mažesnė už 110 proc. minimalaus gyvenimo lygio. Šiuo metu bazinė pensija yra 266 Lt. Papildoma pensijų dalis - tai su draudžiamosiomis pajamomis susijusi išmoka (papildoma pensijos dalis), kuri atspindi individualaus teisingumo principą, tai yra pensijų išmokos, proporcingos asmens mokėtoms valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokoms ir apskaičiuojama kiekvienam pensininkui individualiai, atsižvelgiant į jo socialinio draudimo stažą ir asmens draudžiamųjų pajamų koeficientą.

Esant mažoms pensijoms, dalis pensininkų nenutraukė darbo santykių. 2001m. dirbo kas devintas senatvės pensininkas (11 proc. visų senatvės pensijų gavėjų). Tačiau nuo 2001m. liepos 1d. pagal įsigaliojusią įstatymo pataisą, buvo pakeista senatvės pensijų mokėjimas dirbantiems pensininkams. Paskirtoji pensija įstatymų nustatyta tvarka buvo sumažinta priklausomai nuo turimų pensininkų draudžiamųjų pajamų. Dėl 2001 m. pasikeitusios mokėjimo tvarkos dirbantiems pensininkams dirbančiųjų senatvės pensijų gavėjų, lyginant su

2000m. sumažėjo 48,7 proc. Tačiau nuo 2002m. sprendimas buvo panaikintas, kai Konstitucinis teismas nustatė, jog pensijų mokėjimo apribojimai dirbantiems pensinio amžiaus žmonėms prieštarauja Konstitucijai. Taigi pirmą kartą nepriklausomos Lietuvos istorijoje buvo nuspręsta mokėti viso dydžio pensijas dirbantiems pensininkams. Pensijų mokėjimas dirbantiems pensininkams buvo ribojamas tiek pagal 1956m. valstybinių pensijų įstatymą, tiek pagal naująjį 1995m. pensijų įstatymą.

Išankstinės senatvės pensijos pradėtos mokėti nuo 2004 m. liepos 1d. Buvo įvertinama tai, kad priešpensinio amžiaus žmonėms, tapusiems bedarbiais, vėl įsidarbinti gana sudėtinga ir, siekiant išspęsti šių žmonių materialinio aprūpinimo problemą, 2003 metų lapkričio 18d. buvo priimtas (įsigaliojo nuo 2004 m. liepos 1 d.) „Valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas“ [22]. Taigi pagal įsigaliojusį įstatymą išankstinės senatvės pensijos gali būti skiriamos ir mokamos tiems asmenims, kurie: kreipimosi dėl šios pensijos dieną yra sukakę penkeriais metais mažesni amžių nei nustatytas senatvės pensijos amžius (moterys – nuo 55 metų amžiaus, vyrai – nuo 57,6 metų amžiaus) ir yra įgiję ne mažesni kaip 30 metų pensijų draudimo stažą; paskutiniuosius 12 mėnesių iki kreipimosi dėl išankstinės senatvės pensijos buvo registruoti bedarbiais Lietuvos darbo biržos teritorinėse darbo biržose; negauna kitų pensijų ir (ar) pensijų išmokų, kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas, šalpos kompensacijos ar bedarbio pašalpos, taip pat kitų nuolatinių išmokų, išvardytų Išankstinių senatvės pensijų įstatyme; nedirba pagal darbo sutartį, narystės ar tarnybos pagrindu; nėra individualios įmonės savininkai; nesiverčia kita individualia veikla; nėra asmenys, turintys verslo liudijimus, taip pat nėra ūkininkai ar jų ūkių partneriai. Atsižvelgiant į tai, kad vis dėlto kai kurie asmenys dėl objektyvių priežasčių tam tikrą laiką negalėjo dirbti ir įgyti Išankstinių senatvės pensijų įstatyme reikalaujamo 30 metų pensijų draudimo stažo, šiame įstatyme taip pat nustatyta, jog dėl iš ankstinės senatvės pensijos skyrimo, turint tik 15 metų pensijų draudimo stažą ir atitinkant visas kitas sąlygas, gali kreiptis: motinos, kurios pagimdė ir išaugino iki 8 metų penkis ir daugiau vaikų; asmenys, ne mažiau kaip 15 metų slaugę namuose neįgaliuosius (vaikus invalidus arba vaikus, pripažintus I ar II grupės invalidais nuo vaikystės, arba visiškos negalios invalidus).

Išankstinės senatvės pensijos apskaičiuojamos taip pat kaip ir senatvės pensijos, t.y. šių pensijų dydis priklauso nuo asmens įgyto pensijų draudimo stažo ir uždarbio, turėto iki pensijos pa skyrimo. Išankstinės pensijos dydis apskaičiuojamas pagal tą pačią formulę kaip ir senatvės pensija, skirtumas tik tas, kad ji mažinama po 0,4 proc. už kiekvieną pilną mėnesį, asmeniui likusį iki senatvės pensijos amžiaus[69].

2 lentelė. Išankstinės senatvės pensijos dydžio kitimas

Metų, likusių iki senatvės pensijos amžiaus, skaičius	Procentai, kuriais mažinama senatvės pensija	Vidutinis išankstinės senatvės pensijos dydis, LTL
1 metai	4,8	608,08
2 metai	9,6	577,42
3 metai	14,4	546,76
4 metai	19,2	516,1
5 metai	24	485,44

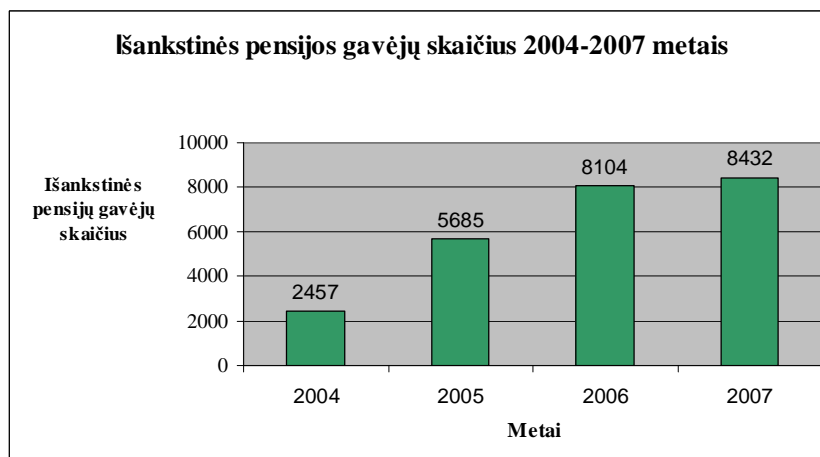
Šioje lentelėje pateiktas išankstinės senatvės pensijos dydžio kitimas, priklausomai nuo metų, kai asmuo gavo išankstinę senatvės pensiją, skaičiaus. Nurodytas vidutinis išankstinės senatvės pensijos dydis apskaičiuotas, remiantis vidutiniu senatvės pensijos, paskirtos asmenims, turintiems būtinąjį pensijų draudimo stažą, dydžiu – 638,74 LTL (VSDFV duomenimis, 2007 m. spalio mėn.). Taigi, jeigu asmuo kreipsis dėl išankstinės senatvės pensijos paskyrimo likus 2 metams iki senatvės pensijos amžiaus sukakties, jo pensijos dydis bus sumažintas 9,6 proc. Tokiu atveju, jeigu asmeniui apskaičiuotos senatvės pensijos dydis bus 638,74 LTL, asmuo gaus 608,08 LTL dydžio pensiją. Jeigu asmuo kreipsis dėl išankstinės senatvės pensijos paskyrimo likus 5 metams iki senatvės pensijos amžiaus sukakties, jo pensijos dydis bus sumažintas 24 proc. Tokiu atveju, jeigu asmeniui apskaičiuotos senatvės pensijos dydis bus 638,74 LTL, asmuo gaus 304,54 LTL dydžio pensiją, t.y. 153,3 LTL mažesnę,

Išankstinės senatvės pensijos mokėjimas nutraukiamas(4str):

- asmeniui sukakus senatvės pensijos amžių – nuo senatvės pensijos amžiaus sukakties dienos;
- asmeniui paskyrus kitą pensiją ar išmoką (šio įstatymo 3 straipsnio 1 dalies 4 punktas) – nuo kitos pensijos ar išmokos paskyrimo dienos;
- asmeniui išvykus nuolat gyventi į užsienį, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse nenustatyta kitaip – nuo mėnesio, einančio po to mėnesio, kurį asmuo išvyko nuolat gyventi į užsienį, pirmos dienos.

Taigi vadovaujantis Išankstinių senatvės pensijų įstatymo nuostatomis, priešpensinio amžiaus asmenys, atitinkantys visas šio įstatymo nustatytas sąlygas įgijo teisę gauti išankstines senatvės pensijas.

2pav. Išankstinių pensijų gavėjų skaičiaus kitimas

Kaip matyti iš pateikto 2 paveikslėlio išankstinės pensijos gavėjų skaičius vis auga. 2004m. buvo tik 2457 gavėjai, o štai 2007m. jau šių gavėjų skaičius išaugo iki 8432.

Iki naujosios pensijų reformos t.y 1995m. buvo daug išlikusių iš sovietinių laikų ankstyvųjų pensijų. Jos buvo skiriamos tam tikroms profesijoms asmenims, daugiausia dirbantiesiems kenksmingose sąlygose. Dėl to taip pat didėdavo pensininkų skaičius visuomenėje. Po 1995m įsigaliojusio valstybinio socialinio draudimo įstatymo, šios pensijos buvo iškart panaikintos ir nepasitenkinimui sušvelninti mokamos nedidelės kompensacijos priklausomai nuo asmens darbo stažo ir tik prieš pat pensinį amžių. Po reformos tuoj pat iškilo tam tikrų profesinių grupių, kurios negali dirbti savo profesijoje iki nustatytojo pensinio amžiaus (lakūnai, baletu artistai, orkestrų pūtikai, žmonės, dirbę kenksmingomis sąlygomis), socialinio aprūpinimo problema. Didėja socialinės paramos išlaidos iš valstybės biudžeto, nes nėra jokios tokių darbuotojų perkvalifikavimo sistemos, kad jie turėtų pragyvenimo šaltinį dar iki kompensacijos gavimo. Todėl autorės nuomone, sumažinus pensijų sistemos išlaidas, jos praktiškai nebuvo panaikintos, o perkeltos socialinės paramos sistemai.

Invalidumo (netekto darbingumo) pensija – apsaugos rūšis neįgalumo atveju. Pagal 1995m. įsigaliojusį valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymą, invalidumo pensijos skiriamos ir mokamos I, II arba III grupės invalidams, kurie pirminio invalidumo nustatymo arba pakartotinio invalidumo nustatymo metu, turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą invalidumo pensijai. Draudimo stažo reikalavimai (minimalus ar būtinas) priklauso nuo asmens, pretenduojančio gauti invalidumo pensiją, amžiaus. Invalidumo pensiją sudaro pagrindinė ir papildomos dalys. Invalidumo pensija apskaičiuojama pagal tą pačią formulę kaip ir senatvės pensija. Apskaičiuojant invalidumo pensija, neįgaliam asmeniui prie draudimo stažo pridedama tiek metų kiek jam trūksta iki senatvės pensijos amžiaus.

Pagal darbingumo netekimo laipsnį skiriamos trys invalidumo grupės:

- *I gr. invalidai* – tai dažniausiai nedarbingi asmenys ir jiems reikalinga kito žmogaus slauga. Jų invalidumo pensijos dalis lygi 1,5 bazinės pensijos;

- *II gr. invalidai* – taip pat paprastai nedarbingi asmenys. Jų invalidumo pensija lygi senatvės pensijai;

- *III gr. invalidai* – tai riboto darbingumo asmenys. Jų invalidumo pensija lygi pusei II gr. invalidumo pensijos.

Asmenims, tuo pat metu turintiems teisę gauti senatvės ir invalidumo valstybines socialinio draudimo pensijas, skiriama didesnė arba pagal jų pasirinkimą viena iš šių pensijų. Invalidams, sukakusiems nustatytą senatvės pensijos amžių ir vyresniems, mokama visa paskirta valstybinė socialinio draudimo invalidumo pensija neatsižvelgiant į jų pajamas. Invalidams, nesukakusiems nustatyto senatvės pensijos amžiaus ir turintiems draudžiamųjų pajamų, mokama tik pagrindinė valstybinės socialinio draudimo invalidumo pensijos dalis ir tik tada, kai jie turi būtinajį invalidumo pensijai stažą.

Nuo 2001m. liepos 1d. pagal naują valstybinio socialinio draudimo įstatymo pataisą, įsigaliojo nauja valstybinių socialinio draudimo invalidumo pensijų mokėjimo tvarka dirbantiems pensininkams. Sukakusiems nustatytą senatvės pensijos amžių ir vyresniems invalidams, kurie po valstybinės socialinio draudimo invalidumo pensijos paskyrimo turi draudžiamųjų pajamų, mokama ne visa paskirta valstybinio socialinio draudimo invalidumo pensija. Dėl pasikeitusios pensijų mokėjimo tvarkos dirbantiems invalidams, dirbančiųjų invalidumo pensijų gavėjų skaičius sumažėjo 9,3 proc. Nuo 2003m. sausio 1d. įstatymo straipsnis, reglamentuojantis ne visos invalidumo pensijos mokėjimą neteko galios ir invalidumo pensijos mokamos neatsižvelgiant į asmens draudžiamąsias pajamas.

Nuo 2005 liepos 1d. invalidumo pensija pervardinta į netekto darbingumo pensija.[23]. Netektas darbingumas nustatomas netekto darbingumo procentais. Buvusią Igr. pakeitė 75-100 proc. netekto darbingumo; IIgr. – 60-70 proc. netekto darbingumo; IIIgr. – 45 – 55proc. netekto darbingumo. Teisę gauti valstybinę socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją turi asmenys, kuriems Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nustatyta tvarka nustatytas darbingumo lygis ir kurie pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais ir atitinka įstatymo numatytas sąlygas. Asmenims, kuriems nustatoma 60-100 procentų darbingumo, netekto darbingumo pensijos neskiriamos, nes Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme nustatyta [5], jog šie asmenys laikomi darbingais.

Kitas svarbus Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimas - netekto darbingumo pensijos skiriamos tik nesukakusiems senatvės pensijos amžiaus asmenims. Ši nuostata Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme buvo įrašyta atsižvelgiant į tai, kad

vadovaujantis Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymu darbingumo lygis nustatomas tik darbingo amžiaus asmenims (nuo 18 metų iki senatvės pensijos amžiaus sukakties). Taigi sukakęs senatvės pensijos amžių asmuo, kuris iki senatvės pensijos amžiaus sukakties gavo netekto darbingumo (invalidumo) pensiją, turi teisę gauti tik senatvės pensiją. Skiriant šiems asmenims senatvės pensijas, taikomi bendri minimalaus (15 metų) ir būtinojo (30 metų) pensijų draudimo stažo reikalavimai senatvės pensijai gauti. Ši įstatymo nuostata netaikoma tik tuo atveju, kai iki 2005 m. liepos 1 d. galiojusia tvarka asmeniui invalidumo grupė buvo nustatyta neterminuotai. Tokiam asmeniui sukakus senatvės pensijos amžių, toliau tęsiamas paskirtos invalidumo pensijos mokėjimas. Vietoje invalidumo pensijos šiam asmeniui senatvės pensija gali būti paskirta tik paties asmens pageidavimu.

Neįgalūs asmenys, kuriems buvo paskirta ir mokama netekto darbingumo (invalidumo) pensija, dėl negalios negalėjo dirbti ir įgyti pensijų draudimo stažo. Todėl, buvo nustatyta, kad netekto darbingumo (invalidumo) pensijos gavimo laikotarpiai prilyginami pensijų draudimo stažui.

Taipogi sušvelninti ir minimalaus pensijų draudimo stažo reikalavimai netekto darbingumo pensijai gauti. Minimalaus (bei būtinojo) pensijų draudimo stažo reikalavimai priklauso nuo asmens amžiaus pripažinimo nedarbingu ar iš dalies darbingu dieną.

Nuo 2007 liepos 1d. Valstybinė socialinio draudimo netekto darbingumo pensija turintiems teisę gauti šią pensiją asmenims apskaičiuojama sudedant pagrindinę ir papildomą netekto darbingumo pensijos dalis bei priedą už stažo metus. (Priedas už stažo metus suteikia papildomą pensinį aprūpinimą asmenims, įgijusiems didesnę kaip 30 metų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą. Netektas darbingumas nustatomas 1 metams. Taip pat įsigaliojo ir dar vienas Pensijų įstatymo pakeitimas– senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensija galės būti paskirta iš naujo pagal naujus duomenis pensijos gavėjui įgijus papildomą, ne mažesnę kaip vienerių metų stažą, įgytą dirbant pagal darbo sutartį, tarnybos ar narystės pagrindu. Iki 2007 m. liepos 1 d. senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensija iš naujo galėjo būti paskirta tik įgijus ne mažesnę kaip 2 metų stažą.

Našlių ir našlaičių pensijų sistema taikoma nuo 1995 m. sausio 1 d., įsigaliojus naujam Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymui. Įsidėmėtina, kad būtina sąlyga skirti valstybinio socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensiją yra tai, kad miręs asmuo būtų įgijęs įstatymo numatytą teisę gauti valstybinio socialinio draudimo invalidumo pensiją (jei būtų tapęs invalidu) ar senatvės pensiją arba tokią pensiją gavo [60]. Našlių ir našlaičių pensijos skiriamos tik po šio įstatymo įsigaliojimo, t.y. po 1995m. sausio 1d. Asmenys, kurių sutuoktiniai mirė iki šio įstatymo įsigaliojimo neturėjo teisės gauti tokios pensijos. Tai sukėlė nemažą visuomenės pasipiktinimą ir toks pensijų paskyrimas už mirusius po nustatytos datos buvo laikoma socialiai

neteisingu dalyku. Todėl nuo 1997 m. vidurio įstatymas buvo pakeistas ir atsirado trys kategorijos našlių pensijos, kurios priklauso nuo sutuoktinio mirties laikotarpio. Našlėms ir našliams, kurių sutuoktiniai mirė iki 1995m. sausio 1d. našlių pensija skiriama ne priklausomai nuo mirusiojo asmens pensijos dydžio, bet visiems vienoda - 25 proc. valstybinio socialinio draudimo bazinės pensijos; už mirusius nuo 1995m. sausio 1d. iki 1997m. liepos 1d. gauna 50proc. mirusiajam priklausiusios socialinio draudimo pensijos; o tie kurie našliais tapo po 1997m. liepos 1d. gauna 20proc. mirusiajam priklausiusios pensijos. Tų našlių pensijos, kurios sudaro 50proc. mirusiojo pensijos dydžio, nebeindeksuojamos tol, kol jos susilygins su gautinu našlių pensijų dydžiu, kuris yra 20 proc. mirusiojo pensijos dydžio. Po įstatymo pakeitimo 1997 m. našlių gavėjų skaičius labai išaugo ir valstybinio socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijas gavo 47 037 asmenys, iš jų - 13 286 našlaičiai ir 33 752 našlės.

Kad būtų paskirta našlių pensija, sutuoktinis turi atitikti tam tikras įstatymo sąlygas.

Įstatymas nustato palankias sąlygas našlių pensijas gauti pensinio amžiaus žmonėms. Tačiau, kad nebūtų tuo labai piktnaudžiaujama sudarant santuokas (dėl to, kad vėliau būtų gaunama našlių pensija), tie asmenys kurie neturėjo su mirusiuoju vaikų našlių pensija mokama tuomet, kai nuo santuokos įregistravimo iki sutuoktinio mirties yra praėję ne mažiau kaip 5 metai.

2006 m. II pusmetį pradėta laipsniškai pertvarkyti valstybinių socialinio draudimo našlių pensijų sistema, kėlusį nemažą visuomenės nepasitenkinimą. Nors galiojusi sistema visuomenės nepasitenkinimą kėlė jau senai, pertvarkyti jos iki 2006 m. nebuvo finansinių galimybių. Atsiradus finansinėms galimybėms, buvo apsispręsta šią sistemą patobulinti. „Sodros“ našlių pensijų sistemą reformuojančios Pensijų įstatymo pataisos įsigaliojo nuo 2007 m. sausio 1 d.

Visiems našliams (našlėms), įgijusiems teisę gauti našlių pensijas po 2007 m. sausio 1 d. našlių pensijos skiriamos vienodo dydžio. Tuo tikslu įteisintas našlių pensijos bazinis dydis, kuris negali būti mažesnis kaip 70 litų. Ateityje šis dydis taip pat bus indeksuojamas, atsižvelgiant į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto finansines galimybes. Visos anksčiau paskirtos našlių pensijos, kurios mokamos sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus arba pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais asmenims ir kurios mažesnės nei našlių pensijos bazinis dydis, padidintos iki našlių pensijos bazinio dydžio.

Našlių pensijos skiriamos visiems sukakusiems senatvės pensijos amžių našliams (našlėms), nepriklausomai nuo jų amžiaus sutuoktinio mirties metu, jeigu miręs sutuoktinis buvo įgijęs bent minimalų stažą, įgytą dirbant Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės įmonėse, įstaigose ar organizacijose.

Našlaičių pensijos skiriamos mirusiojo vaikams ir įvaikiams iki 18 metų, taip pat vyresniems, jeigu jie buvo pripažinti neįgaliaisiais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) iki 18 metų ir visą laiką nuo 18 metų buvo nedarbingi ar iš dalies darbingi. Taip pat teisę gauti našlaičių pensiją turi nustatyta tvarka Lietuvos Respublikoje įregistruotų aukštųjų, profesinių ir bendrojo lavinimo mokyklų dieninių skyrių studentai ir mokiniai, bet ne ilgiau, negu jiems sukaks 24 metai. Našlaičių pensijų dydis - 50 proc. mirusiam asmeniui priklausiusios ar galėjusios priklausyti valstybinės netekto darbingumo pensijos, nustatyto asmenims, netekusiems 60-70 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. - II grupės invalidumo pensijos dydžio), arba senatvės pensijos dydžio. Jei teisę gauti našlaičių pensijas turi daugiau vaikų, kiekvienam skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip po 50 proc. ir ne daugiau kaip 100 proc. viso apskaičiuotos netekto darbingumo arba senatvės pensijos dydžio.

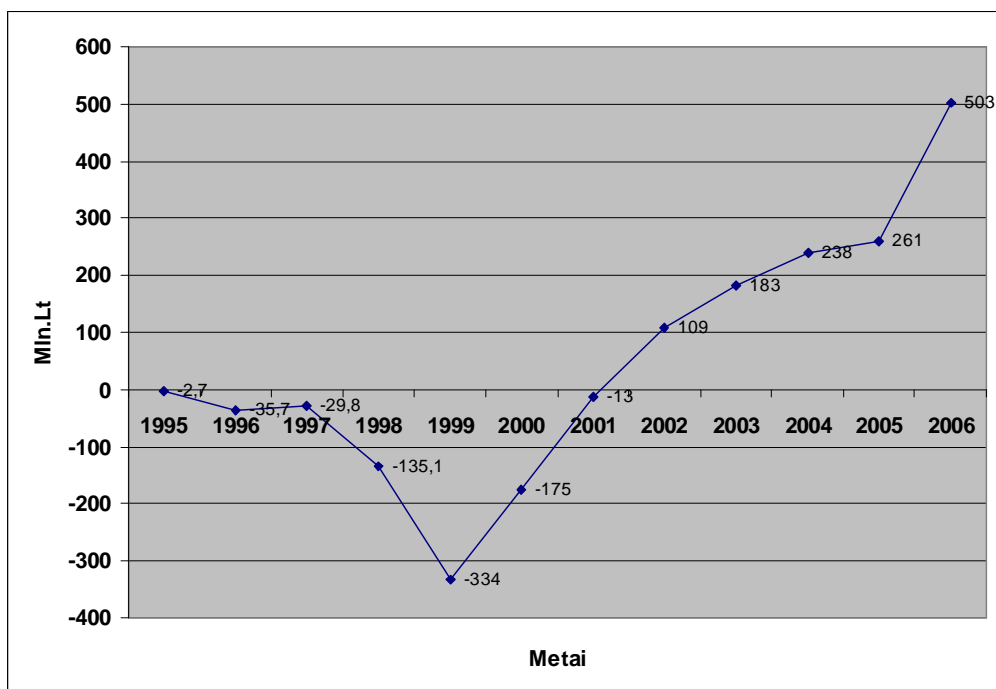
Našlių ir našlaičių pensijos mokamos kartu su senatvės ar invalidumo pensijomis. Našlių pensijų sistema yra papildomų pensijų sistema. Našlių ir našlaičių pensijų tikslas - parama tiems, kurie, labai tikėtina, turi mažas pajamas. „Skirti valstybės finansinę paramą visiems, kuriems „tikėtina“ gali jų pritrūkti, yra ir brangu, ir sudėtinga, ir socialiai neteisinga. Taigi, šių pensijų skyrimas turi būti siejamas su konkretais gavėjo faktinėmis pajamomis bei turtu. Šiuo metu skiriant našlių ir našlaičių pensiją, į gavėjo finansinę padėtį neatsižvelgiama. Taigi, šios socialinės apsaugos priemonės tikslas neatitinka dabartinės jos įgyvendinimo praktikos“[80].

2.4 Pensijų sistemos efektyvumo problemos

Pagrindinės problemos, su kuriomis susidūrė Lietuvos pensijų sistema, tai nedidelės socialinio draudimo pensijos, didelis pajamų persikirstymas, menkos Lietuvos gyventojų paskatos dalyvauti socialinio draudimo sistemoje, Valstybinio socialinio draudimo fondo finansiniai sunkumai bei vis stiprėjanti visuomenės senėjimo tendencija.

Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto deficitas. Iki 1995 metų „Sodros“ fondas veikė be deficito. Tačiau ši stabilumą sudrumstė sumažėjęs gimstamumas, sumažėjęs įmokų mokėjimas, pailgėjusi gyvenimo trukmė. Visa tai stūmė VSDF biudžetą prie deficito. Esant prastai ekonominei bei demografiniai situacijai galiojanti pensijų sistema nebetenkino nei draudėjų, nei apdraustųjų nei išmokų gavėjų. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidos nuo 1995m. pradėjo viršyti pajamas ir tai tęsėsi iki 2001m.

3pav. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto balansas 1995-2006m

Pagrindinė priežastis biudžeto balanso praradimo yra ta, kad per 1991-1998 metų laikotarpį išmokos buvo nekartą didintos. Socialinio draudimo išlaidos per tą laikotarpį padidėjo 96,5 kartus, o įmokos - tik 81,1 kartą. „Sodros“ biudžeto disbalansui turėjo reikšmės naujieji pensijų įstatymai. Pagal juos visos anksčiau paskirtos pensijos buvo perskaičiuotos ir nesumažintos.

VSDF biudžeto deficito didėjimą nulėmė ir 1998m. pabaigoje prasidėjęs ūkio nuosmukis (1999m. palyginus su 1998m. BVP sumažėjo 4,1 proc), padidėjo nedarbo lygis (nuo 1999m. registruotas nedarbas pasiekė aukščiausią lygį nuo 1990m.), padidėjęs bankrutuojančių įmonių skaičius (1999m. 207 įmonės pasiskelbė nemokiomis, 95 –paskelbtas bankrotas).

VSDF disbalansas pasireiškia per mažomis įplaukomis, kurių nepakanka išmokoms. Remiantis specialistų išvadomis, gali iškirti biudžeto deficito susidarymo priežastis:

- planuojamų įmokų nesurinkimas;
- išipareigojimas piliečiams, kurie dirbo sovietiniais metais(jie juk nemokėjo jokių įmokų);
- mažėja santykis tarp tų kurie moka įmokas ir tarp tų kurie jas gauna(dirbančiųjų ir pensininkų santykio mažėjimas);
- nepagalvoti politikų žingsniai pensijų srityje;

Analizuojant aukščiau įvardintas nepakankamo pensijų sistemos finansavimo priežastis, paaiškėjo, kad VSDF biudžeto subalansuotumui didžiausią įtaką turi socialinio draudimo įmokų surinkimas. Mažėjantį įmokų surinkimą sąlygojo : nepakankamas ekonomikos augimas, mažėjantis

apdraustųjų valstybiniu socialiniu draudimu skaičius, vengimas mokėti socialinio draudimo įmokas, ūkio subjektų vengimas mokėti socialinio draudimo įmokas, demografiniai visuomenės pokyčiai.

„Prognozuojama, kad 2020 metais gyventojų, sulaukusių 60 metų ir vyresnių, padaugės iki 21 proc. visų gyventojų. Dėl pailgėjusios gyvenimo trukmės taip pat padaugės žmonių, sulaukusių 70 ir daugiau metų. Prognozuojama, kad 2020 m. bus 10,4 proc. tokio amžiaus gyventojų „[48]. Tai reiškia, kad mažėjanti darbingo amžiaus visuomenės dalis turės išlaikyti vis daugiau pagyvenusių gyventojų.

Kaip matyti iš 3 paveikslo, 1995 m VSDF biudžeto deficitas siekė 2,7 mln. litų, 1996 m. šis deficitas padidėjo iki 35,7 mln. litų, o 1997 m. šiek tiek sumažėjo ir siekė 29,8 mln. litų. Ypač VSDF biudžeto deficitas padidėjo 1998 m. ir siekė 135,1 mln. litų, 1999 m. – 334 mln. litų., o 2000 metais sumažėjo iki 176 mln. litų.

Pensijas gaunančių asmenų skaičius pateiktas darbo gale (žiūr.2 priedą)

Vadinasi, Lietuvos socialinio draudimo sistema, pagrįsta einamųjų išmokų finansavimo principu, jau susidūrė ir susidurs su pensijų finansavimo problemomis, jei nebus atlikta tam tikrų pačios finansavimo ir pajamų perskirstymo sistemos pakeitimų. „Neieškant tobulinimo galimybių pensijų sistemos srityje, po keliasdešimt metų Lietuvą ištiktų gili ilgalaikė krizė – dėl sumažėjusio gimstamumo ir ilgėjančios gyvenimo trukmės padaugėtų pensininkų, tektų arba didinti socialinio draudimo įmokų tarifą (iki 45-50 proc.), arba ženkliai didinti išėjimo į pensiją amžių (iki 68-72 m.), arba mažinti pensijas“ [48]. Tačiau kiekviena iš šių priemonių sukeltų dar blogesnes pasekmes: smukdytų smulkųjų verslą, dar labiau menkintų gyventojų paskatas dalyvauti pensijų sistemoje. Suprantama, didėjantis VSDF biudžeto deficitas negalėjo tenkinti nei šalies valdžios, nei VSD, nei jos išmokų gavėjų.

Viena svarbiausių Valstybinės pensijų sistemos problemų - mažos pensijos. VSDF pensijos mažos ir ilgą laiką nebuvo galimybių jų padidinti, nes VSDF biudžetas buvo deficitinis. Tai iššaukė ne tik pensijų gavėjų skurdą, nepasitenkinimą, bet ir nepasitikėjimą socialiniu draudimu, įmokų mokėjimo vengimą (pvz.; priimami asmenys į darbą, oficialiai neįforminus darbo santykių), pajamų slėpimą. Mažos socialinio draudimo pensijos, nors įmokų tarifas – gana didelis. Darbingai kartai tenka mokėti gana dideles įmokas, kad būtų pakankama lėšų finansuoti dabartinės pensininkų kartos pensijas. Tačiau dėl didelio pensininkų skaičiaus, lyginant su įmokų mokėtojų skaičiumi, vidutinė pensija gana maža.

1994 m. priimtas ir vėliau įsigaliojęs Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, buvo pirmasis Lietuvos pensijų sistemos reformavimo žingsnis – perėjimas nuo sovietinės pensinio aprūpinimo sistemos. Praėjus keliems metams po šio svarbaus žingsnio, visuomenė įsitikino, kad reikalinga gilesnė Lietuvos pensijų sistemos reforma. Pensijų sistemos reformos būtinumą sąlygojo pensijų sistemos problemos: nedidelės socialinio draudimo pensijos, didelis pajamų perskirstymas,

VSDF finansiniai sunkumai, menkos Lietuvos gyventojų paskatos dalyvauti socialinio draudimo sistemoje bei vis stiprėjanti visuomenės senėjimo tendencija. Pensijų finansavimas yra nestabilus, jis priklauso nuo dirbančiųjų ir pensinio amžiaus žmonių santykio. Dirbantieji, mokėdami įmokas VSDF biudžetui, nemato tiesioginio ryšio tarp savo įmokų ir būsimos pensijos. Tai menkina paskatas dalyvauti dabartinėje pensijų sistemoje, dėl to įmokų dažnai vengiama. Todėl tam, kad nusistovėtų finansiškai stabili Lietuvos pensijų sistema, kuri užtikrintų paskatas joje dalyvauti bei didesnes išmokas, tikslinga kuo greičiau pradėti šios srities reformą. Užtikrinti ilgalaikį pensijų sistemos gyvybingumą galima pakeitus jos finansavimo būdą. T. y. šalia pensijų sistemos, paremtos einamojo finansavimo principu, sukurti pensijų sistemą, paremtą kaupimo ir lėšų investavimo principais.

Pensijų reformą, kaip pabrėžia SADM specialistas M. Ignatavičius, optimaliausia pradėti ne anksčiau kaip 2004 m. ir ne vėliau kaip 2008 m., kadangi 2005-2020 m. numatomas ženklus darbingo amžiaus asmenų daugėjimas, susijęs su ankstesne 1980-1990 m. gimstamumo banga. Dėl šios demografinės bangos socialinio draudimo biudžetas 2005-2020 m. gali būti perteklinis, o 2040-2070 m. laukiama socialinio draudimo biudžeto deficito, kurį lems dabar esantis mažas gimstamumas[78].

3. TRIJŲ PAKOPŲ PENSIJŲ SISTEMOS KŪRIMAS

3.1 Pensijų reformos priežastys

Valstybinio socialinio draudimo pensijų sistema, veikusi po nepriklausomybės atkūrimo ir pagrįsta einamojo finansavimo principu, susidūrė su sunkumais, kurie dar labiau galėjo padidėti, jų nesprenžiant. Pensijų sistema nebepajėgė užtikrinti žymesnio pensijų augimo. Todėl objektyvi ir neišvengiama būtinybė tapo pensijų reforma. Būtinybė reformuoti egzistuojančią pensijų sistemą atsirado dėl kintančių sąlygų. Galima pabandyti išskirti priežastis dėl kurių reformuojama pensijų sistema:

- senėjanti visuomenė;
- mažas gimstamumas
- mažėja santykis tarp tų kurie moka įmokas ir tarp tų kurie jas gauna (dirbančiųjų ir pensininkų santykio mažėjimas);
- pensijų sistema paremta PAYG principu susiduria su sunkumais, nesėkmėmis bei neefektyvumu ;
- vengimas mokėti socialinio draudimo įmokas;

Privačių privalomųjų kaupiamųjų pensijų fondų šalininkai išskiria dar ir kitas priežastis dėl ko reikia keisti esamą einamojo finansavimo principu grindžiamą pensijų sistemą.

- privatūs pensijų fondai padidintų visuomenės santaupas ir kartu investicijas.

Investicijos paspartintų ekonomikos augimą;

- atsiradus privatiems kaupiamiesiems fondams galima tikėtis didesnių pensijų[43].

2000m. spalio 25d. Vyriausybė patvirtino Baltąją pensijų reformos knygą, kurioje išvardintos priežastys, dėl kurių būtina pensijų reforma. Autorė iškirs anksčiau nepaminėtas pensijų sistemos reformavimo priežastis:

- mažėjanti sistemos aprėptis (socialinio draudimo sistema apima tik dirbančiuosius pagal darbo sutartis, o savarankiškai dirbantys asmenys vengia mokėti įmokas);
- mažos pensijos. Vidutinis pajamų pakeitimo koeficientas tesudaro 40 proc. todėl žmonės neturi motyvacijos dalyvauti sistemoje;

3.2 Pensijų reformos tikslai ir uždaviniai

2003 metais Lietuvos pensijų sistema buvo pirmą kartą reformuota kaupimo ir individualizavimo kryptimi, siekiant sukurti kitokią senatvės pensijų sistemą, kurios ilgalaikis tikslas yra pakeisti pensijų sistemą taip, kad žmonės, sulaukę pensinio amžiaus, gautų didesnes

pajamas nei iki šiol (tačiau perskirstymas ne padidėtų, bet sumažėtų) ir kad ši sistema taptų gyvybinga bei apimtų visus gyventojus. Pensijų reformos koncepcija numatė trijų pakopų sistemą, privalomą kaupimą ir atitinkamą socialinio draudimo pensijos sumažėjimą kaupiantiesiems. Pensijų reformos koncepcijoje, buvo nurodyti pensijų sistemos tikslai:

- finansiškai subalansuoti socialinio draudimo pensijų sistemą, kad sistema veiktų be finansinio deficito, pati save išlaikytų.
- pakeisti pensijų sistemą, kad sulaukę pensinio amžiaus asmenys gautų didesnę darbo ar kitų pajamų, nuo kurių buvo mokamos socialinio draudimo įmokos, dalį nei gavo iki šiol. Šio tikslo pasiekti tikimasi įvedus savanorišką kaupimą pensijų fonduose.
- siekiama pensijų sistemą padaryti patrauklesnę tiek dėl privataus kaupimo, tiek dėl to, kad valstybės teikiamų pensijų sistemoje bus atsisakyta nepagrįstų privilegijų mokant papildomas valstybines pensijas, kurios iškreipia pensijų sistemos universalumą ir pažeidžia socialinį teisingumą.
- pensijų reforma siekiama paskatinti taupymą šalyje bei sumažinti mokesčių vengimą.
- privačių kaupiamųjų fondų atsiradimas sustiprins kapitalo rinkos ir finansų infrastruktūros plėtrą.
- siekiama, kad naujoji pensijų sistema būtų finansiškai stabili ir gyvybinga, jai pritartų Lietuvos gyventojai [28].

Pagrindinis reformos uždavinys - įvesti privalomąjį kaupimą pensijų fonduose, nedidinant pensijų draudimui skirto įmokų tarifo – dalį dabartinio einamųjų įmokų sistemos socialinio draudimo tarifo skiriant kaupiamajam pensijų draudimui pensijų fonduose. Koncepcijoje užsimenama apie valstybinių pensijų pertvarkymą.

Privačių Kaupiamųjų fondų atsiradimas pirmas žingsnis įvedant rinkos santykius socialinio aprūpinimo srityje. Tai leistų ateityje tikėtis padidėjusio šio sektoriaus efektyvumo ir didesnio žmonių socialinio saugumo.

3.3 Pensijų reformos eiga

Kaip atsvara valstybinio socialinio draudimo sistemai, pagrįstai einamųjų mokėjimų principu, yra kuriama ir pradama diegti kaupimo principais paremta draudimo sistema [70].

Idėją dėl savanoriško kaupimo pensijų fonduose pradėjo propaguoti nevyriausybinė organizacija vadinama Lietuvos laisvosios rinkos institutas (toliau LLRI). 1994 m. LLRI parengė pirmąjį Pensijų fondų įstatymo projektą. LLRI taip pat padėjo kurti efektyvią pensijų

fondų priežiūrą ir trijų pakopų pensijų sistemos planą. Bet dėl politikų nepasitikėjimo pensijų reforma buvo ilgai vilkinama.

Pensijų fondų kūrimosi Lietuvoje pagrindus apibrėžia Lietuvos Respublikos Pensijų fondų įstatymas, priimtas 1999 metų birželio 3 d. Šis įstatymas sudarė galimybes pensijų fondui steigimui ir veiklai. Buvo „tikimasi, kad privatūs pensijų fondai papildys socialinio draudimo pensijų sistemą ir šalies gyventojams sudarys geresnes sąlygas pasirūpinti savo ateitimi“ [11]. Tačiau nepalankios minėto įstatymo sąlygos ir begalės apribojimų lėmė, kad nebuvo įsteigtas nė vienas pensijų fondas.

Reikšmingas žingsnis socialinio draudimo pensijų sistemos reformos link buvo 2000 m. balandžio 26 dieną Vyriausybės priimtas nutarimas dėl Pensijų reformos koncepcijos, kuri numatė privalomojo kaupimo privačiuose fonduose įvedimą [28].

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. nutarimu [35] pritarė pensijų sistemos reformos vykdymo 2001-2002 metų priemonių planui. Jo įgyvendinimui sudarė koordinavimo komisiją. Reformos pradžia – 2003 m.

2001 m. balandį priimtas pirmasis Pensijų sistemos reformos įstatymo projektas: privalomas dalyvavimas iki 40m., virš 50m. nedalyvauja, tarifas 5%, reformos pradžia 2003.

2001m lapkričio mėn. priimtas antrasis Pensijų sistemos reformos įstatymo projektas: privalomas dalyvavimas iki 30m., virš 50m. Nedalyvauja, tarifas 5%, reformos pradžia 2004.

2002 m. balandžio mėn. Seimas grąžino projektą Vyriausybei tobulinti, nurodydamas kryptis:

- kaupimas savanoriškas
- kaupiantieji moka papildomas įmokas nuo 1% iki 2,5%
- valstybė subsidijuoja kaupiančiuosius, ypač tuos, kurie nesidraudžia socialiniu draudimu

2002 m .spalio mėn. Vyriausybė pateikė naują Pensijų sistemos reformos įstatymo projektą:

- dalyvavimas kaupime visiems apdraustiesiems Sodroje savanoriškas
- įmoka didėja nuo 2,5% iki 5,5% kasmet
- reformos pradžia 2004

2002 m. gruodžio 3d. priimtas „Pensijų sistemos reformos įstatymas“ [13]. Įstatymas reglamentavo draudimo įmokos dalies kaupimo, užtikrinančio Lietuvos Respublikos gyventojų papildomas pajamas senatvėje, teisinį pagrindą bei pensijų kaupimo principus. Priimtą įstatymą, dauguma Lietuvos mokslininkų, specialistų ir ekspertų vertino neigiamai. Jie manė, kad pensijų sistemos reformos įstatymas, per daug atsargus, faktiškai neturintis įtakos esamai sistemai. Taip manyta, nes dalyvavimas, po reformos susiklostančioje sistemoje, nebūtų privalomas.

Savanoriško draudimo skatinimas sukeltų problemų socialinio draudimo fondo biudžetui, o ir Lietuvos rinka atrodė pernelyg maža. Dėl to darytina išvada, jog tai turės įtakos mažam būsimų dalyvių skaičiui bei stabdys pensijų fondų steigimosi procesą.

2003 m. liepos 4 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė „Pensijų fondų įstatymo pakeitimo įstatymą“ [14], kuriuo pakeitė Pensijų fondų įstatymo pavadinimą į „Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymą“. Šis įstatymas reglamentuoja papildomo savanoriško pensijų kaupimo organizavimo sąlygas ir tvarką valdymo įmonės valdomuose pensijų fonduose. Jo tikslas – nustatyti būtinus priežiūros standartus ir pensijų fondų valdymo taisykles, kad būtų apsaugoti pensijų fondų dalyvių interesai.

2003 m. liepos 30 d. Seimas priėmė „Pensijų kaupimo įstatymą“ [12], ir su juo susijusias kitų įstatymų (viso 11) pataisas. Įstatymas nustatė valstybinio socialinio draudimo įmokos dalies kaupimo ir pensijų išmokų mokėjimo sąlygas bei tvarką Lietuvos Respublikoje. Dalyvavimas visiems apdraustiems „Sodroje“ savanoriškas.

Ir tik 2003m. įsigaliojus Pensijų sistemos reformos įstatymui, Pensijų kaupimo įstatymui, Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymui, Pensijų fondų įstatymo pakeitimo įstatymui Lietuvoje buvo pradėta kurti II pensijų sistemos pakopa. 2003 m. pradėta įgyvendinti pensijų sistemos reforma, kurios metu iš esmės pakito socialinio draudimo pensijų sistema, jos organizavimo principai ir tvarka. 2003 m. rugsėjo mėn. prasidėjo pensijų kaupimo sutarčių pasirašymas

3.4 Trijų pakopų pensijų sistema

Nuo 2004 m. pensijų sistemą sudaro trijų lygių pakopos:

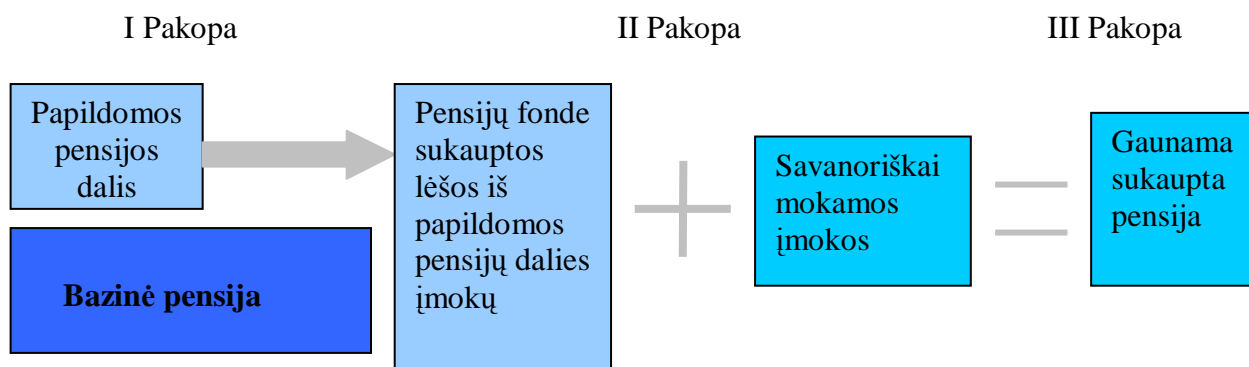
I pakopa – valstybinis socialinis pensijų draudimas;

II pakopa – papildomas kaupimas senatvės pensijai;

III pakopa – savanoriškas pensijų kaupimas, pensijų fonduose ar gyvybės draudimo bendrovėse.

Tiek einamuoju finansavimu, tiek kaupimu pagrįstai sistemai yra būdingos savos, specifinės rizikos, šių sistemų derinys leidžia jas sušvelninti ar netgi jų išvengti. Viena sistema jautresnė demografinė rizikai, o kitai yra pavojingesnė investicijų rizika. Tačiau pensiją užtikrinant ne iš vieno šaltinio, šių rizikų poveikis mažėja, pensijų sistema tampa stabilesnė. Be to, paprastai per ilgą laikotarpį investicijų grąža lenkia darbo užmokesčio augimą, todėl ir pačios pensijos būna didesnės.[54]

4 pav. Trijų pakopų sistema[68]

I pakopoje pensija susideda iš asmeniui priklausančios bazinės pensijos ir papildomos pensijos dalies, kuri priklauso nuo asmens darbo stažo ir gauto atlyginimo.

II pakopoje pensija apskaičiuojama dvejopai:

- už laikotarpį iki dalyvavimo pensijų fonde Sodros bazinė ir papildoma pensija apskaičiuojama visa.

- nuo dalyvavimo pensijų fonde momento išlieka bazinė pensija, tačiau sumažėja papildomos pensijos dalis. Ji sumažėja ta dalimi, kuri yra pervedama pensijų fondui. Tačiau tą trūkstamą papildomos pensijos dalį asmuo gauna iš pensijų fondo.

III pakopoje dirbančiam asmeniui priklauso visa jo pensija (tiek bazinė, tiek papildoma jos dalis) ir pensija iš pensijų fondo.

Kaip matome tapus pensijų fondo dalyviu, bazinės pensijos dydis nepasikeičia. Nesikeičia ir bendrasis socialinio draudimo įmokų tarifas. Dalyvaujantys naujojoje pensijų kaupimo sistemoje moka tokias pat socialinio draudimo įmokas, kaip ir nedalyvaujantys. Dalyviui pasirinkus pensijų kaupimo bendrovę ir su ja pasirašius kaupimo sutartį, jo darbdavys ir toliau kas mėnesį pervedinės įmokas „SoDrai“, o „SoDra“ jas perves į pensijų fondą.

Visas šias pakopas autorė aptars atskirai.

I pakopa – seniausiai veikianti ir geriausiai žinoma tai „SoDros“ pensija. Pirmoji pakopa yra privaloma – ji kiekvienam šalies gyventojui užtikrina minimalią apsaugą nuo skurdo ir kompensuoja dalį prarastų pajamų senatvės ir negalios atveju. Vidutinis VSD mokamų pensijų skaičius 2000-2007m. pateiktas 3 priede. Šios pakopos pensijos dydis priklauso nuo valstybės finansinių išgalių teikti paramą ir pačios visuomenės dalyvavimo kartu solidarumo principu pagrįstoje pensinio aprūpinimo sistemoje. Mokesčius „SoDrai“ moka dirbantys asmenys ir jų darbdaviai, o „SoDra“ juos surinkusi, paskirsto dabartiniam pensininkams. Toks pensijų mokėjimas veikė gana sėkmingai, tačiau pailgėjus gyvenimo trukmei, pensininkų skaičius, lyginant su dirbančių gyventojų skaičiumi, taip pat ženkliai padidėjo. Dėl minėtos priežasties mokesčiai dirbantiems gyventojams dirbantiems gyventojam dideli, o pensijos mažos. „Dideli

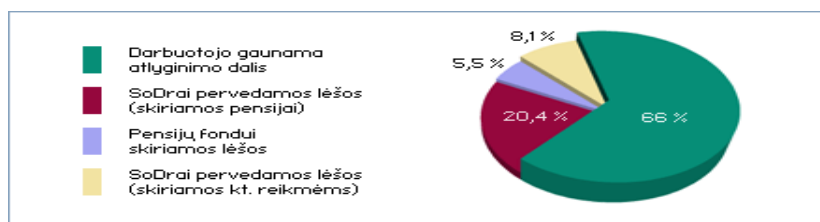
mokesčiai dirbantiems ir mažos pensijos kėlė vis didesnę abiejų pusių nepasitenkinimą. Taigi tapo aišku, kad mokesčių mokėjimo sistemą reikia reformuoti, todėl buvo sukurti privatūs pensijų fondai, dar vadinami II pakopos pensijų fondais“ [65].

Valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifas buvo patvirtintas 1991 metais ir iki 2000 metų nesikeitė. Jo dydis buvo 31 proc. nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio, iš kurio 30 proc. mokėjo darbdavys ir 1 proc. - darbuotojas. Nuo 2000 metų sausio 1 d. iki 2005 m. gruodžio 31 d. Seimas nustatė 34 proc. įmokų tarifą (31 proc. moka darbdavys, o 3 proc. - darbuotojas). Nuo 2006 metų sausio 1 d. nelaimingų atsitikimų darbe įmokos tarifas pradėtas diferencijuoti pagal draudėjų rizikingumą ir traumatizmo rodiklius įmonėse.

II Pakopa – privatus pensijos kaupimas. Darbdavys bei dirbantys asmenys ir toliau moka mokesčius SoDrai, tačiau pasirašę pensijų kaupimo sutartis „SoDra“ dalį jų nukreipia į privatų pensijų kaupimo fondą. Sulaukę pensinio amžiaus, pensiją gauna iš dviejų šaltinių – iš Sodros ir iš privataus pensijų fondo. II pakopoje gali dalyvauti visi mokantieji įmokas visai socialinio draudimo pensijai ir dar nesulaukę senatvės pensijos amžiaus. Žmogus gali apsispręsti, ar dalyvauti tik I pirmoje pakopoje ir gauti Sodros pensiją, ar rinktis I ir II pakopą ir gauti pensiją iš dviejų dalių: mažesnę Sodros pensiją ir pensiją iš pensijų fondo.

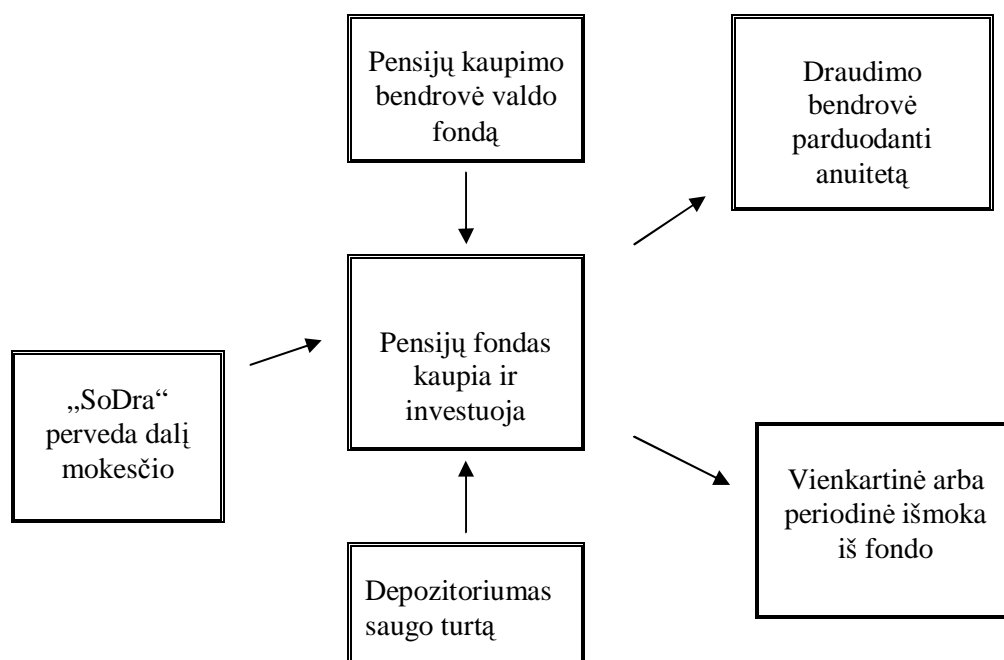
Pensijų kaupimo įmokos dydis pirmaisiais reformos metais 2,5 proc. apdraustojo pajamų, nuo kurių skaičiuojamos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos. Ši įmoka kasmet didinama 1 proc. punktu iki 5,5 proc. 2007 metais[74]. Autorės nuomone, nustatytos galutinės įmokos dydis t.y 5,5 proc. yra per mažas, kad galėtų užtikrinti pakankamą pensiją senatvėje.

5 pav. II pensijų pakopos dirbančio asmens gaunamų pajamų pasiskirstymas 2007m.[85]

Iš pateikto 5 paveikslėlio matyti, kaip pasiskirsto dirbančio asmens pajamos. Iš viso „SoDrai“ sumokama 34 proc. Iš kurių 5,5 proc. pervedami į pensijų fondus ir 28,5 proc. lieka „SoDroje”.

6 pav. Kaip veikia II pakopos pensijų fondas [82]

6 paveikslėlyje matome kaip veikia pensijų fondas. Kai „SoDra“ perveda dalį mokesčio pasirinktam pensijų fondui, šias lėšas perima ir valdo pensijų kaupimo bendrovė. Pensijų kaupimo bendrovė – tai valdymo įmonė arba gyvybės draudimo įmonė, turinti priežiūros institucijos išduotą licenciją ar leidimą verstis pensijų kaupimo veikla. Vertybinių popierių komisija atlieka valdymo įmonių priežiūrą. Draudimo įmones prižiūri Draudimo priežiūros komisija.

Pensijų fondų turtas yra saugomas depozitoriume – komerciniame banke, kuriam leista teikti tokias paslaugas. Tokiu turto atskyrimu siekiama maksimaliai padidinti šio turto saugumą. Depozitoriumas yra viena iš kontrolės priemonių, užtikrinančių tinkamą pensijų fondų lėšų investavimą. Depozitoriumas privalo veikti pensijų fondo dalyvių naudai. Depozitoriumas atsako už žalą, padarytą pensijų fondo dalyviams ar valdymo įmonei dėl to, kad jis neatliko savo pareigų ar netinkamai jas atliko[83].

Pensijų fondo investavimo strategija turi numatyti pensijų turto investavimo tvarką ir sritis, rizikos vertinimo metodus, rizikos valdymo principus, naudojamas rizikos valdymo procedūras ir būdus, strateginį pensijų turto paskirstymą pagal turimų su pensijų kaupimo sutartimis susijusių trukmę bei kilmę.

Pagal Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo nuostatas pensijų turtą gali sudaryti tik:

- vertybiniai popieriai ar pinigų rinkos priemonės, kuriais prekiaujama rinkose, pagal Vertybinių popierių rinkos įstatymą laikomose reguliuojamomis ir veikiančiomis Lietuvos Respublikoje ar Europos Sąjungos valstybėje;

- vertybiniai popieriai ar pinigų rinkos priemonės, kurie yra įtraukti į valstybėje ne Europos Sąjungos narėje esančios vertybinių popierių biržos oficialųjį prekybos sąrašą arba kuriais prekiaujama ten esančioje pripažintoje ir visuomenei prieinamoje reguliuojamoje rinkoje, veikiančioje pagal nustatytas taisykles, jei ši birža arba rinka yra nurodyta pensijų fondo taisyklėse;

- išleidžiami nauji vertybiniai popieriai, jeigu emisijos sąlygose yra numatytas įsipareigojimas įtraukti šiuos vertybinius popierius į vertybinių popierių biržos oficialųjį prekybos sąrašą ar reguliuojamos rinkos prekybos sąrašą ir jeigu įtraukiama į sąrašą bus ne vėliau kaip per 1 metus nuo išleidimo;

- ne ilgesniam kaip 12 mėnesių terminui padėti indėliai, kuriuos galima atsiimti pareikalavus, esantys kredito įstaigose, kurių registruota buveinė yra Lietuvos Respublikoje, Europos Sąjungos valstybėje narėje arba kitoje valstybėje, kurioje riziką ribojanti priežiūra yra ne blogesnė kaip Europos Sąjungoje.

Pensijų turtas negali būti investuotas į nekilnojamąjį turtą, tauriuosius metalus arba į suteikiančius į juos teises vertybinius popierius.

Teisė į pensijų išmokas įgyjama pensijų fondo dalyviui sulaukus pensijų fondo taisyklėse nurodyto pensinio amžiaus. Jis negali būti daugiau kaip 5 metais mažesnis už pensinį amžių, nustatytą valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti. Pensijų fondo dalyvio pasirinkimu pensijų išmokos gali būti mokamos trimis būdais:

- vienkartinė išmoka;

- reguliariai dalimis konvertuojant pensijų sąskaitoje įrašytus apskaitos vienetus į pinigus ir juos išmokant, jeigu toks pensijų išmokos mokėjimo būdas yra numatytas pensijų fondo taisyklėse;

- nuperkant anuitetą draudimo įmonėje, vykdančioje gyvybės draudimą .

Pensijų anuitetas - pensijų fondo dalyviui iki gyvos galvos mokama periodinė pensinė išmoka [14]. Tokias išmokas mokės pasirinkta gyvybės draudimo bendrovė, su kuria bus sudaryta anuiteto mokėjimo sutartis. Sukauptą sumą bus pervesta į šios bendrovės sąskaitą, o ši įsipareigos mokėti apskaičiuoto dydžio anuitetą iki mirties. Tuo atveju, kai pensijų fondo dalyvis neturi teisės gauti pensijos iš valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto arba pensijos iš valstybės biudžeto, vienkartinė išmoka iš pensijų sąskaitos gali būti mokama tik po to, kai gyvybės draudimą vykdančioje įmonėje pensijų fondo dalyvio vardu yra nuperkamas anuitetas. Anuiteto dydis turi būti ne mažesnis už valstybinio socialinio draudimo bazinę pensiją. Anuitetas

perkamas pensijų fondo dalyvio pasirinktoje draudimo įmonėje, vykdančioje gyvybės draudimą, už jo pensijų sąskaitoje apskaičiuotas sumas.

2007 metais Lietuvoje veikia 31 antros pakopos pensijų fondai. Juos valdo 10 pensijų kaupimo bendrovių: 7 valdymo įmonės, kurių veiklą prižiūri Vertybinių popierių komisija ir 3 draudimo bendrovės, kurių veiklą prižiūri Draudimo priežiūros komisija.

Finansų analitikų asociacijos prezidentas Mindaugas Vaičiulis teigia, kad viso esamo didelio būrio pensijų fondų tarpusavyje lyginti negalima, nes jie skirtingi [40]. Todėl buvo siūloma išskirti keturias pensijų fondų kategorijas pagal investavimo į akcijas dalį. Lyginimas pagal vieną kriterijų yra naudingas investuotojui, nes jis galėtų matyti realų skirtumą tarp fondo rezultatų. Paprasčiausias būdas jų rizikos laipsniui nustatyti yra išmatuoti investicijų į akcijas dalį fonde. Finansų analitikų asociacija siūlo keturias II pakopos pensijų fondų kategorijas pagal investavimo rizikos laipsnį.

3 lentelė. Pensijų fondai pagal investavimo strategijas

Pensijų fondų kategorijos	Maksimali akcijų dalis fonde
Konservatyvūs	0%
Mažos akcijų dalies	1-30%
Vidutinės akcijų dalies	31-70%
Akcijų fondai	71-100%

Konservatyvaus investavimo pensijų fondus privalo siūlyti kiekviena pensijų kaupimo bendrovė, vadovaudamasi Pensijų kaupimo įstatymo nuostatomis. Konservatyvių fondų pagrindinis tikslas – išsaugoti daugelį metų kauptų investicijų vertę. Konservatyvių fondų investicijoms yra taikomi griežti apribojimai. Šio fondo pensijų turtas yra investuojamas tik į Lietuvos Respublikos, ES ar Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos valstybių vyriausybių, centrinių bankų ir Europos centrinio banko išleistus ar į jų garantuotus skolos vertybinius popierius. Dėl šios priežasties, konservatyvių fondų pelningumas yra palyginti mažas.

Konservatyvūs fondai – skirti labai atsargiems, rizikos netoleruojantiems investuotojams ir yra rekomenduojami vyresnio amžiaus žmonėms, kai iki pensinio amžiaus lieka 5 ar mažiau metų (įstatymas rekomenduoja net kai lieka 7 metai). Tokiu būdu ilgai kauptos lėšos bus apsaugotos nuo galimų ženklų nuostolių akcijų rinkose išėjimo į pensiją momentu.

Mažos akcijų dalies pensijų fondai – tai mažai rizikingi fondai, kuriuose investicijos į akcijas siekia iki 20 – 30 proc. turto ir labiausiai yra tinkami atsargiems investuotojams besitikintiems nedidelės, bet ganėtinai pastovios investicijų grąžos.

Vidutinės akcijų dalies pensijų fondai (30 – 70 proc.) - tai vidutinio rizikingumo fondai, labiausiai tinkantys investuotojams, kurie domisi ir išmano kapitalo rinką bei suvokia rizikos laipsnį. Šiuos fondus geriausiai rinktis atsargiems jaunesnio amžiaus žmonėms, bei linkusiems

daugiau rizikuoti vyresnio amžiaus žmonėms, kadangi fondų investavimo rezultatus sušvelnina investicijos į obligacijas.

Akcijų fondai – labai rizikingi fondai, kuriuose investicijos į akcijas siekia iki 100 proc., todėl jį renkasi investuotojai, kurie nori didžiausio pajamingumo ir yra mažai jautrūs rizikai dėl stiprios finansinės padėties, ilgo investavimo horizonto ar kitų asmeninių priežasčių [79].

Šie fondai yra rekomenduotini jaunesnio amžiaus žmonėms, nes akcijų kainos stipriai svyruoja dėl įvairių priežasčių (ekonominės situacijos pokyčiai, politinės krizės, sezoniskumas, rinkos korekcijos ir pan.) ir gali virsti nuostoliais trumpu laikotarpiu, tačiau ilgu laikotarpiu investicijos paprastai būna pelningos.

Pensijų fondai skiriasi pagal investavimo strategijas ir kokiomis proporcijomis į juos investuojama. Pensijų fondo investavimo kryptis yra nurodoma pensijų fondo taisyklėse, kurias patvirtina priežiūros institucija.

III pakopa – tai papildomas ilgalaikis kaupimas pensijai, paremtas savanoriško kaupimo principu ir nesusietas su valstybinio socialinio draudimo sistema.. Ji skirta tiems, kurie norėtų senatvėje gauti daugiau pajamų nei viena dalyvaujant I ir II pakopose. III pakopoje gali visi norintys asmenys, įskaitant ir tuos, kurie nemoka mokesčių „SoDrai“ ir nedalyvauja I ir II pakopose. Įmokas į papildomo savanoriško pensijų kaupimo fondus dalyvis moka savarankiškai pagal su valdymo įmone pasirašytą sutartį. Pensijų kaupimo dalyvio patogumui įmokos gali būti periodinės ir neperiodinės. Įmokas dalyvio vardu gali mokėti tretieji asmenys. Dalyvaudamas III pakopos pensijų kaupime ir sulaukęs senatvės pensijos amžiaus žmogus pensiją gauna iš Sodros ir iš pensijų fondo.

II pakopos pensijų fondas nėra dilinamas, tuo tarpu III pakopos pensijų fondo turto dalybos skyrybų atveju gali būti nagrinėjamos teisme. Renkantis III pakopos pensijų fondą, analogiškai kaip ir II pakopos pensijų fondą, svarbu atkreipti dėmesį bent į du dalykus: fondo investavimo strategiją ir imamus mokesčius. Teisę į pensiją šio fondo dalyvis įgyja 5 metais anksčiau nei „Sodros“ senatvės pensijai gauti nustatytas pensijos amžius. Pensijos išmokėjimo būdą dalyvis gali pasirinkti. Be to, yra galimybė bet kada pasitraukti iš III pakopos. Asmenys, dalyvaudami III pakopos pensijų kaupime, gali pasinaudoti valstybės teikiama mokestine lengvata - deklaruojant pajamas galima susigrąžinti iki 27% įmokų dydžio sumą, priklausomai nuo mokamo pajamų mokesčio, įmokų į savanorišką pensijų fondą dydžio ir turimų kitų įsipareigojimų. Naudojantis minėta mokesčių lengvata ir dalyvaujant visose trijose pensijos kaupimo pakopose, galima užsitikrinti ir 80 proc. buvusios algos dydžio mėnesines pensijos išmokas. Anot „MP Pension Funds Baltic“ generalinio direktorius Ramūno Stankevičiaus savanoriškai mokant reguliarias įmokas į III pakopos pensijų kaupimo fondus, rezultatas paprastai išryškėja po dešimties metų.

Naujasis pensijų kaupimo produktas gyventojams patrauklus tuo, kad jie patys gali apsispręsti, kokią dalį uždirbamų lėšų skirti pensijų kaupimui. Gyventojai gali keisti kaupimui skiriamų lėšų sumą, sustabdyti mokėjimus arba atvirkščiai - padidinti įmokas, taip pat pasirinkti bei keisti draudimines apsaugas [82].

Savarankiškai taupyti ar investuoti yra sudėtinga, be to ne visada pavyksta išvengti pinigų nuvertėjimo, todėl dažnai norintieji kaupti papildomai pensijai dalyvauja III pakopos pensijų fonduose, kaupiamajame gyvybės draudime, investuoja į investicinius fondus(savo pinigus patikėdami

Kaupiamasis gyvybės draudimas yra vienas iš būdų sukaupti papildomų lėšų pensijai. Ši draudimo rūšis gyvybės draudimo bendrovių siūloma kaip alternatyva III pakopos pensijų fondui. Kaupiamasis gyvybės draudimas išsiskiria tuo, kad vienu metu teikiamos dvi paslaugos: dalis apsidraudusio asmens įmokėtų lėšų yra investuojama, o kita dalis skiriama gyvybės apdraudimui. Mokesčiai mokami taip pat už abi paslaugas, nors jos ir neišskiriamos

Investiciniame fonde taip pat galima sukaupti papildomų lėšų senatvei. Šiuo atveju grąža priklausys tik nuo investavimo sėkmės, nes mokesčių lengvata negražinama. Šią galimybę aktualu apvarstyti asmenims, mokantiems mažesnę nei 27 % pajamų mokesčių arba negalintiems ar neketinantiems maksimaliai pasinaudoti pajamų mokesčių lengvata, taikoma investuojant į III pakopos pensijų fondus arba kaupiamąjį draudimą. Renkantis investicinius fondus, patarčiau labai atidžiai žiūrėti, kokius jie ima administravimo mokesčius.

Trečios pakopos pensijų fondų valdytoju gali būti tik licencijuota pensijų fondų valdymo įmonė. Pensijų fondų valdymo įmonių veiklą reglamentuoja LR papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas, o kontroliuoja LR Vertybinių popierių komisija 2007 m. rugsėjo 30 d. Lietuvoje veikė 6 papildomo savanoriško pensijų kaupimo (III pakopos) pensijų fondai, kuriuos valdo 4 valdymo įmonės [84]. Per 2007 m. III ketv. buvo įsteigti 3 nauji III pakopos pensijų fondai (bet š.m. rugsėjo 30 d. jie nebuvo pradėję veiklos).

3.5 Profesiniai pensijų fondai

Tarnautojų pensijų ir pašalpų fondų steigimo pradžia siekia net 18 amžių. Plačiausiai šie fondai paplito po Didžiojo karo. [41]

Vakarų Europoje ypač populiarėjant profesiniams pensijų fondams, kuriuos steigia darbdaviai savo darbuotojams, ES institucijos – Parlamentas ir Taryba, 2003 m. paskelbė direktyvą dėl profesinių pensijų institucijų veiklos ir priežiūros [38]. Šia direktyva siekiama sukurti vieningą erdvę Vakarų Europos valstybėse populiarių profesinių pensijų fondų, kuriuos steigia darbdaviai savo darbuotojams, veiklai. Įgyvendinus direktyvą, didelėms kompanijoms bei jų grupėms, veikiančioms daugelyje valstybių, atsiras galimybė visų įmonių grupės darbuotojų

profesines pensijas kaupti ir valdyti vienoje šalyje veikiančiame pensijų fonde. Tuo tikimasi padidinti profesinių pensijų fondų veiklos efektyvumą bei sustiprinti konkurenciją ES lygiu.

Lietuvos Respublika, kaip Europos Sąjungos valstybė narė, kuriai yra privalomas direktyvos įgyvendinimas, 2006 m. liepos 4 d. priėmė „Profesinių pensijų kaupimo įstatymą“ [83], kuris reglamentuoja ne tik profesinių pensijų kaupimo organizavimo sąlygas ir tvarką Lietuvos Respublikoje, bet ir skatina kokybiškesnę pensijų kaupimo sistemą, ne tik privačiuose pensijų fonduose, bet ir profesiniuose pensijų fonduose. Lietuvoje

Autorė mano, kad nepaisant Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymo priėmimo, realus profesinių pensijų fondų steigimo procesas nebus pradėtas. Lietuvos Respublikoje profesiniai pensijų fondai neturi perspektyvos jau vien dėl aiškios įstatymo leidėjo strategijos – t.y. „aklo“ direktyvos įgyvendinimo. Autorė taip teigia todėl, kad iki šiol, t.y. nuo anksčiau paminėto teisės akto priėmimo dienos, nepriimta jokia įstatymo pataisa, nebuvo svarstomas nė vienas straipsnio pakeitimo ar papildymo projektas. Tai įrodo, kad ši sritis nėra aktuali nei darbdaviams, nei darbuotojams. Be to, darbdaviai nėra suinteresuoti steigti tokius fondus dar ir todėl, kad valstybės nesuteikia jiems jokių papildomų socialinių garantijų ar mokestinių lengvatų.

3.6 Pensijų sistemos reformos vertinimas

Tiek einamuoju finansavimu, tiek kaupimu pagrįstai sistemai yra būdingos savos, specifinės rizikos. „Kaip rodo pasaulio šalių patirtis, pensijos, finansuojamos kaupimo būdu, yra didesnės, nei gaunamos iš valstybinių perskirstomųjų sistemų, mokant tą patį įmokų tarifą. Pagrindinė priežastis – akumuliacijos efektas – įmokos investuojamos kartu su jau sukauptu kapitalu. Tai sumuojama ir per ilgą laiką gaunamas didesnis uždarbis“[66].Dalyvavimas pensijų kaupime turi privalumų ir trūkumų kurios svarbu įvertinti. Galima išskirti tokius privalumus:

- Investuojant į pensijų fondus sudaryta galimybė padidinti pajamas senatvėje ir pensiją gauti iš dviejų šaltinių;
- Nėra priklausomybės nuo demografinės situacijos ir užimtumo struktūros t.y mažinamas gyventojų senėjimo poveikis pensijų sistemai;
- Įmokos kaupiamos bei investuojamos, o ne išmokamos tik surinktos;
- Privati pensija kaupiama iš įmokų „SoDrai“, dalyvis nieko papildomai nemoka. Taip pat ir mokesčiai susiję su pensijų turto valdymu išskaičiuojami iš „SoDros“ lėšų;
- Galimybė sužinoti sukauptą pensiją. Kiekvienam pensijų fondo dalyviui sudaryta galimybė gauti iš pensijų kaupimo bendrovės informaciją apie jo pensijos sąskaitos būklę, lėšų

investavimo strategiją ir pagal ją gautą investicinę grąžą bei pensijų kaupimo bendrovės finansinės veiklos audito išvadas;

- Dalyviai, mokėdami tokias pačias įmokas kaip dabar, ateityje gaus didesnes išmokas nei dabar gaunama iš „SoDros“. Pensijai sukauptą sumą tiesiogiai priklauso nuo jo darbo užmokesčio dydžio;

- Jei darbdavys už darbuotoją nesumoka priskaičiuotų valstybinio socialinio draudimo įmokų, „SoDra“ perveda į pensijų fondus nustatytą įmokų dalį, o skolą išieško pati;

- Privatus pensijų kaupimas turėtų mažinti šešėlinę ekonomiką, nes žmonės norės gauti oficialius atlyginimus, kad galėtų kaupti lėšas fonduose;

- Dalyvaujant pensijų kaupime, išlieka visos kitos socialinės garantijos(nedarbingumo, motinystės, ar ligos, negalios atvejais) mokamos išmokos ir išlieka visos pašalpos;

- Jei kaupiantysis privačią pensiją miršta, sukaupti pensijų fonduose pinigai paveldimi. Dalyviams suteikiamas finansinio saugumo jausmas;

- Asmeniui netekus darbo, jo pasirašyta pensijų kaupimo sutartis lieka galioti, tik nėra pervedamos įmokos iš Sodros. Asmens sukauptos lėšos ir toliau investuojamos pensijų fonde ir laukia, kada pensijų fondo dalyviui sueis pensinis amžius. Asmeniui pradėjus vėl dirbti, apsispręsti iš naujo nereikia, nes įmokos iš karto pervedamos į seniau pasirinktą sąskaitą pasirinktame pensijų fonde;

- Kaupiamuosiuose fonduose kiekvienas žmogus suinteresuotas asmeniškai kaupti pensiją sau, niekas nesinaudoja privilegijomis kitų sąskaita;

- Pensijų kaupimo bendrovės turtas yra atskirtas nuo pensijų fondų turto, todėl pasinaudoti fondo turtais pensijų kaupimo bendrovė negali. Valdanti įmonė ir pensijų fondas yra skirtingi dalykai. Valdytojo bankroto atveju, lėšos išlieka saugios ir įstatymų nustatyta tvarka saugiai pervedamos į kitos dalyvio pasirinktos pensijų kaupimo bendrovės pensijų fondą;

- Asmuo sulaukęs pensinio amžiaus gali nukelti išmokos mokėjimo pradžią ir kaupti papildomos pensijos dalį ilgiau nei tokią galimybę jis turėtų „SoDroje“;

- Pensijų fondų dalyviai patys pasirenka fondą, patys apsisprendžia dėl programos, o pereidamas į kitą pensijų fondą (kitos pensijų kaupimo bendrovės ar tos pačios pensijų kaupimo bendrovės viduje) gali keisti investavimo kryptis ir riziką;

- „SoDros“ administravimo mokesčiai vargu ar sumažės, tuo tarpu bendrovės, steigiančios privačius pensijų fondus, tarpusavy konkuruodamos ėmė mažinti administravimo mokesčius;

- Konkuruodami pensijų fondai tarpusavy, stengiasi patraukti žmones, tai sąlygoja geresnes pensijos kaupimo sąlygas;

- Teigiama įtaka šalies ūkio plėtrai. „Pensijų fonduose sukauptos lėšos – didžiulė kapitalo, labai reikalingo įmonėms vystyti pasiūla“ [56].

Naujoji II pakopos pensijų sistema pasižymi ne vien anksčiau išvardintais privalumais. Ji turi ir trūkumų.

- Galimybės sugrįžti atgal į „SoDra“ nėra. Jei asmuo liko nepatenkintas pensijų fondu ar pensijų kaupimo bendrove, jis gali pakeisti fondą arba pereiti į kita pensijų kaupimo bendrovę, tačiau grįžti atgal į Sodrą jau nebegali;

- II pakopos pensijų fonduose dalyvauti negali dirbantys pagal verslo liudijimus ar autorines sutartis. Vienintelis būdas šiems žmonėms, papildomai kaupti pensiją senatvei, - dalyvavimas III pakopos pensijos kaupime;

- Pernelyg mažos įmokos. Ateityje tai gali nuvilti kai kuriuos žmones, nes papildomai sukaupta pensijos dalis bus labai kukli;

- Kaupiamos pensijos dydžio negarantuoja nei valstybė, nei pensijų fondai - niekas, todėl nesėkmingai investavus visos pasekmės teks pensijų kaupimo dalyviams;

- Sudėtinga pasirinkti „tinkamiausią“ fondą. Geri buvę rezultatai negarantuoja sėkmės ateityje;

- Už valdymą mokamas atlyginimas. „Valdymo mokesčių dydžiai turi būti logiški ir pagrįsti suteikiama nauda“ [85]. Be to dideli ir perėjimai tarp valdytojų mokesčiai.

- Pensijų sistemos reforma iš dalies sumažino galimybes didinti pensijas ir kitas socialinio draudimo išmokas šio laikmečio pensininkams;

- Dirbantiems sudėtinga suvokti pensijų sistemos reformos prasmę, nes nėra aiškių prognozių, koks turėtų būti santykis tarp vidutinės pensijos ir vidutinio atlyginimo.

- Įmokos į pensijų fondus pervedamos kas ketvirtį, pervedant lėšas kas mėnesį, jos būtų greičiau investuojamos ir uždirbtų daugiau pajamų;

- Reformos modelis, kai neribojamas pensijų dalyvių amžius, yra labai rizikingas. Vertybinių popierių komisijos pateikiamoje informacijoje nurodyta, kad labai rimtai turėtų pasvarstyti apie pensijų kaupimą tie asmenys, kuriems iki senatvės pensijos amžiaus liko mažiau negu 10–12 metų. Tokiais atvejais kaupti papildomą pensiją fonde patartina, jeigu gaunamos didelės pajamos. Priešingu atveju tikėtina, kad senatvėje tokie asmenys gaus mažesnę pensiją, negu būtų gavę tik iš „SoDros“;

- Negarantuojam didesnė pensija pensijų kaupimo fonduose nei „SoDros“. Pensijos dydis labai priklauso nuo lėšų investavimo sėkmės ir pasirinkto fondo rūšies.

- Investicinė rizika: nors riziką sumažina įstatymai (apibrėžtas atsargų investicijų krepšelis, griežta pensijų fondų veiklos priežiūra), tačiau vis tik ji išlieka [85];

- Ribojamas dalyvių pasirinkimas. Leidžiama dalyvauti tik viename pasirinktame fonde;

- Mažai uždirbantys asmenys vargu ar sukaups didesnę pensiją privačiuose pensijų fonduose. Sodros sistemoje lėšos yra perskirstomos. Pvz., vienas žmogus uždirba 2500LTL, tuo tarpu kitas – 1000 LTL. Pagal socialinio draudimo sistemą, pirmojo pensija nebus dvigubai didesnė už antrojo: to, kuris uždirba mažiau, bus šiek tiek didesnė, o to, kuris uždirba daugiau, - šiek tiek mažesnė. Privačiame pensijų fonde dalyvaujantys žmonės nebedalyvaus perskirstyme tarp skirtingus atlyginimus gaunančių žmonių. Tai reiškia, kad daug uždirbantys žmonės apsisaugos nuo perskirstymo, ir jiems naudinga išeiti iš Sodros. O tiems, kurie uždirba mažai ir nesitiki gyvenime daug uždirbti, išeiti iš Sodros nenaudinga, nes minėtas perskirstymas būtent jiems ir yra sukurtas;

- Tikėtina, kad moterų pensijos bus mažesnės (2007m. moterų gyvenimo trukmė 77m, vyrų – 65m.). Moterys gyvena ilgiau, todėl joms bus išmokama mažesnė papildoma pensija, nors jos bus sukaupusios tokią pačią sumą kaip ir vyrai. Problema ta, jog tiek moterų, tiek vyrų gaunama pensija paskaičiuojama būtent pagal vidutinį gyvenimo amžių, ir tai sąlygoja gerokai mažesnes išmokas moterims senatvėje, nes II pakopos pensijų fonduose (į kuriuos lėšas perveda „SoDra“) sutaupyta suma išmokama per gerokai ilgesnį laikotarpį.

- Motinystės atostogos taip pat gali turėti įtakos antros pakopos pensijos dydžiui. Remiantis „Sodros“ pateikiama informacija, darbo stažas moterims motinystės atostogų metu nenutrūksta. Motina, auginanti vaiką iki trejų metų, yra privalomai draudžiama valstybiniu socialiniu pensijų draudimu pagrindinei pensijos daliai valstybės lėšomis, jeigu tuo laikotarpiu neturi draudžiamųjų pajamų (nedirba); Kai vaikui sukanka vieneri metai, „SoDrai“ turi būti pateikiamas prašymas toliau drausti valstybės lėšomis iki jam sukaks treji metai. Tačiau motinystės atostogų metu „SoDra“ į II pakopos pensijų fondus lėšų neperveda, nes tuo laikotarpiu socialinio draudimo įmokos „SoDrai“ nemokamos. Taigi dėl šios priežasties moterų, auginančių vaikus, antros pakopos pensija taip pat kiek sumažėja;

- Asmenims dirbantiems pagal autorinę sutartį, situacija darosi kiek komplikauta. Pajamos, gaunamos pagal autorinę sutartį, apmokestinamos tik 15 proc. tarifo pajamų mokesčiu, o darbdavys nemoka mokesčių „SoDrai“ nuo šios sumos, todėl ji neįskaičiuojama į pensiją didinančias pajamas. Taip nuo autorinių honorarų pajamos nekaupiamos II pakopos pensijų fonduose. Tad asmenims laiku nesusirūpinus papildomu pensijos kaupimu ar apskritai neįsigilinus į šią problemą, senatvėje bus susiduriama su nemaloniu siurprizu;

- Valstybė neprisiima atsakomybės už privačios pensijos dydį. Pensijos dydis priklausys nuo kiekvieno asmens įmokų mokėjimo trukmės, atlyginimo, nuo kurio būtų mokamos įmokos dydžio ir įmokų investavimo sėkmės. Valstybė tik nustato bendras investavimo taisykles;

- Kaupiamos pensijos dydžio negarantuoja nei valstybė, nei privatūs pensijų fondai, todėl nesėkmingų investicijų atvejais pensijos neišvengiamai sumažėtų. Tai galėtų padidinti valstybės išlaidas mažas pajamas gaunančių asmenų kompensacijoms.

IŠVADOS

Atlikus Lietuvos pensijų sistemos raidos analizę, darbo pradžioje iškelta hipotezė pasitvirtino. Išnagrinėjus Lietuvos pensijų sistemos kūrimosi aplinkybes, teisinę bazę, susipažinus su šios sistemos bruožais ir principais bei finansavimu, įvardijus pensijų sistemos problemas ir jų atsiradimą nulėmusias priežastis bei veiksnius, iškelus pensijų reformos tikslus ir uždavinius galima padaryti tokias išvadas:

1. Kiekviena valstybė turi savo istoriją, ideologiją, skiriasi savo išsivystymo lygiu, vyraujančiomis vertybėmis ir kultūriniais savitumais. Taigi dauguma veiksnių lemia, jog valstybė, rūpindamasi savo piliečiais, sukuria ir vysto jai būdingą socialinės gerovės modelį.

2. Savarankiškos Lietuvos pensijų politikos pradžią galima sieti su Nepriklausomybės atkūrimu 1918 m. Nors 1922 m. priimtoje Konstitucijoje pabrėžtas valstybės susirūpinimas darbo žmogumi, minimi siekiai užtikrinti teisę į pensiją tačiau nespėta tai įgyvendinti. Jaunos Lietuvos vykdoma socialinė politika neišsprendė senatvės pensijos problemos. Iki 1940m. senatvės ir invalidumo pensijomis, pagalba ligos atveju buvo aprūpinti valstybės vietos, verslo ir savivaldybių tarnautojai, kariai, nusipelnę veikėjai. Kai kurios privataus sektoriaus įmonės pasirūpindavo savo tarnautojų senatve. Jos steigė specialius fondus, kurių šaltiniai buvo pačių tarnautojų ir įmonių įmokos. Apskritai socialiniais įstatymais Lietuva vijosi pažangias vakarų Europos valstybes.

2. Tolesnę Lietuvos pensijų sistemos raidą nuo 1940m. lėmė Sovietų Sąjungos okupacija. Socialinis draudimas buvo vykdomas valstybės lėšomis. Įmokas mokėjo įmonės ir organizacijos, o patys darbuotojai jokių socialinio draudimo įmokų iš savo atlyginimo nemokėdavo. Sovietų pensijų sistema buvo sudaryta iš atskiroms užimtųjų grupėms skirtų schemų, bet apėmė visus gyventojus: darbininkus, kolūkiečius, tam tikroms kitų pajamų neturinčioms gyventojų grupėms buvo mokamos socialinės pensijos. Buvo valstybei nusipelnusių asmenų, komunistų nomenklatūrai nusipelnusių ir mokslininkų pensijos.

3. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, prasidėjo įvairiausios reformos. Pirmaisiais Nepriklausomybės metais Lietuvoje pradėta kurti ir įdiegta įmokomis nuo atlyginimo finansuojama socialinio draudimo sistema, veikė kaip stiprus lėšų perskirstymo mechanizmas buvo neefektyvi ir brangi. Vienos iš svarbiausių pensijų sistemos problemų – per mažos pensijos, pensijų suvienodėjimas, apdraustųjų mažėjimas, didėjanti pensinio amžiaus gyventojų dalis. Iš kilo būtinumas reformuoti esančią pensijų sistemą.

4. Per antrąją reformos etapą pradėtą 1995 m. įsigaliojo eilė pensijų įstatymų reformuojančių visą Lietuvos pensijų sistemą. Pradėta reformuoti pagrindinė – socialinio

draudimo einamojo finansavimo pensijų sistema. Kuriant valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemą buvo siekiama kompensuoti pajamas, prarastas dėl senatvės, invalidumo, maitintojo netekties; užtikrinti bent minimalią apsaugą nuo skurdo senatvėje. Tačiau ji taip pat neatnešė finansinio palengvėjimo nei valstybei, nei išmokų gavėjams. 1994-1995m. įvykdyta pensijų reforma nepasiekė savo iškeltų tikslų ir visiškai neišsprendė senatvės finansavimo problemų. Būtinybė keisti pensijų sistemą pribrendo.

5. 2003 metais Lietuvos pensijų sistema buvo pirmą kartą reformuota kaupimo ir individualizavimo kryptimi, siekiant sukurti kitokią senatvės pensijų sistemą, kurios ilgalaikis tikslas yra pakeisti pensijų sistemą taip, kad žmonės, sulaukę pensinio amžiaus, gautų didesnes pajamas nei iki šiol (tačiau perskirstymas ne padidėtų, bet sumažėtų) ir kad ši sistema taptų gyvybinga bei apimtų visus gyventojus. Pensijų reformos koncepcija numatė trijų pakopų sistemą, privalomą kaupimą ir atitinkamą socialinio draudimo pensijos sumažėjimą kaupiantiesiems.

6. Naujoji pensijų reforma iš esmės ir yra grindžiama tuo, kad asmuo prisiima atsakomybę už savo ateitį. Būsimos papildomos pensijos dydis priklausys nuo įvairių faktorių, tokių kaip rinkos ekonomikos pokyčiai Lietuvoje ir pasaulyje, žmonių, kurie disponuoja dalyvių lėšomis vykdant investavimo operacijas, patirties investicijų srityje, investicijų rizika, gaunamos algos dydis, dalyvio amžius bei lyties. Dėl mažesnės pensinio amžiaus ribos ir vidutiniškai ilgesnės gyvenimo trukmės, mažesnes pensijas Lietuvos Respublikoje gaus moterys.

REKOMENDACIJOS

Esminiams pakeitimams – per trumpas reformos įgyvendinimo laikas; rezultatai nerodo, kad reikėtų ką nors iš esmės keisti. Tačiau remdamasi šiame darbe nagrinėjam medžiaga, autorė rekomenduoja:

1. Reikia priimti įstatymų pakeitimus, kurie įteisintų privalomą perėjimą į mažiau rizikingą pensijų fondą - likus iki pensijos 10 - 15 metų reikėtų rinktis mažos akcijų dalies, o 5 - 7 metams - obligacijų fondus.

3. Žmonėms labai trūksta žinių šioje srityje. Padėti pasirinkti rizikingumą investuotojams turėtų pensijų fondų valdytojai, deja, dažnai pardavimo agentų tikslas yra tik įsiūlyti savo produktą, o ne patarti. Jų informacija yra labiau orientuota į reklamą. Todėl būtina žymiai pagerinti visuomenės informavimą apie pensijų sistemos problemas ir ypač apie kaupiamąjį pensijų draudimą: Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos kasmetiniame leidinyje „Socialinis pranešimas“ ir jos interneto svetainėje; „SoDros“ kasmetiniame statistiniame rinkinyje ir jos interneto svetainėje; nacionalinės televizijos ir radijo laidose; dienraščiuose bei vietiniuose laikraščiuose. Informacinį darbą turėtų žymiai pagerinti „SoDros“ teritoriniai skyriai ir pensijų kaupimo bendrovės.

4. Privačiam pensijų kaupimui leidžiamos įmokos yra per mažos. Ir nors kai kurie politikai teigia, kad didesnės antrosios pensijų pakopos įmokos net negali būti svarstomos, nes tai tik pagilins Sodros deficitą, autorė mano, kad siekiant efektyvios reformos, pirmiausia būtina didinti įmokos tarifą. Pensijų fonde sukauptas didesnis turtas garantuotų didesnę pensiją (anuitetą).

5. Suteikti visuomenei didesnes galimybes tiksliau vertinti pensijų fondų veiklos rezultatus ir efektyvumą. Darbo autorė siūlo, kad kiekvienas pensijų fondas turėtų palyginamąjį indeksą - pensijų kaupimo bendrovės pasirinktą rodiklį, su kuriuo būtų lyginamas pensijų fondo veiklos rezultatas (investicijų grąža). Siekiant labiau apsaugoti dalyvių interesus, taip pat siūloma kontroliuoti pensijų kaupimo bendrovės atstovaujančių asmenų kvalifikaciją.

6. Daugiau dėmesio skirti vartotojų teisių apsaugai. Anot ekspertų, šiuo metu pensijų kaupimo bendrovių bei su jomis susijusių asmenų veiklos apskundimo procedūros nėra pakankamai efektyvios. Todėl siūloma kiekvienoje pensijų kaupimo bendrovėje nustatyti vidinį ginčų sprendimo mechanizmą, paliekant dalyviui teisę vėliau kreiptis į priežiūros instituciją.

SANTRAUKA

Magistro baigiamojo darbo tema : Lietuvos pensijų sistemos raidos analizė

Pagrindinės sąvokos: pensijų sistema, socialinė apsauga, socialinis aprūpinimas, socialinis draudimas, socialinė parama, pensijų fondas.

Baigiamajame darbe nagrinėjamas Lietuvos pensijų sistemos kūrimas per devyniasdešimties metų laikotarpį t.y 1918-2007m. Pirmiausia aprašomas socialinės apsaugos atsiradimas, bei socialinės apsaugos modeliai. Toliau darbe analizuojami socialinio aprūpinimo sistemos formavimo pagrindai. Išryškunami pensijų reformų priežastys, tikslai. Iškiriami principai, kuriais buvo remtasi ar remiamasi kuriant pensijų sistemas.

Darbe analizuojama Lietuvos pensijų sistemos kūrimas nuo 1918m. Šio darbo tikslas - išnagrinėti Lietuvos pensijų sistemos kūrimo raidą bei įvertinti eigos privalumus ir trūkumus, galimas pasekmes. Darbe apžvelgiama tarpukario Lietuvos socialinio draudimo istorija. Tolesnį pensijų politikos formavimą nuo 1940m iki pat 1990m. lėmė Sovietų Sąjunga. Pirmieji socialinės apsaugos reformos žingsniai Lietuvoje buvo žengti 1990 m. Kurdamą socialinę gerovę, jauna valstybė susidūrė su sunkumais, kuriuos reikėjo nedelsiant spręsti. Taigi 1994 - 1995m. įvykdyta antroji pensijų reforma. Tačiau ji taip pat neatnešė finansinio palengvėjimo nei valstybei, nei išmokų gavėjams. Vykdytos pensijų reformos nepasiekė savo iškeltų tikslų ir visiškai neišsprendė senatvės finansavimo problemų. Būtinybė keisti pensijų sistemą pribrendo ir 2004m. pradėta vykdyti naujoji trijų pakopų pensijų sistema. Naujosios pensijų sistemos įvedimas- svarbus žingsnis modernizuojant Lietuvos socialinio draudimo sistemą. Darbe išsamiai aprašomos trys pensijų pakopos, jų skirtumai. Pateikiami statistiniai duomenys. Pateikiamos ir stipriosios, ir silpnosios pensijų reformos pusės. Negalima teigti, kad naujoji pensijų reforma ir jos siūlomas privatus pensijų kaupimas šimtu procentu užtikrins geresnį gyvenimą senatvėje, kaip ir negalima teigti, kad po trisdešimties metų bus tokios pat menkos kaip dabar. Šiuo metu yra per trumpas privataus pensijų kaupimo laikotarpis, kad galima būtų įvertinti ar žmogus išlošė ar pralošė nukreipęs savo lėšas į privatų pensijų fondą.

Žvelgiant į Lietuvos pensijų sistemos raidą, autorės nuomone pagrindinis tikslas – užtikrinti pakankamas pajamas senatvėje – kol kas nėra pasiektas.

SUMMARY

Master's work theme is "Evaluation analysis of pension system in Lithuania.

Key words: pension scheme, social security, social provision, social insurance and pension fund.

The development of the pension scheme in Lithuania in the period 1918 to 2007 is analysed in this dissertation. The origins of the social security system, social security models and bases of the formation of the social provision are included in the thesis. The reasons and the pension's goals are mentioned in the text. The principles of the pension system are given in the text.

The development of the pension system from 1981 is analyzed in the text. The purpose of this work is to reflect the development of the pension schemes, evaluate strength; weakness and results. The history of the social insurance during in the interwar period is often overlooked. The occupation by the Soviet Union in 1940 prevented further development of an independent social security system, especially worker pensions. In 1990's Lithuania experienced the country's first social security reform. The young country had a lot of problems creating its own social welfare and it needed to be solved. In 1994-1995 there was a second pension reform in the country but it didn't help the government and its people. The pension reforms didn't achieve wanted goals and didn't solve the old-age pension problems. In 2004 the new three step pension system was started in the country. It was very important move in making the social insurance system more modern as it used to be before. The three step pension system and its differences are in details analysed in these thesis. The statistic information is provided in this text. There are given the weaknesses and strengths of the pension reform. It is not clear what will happen in the future as the period of private pension scheme is very short. It is not easy to know whether the individual is winner or loser in choosing to invest the money in the private pension scheme.

The author thinks that the main purpose to secure better incomes in the old age is not achieved yet.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Įstatymai

1. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija// Vyriausybės žinios. 1940. Nr. 730. P. 1
2. Lietuvos Valstybės Konstitucija// Vyriausybės žinios. 1922. Nr.100. P.1.
3. Lietuvos Valstybės Konstitucija // Vyriausybės žinios. 1938. Nr. 243. P.1.
4. Lietuvos Respublikos gyventojų pensinio aprūpinimo gerinimo įstatymas // Valstybės žinios. 1992, Nr. 24-592.
5. Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2004. Nr. 83-2983.
6. Lietuvos Respublikos netekusiems sveikatos kariams, jų šeimoms o taip pat žuvusiųjų karių šeimoms pensijų įstatymas // Vyriausybės žinios. 1922. Nr.104. P.1.
7. Lietuvos Respublikos karių pensijų įstatymas // Vyriausybės žinios. 1925. Nr.201. P. 1.
8. Lietuvos Respublikos ligonių kasų įstatymas // Vyriausybės žinios. 1926. Nr. 227 P.1.
9. Lietuvos Respublikos ligonių kasų įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios. 1934. Nr.434 P.7.
10. Lietuvos Respublikos pasižymėjusių visuomenės veikėjų pensijų įstatymas // Vyriausybės žinios. 1925. Nr. 196. P.1.
11. Lietuvos Respublikos pensijų fondo įstatymas // Valstybės žinios. 1999, Nr. 55-1765.
12. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas // Valstybės žinios. 2003, Nr.75 – 3472.
13. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr.123-5511.
14. Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2003. Nr. 75-3473.
15. Lietuvos Respublikos prezidento valstybinės rentos įstatymas // Valstybės žinios. 2006. Nr. 141 – 5405.
16. Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymas // Valstybės žinios. 2006, Nr. 82 – 3248.
17. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarnautojų pensijų įstatymas// Vyriausybės žinios. 1939. Nr.579 P. 1.
18. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas // Valstybės žinios. 1994, Nr. 101-2018.
19. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1990, Nr. 32-761.

20. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas // Valstybės žinios. 1991, Nr. 17-447
21. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas // Valstybės žinios. 1994, Nr.59-1153.
22. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas // Valstybės žinios. 2003. Nr. 114-5116.
23. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2005. Nr. 71-2555.
24. Lietuvos Respublikos valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymas// Vyriausybės žinios. 1926. Nr. 221. P.1.
25. Lietuvos Respublikos vyriausiosios socialinio draudimo valdybos įstatymas // Vyriausybės žinios. 1926. Nr. 225.
26. TSRS Pensijų ir pašalpų kolūkių nariams įstatymas// LTSR Aukščiausiosios Tarybų vyriausybės žinios. 1964. Nr.20.
27. TSRS Valstybinių pensijų įstatymas// LTSR Aukščiausiosios Tarybų vyriausybės žinios. 1956. Nr.9

Vyriausybės nutarimai bei kiti poįstatyminiai teisės aktai

28. Dėl pensijų sistemos reformos koncepcijos. LR Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimas Nr. 465 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 36-998.
29. Laikinosios Vyriausybės deklaracija // Laikinosios vyriausybės žinios. 1918. Nr.1.
30. Liaudies seimo priimta deklaracija // Vyriausybės žinios. 1940. Nr.719.
31. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990, nutarimas Nr. 1156 “Dėl Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“// Valstybės žinios 1994, Nr. 91- 1781.
32. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990, nutarimas Nr. 171 “Dėl personalinių pensijų skyrimo ir kai kurių lengvatų personaliniams pensininkams panaikinimo“// Valstybės žinios. 1990, Nr. 17-457.
33. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1990 m. nutarimas Nr. 64 „Dėl Lietuvos TSR valstybinio socialinio draudimo sistemos pertvarkymo“
34. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991, nutarimas Nr. 281 “ Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros, vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemų, Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyriaus darbuotojų, pareigūnų ir karių pensinio aprūpinimo tvarkos“// Valstybės žinios. 1991, Nr. 23-623.

35. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001, nutarimas Nr. 138 “Dėl pensijų sistemos reformos vykdymo 2001-2002 metų priemonių plano”// Valstybės žinios. 2001. nr.14 - 430.
36. Konvencija dėl pensininkų Klaipėdos krašte aprūpinimo// Vyriausybės žinios. 1929. Nr.300.
37. Konvencija kariams pensininkams Klaipėdos Krašte aprūpinti// Vyriausybės žinios. 1929. Nr.300.

Tarptautiniai dokumentai

38. 2003 m. birželio 3 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/41/EB dėl profesinių pensijų institucijų veiklos ir priežiūros (OL 2004 m. specialus leidimas, 5 skyrius, 3 tomas, P. 350).

Mokslinė ir kita literatūra

39. Akelaitis V. Socialinė apsauga Lietuvoje. Lietuva 1918-1938m.
40. Bagdanavičiūtė V. Pensijų fondus siūloma lyginti pagal riziką // Verslo žinios, 2004.
41. Bučas J. Pensijų ir pašalpų fondai // Pinigų studijos. 2001, Nr. 1.
42. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press, 1995.
43. Gyls P. Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontraversijos.//Viešoji politika ir administravimas Nr.2. – Lietuvos Teisės Universiteto leidybos centras, 2002.
44. Guogis A. Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese: Lietuvos atvejis // Pranešimas skaitytas Socialdemokratinės minties instituto konferencijoje „Gerovės valstybė“ . Vilnius, 2006.
45. Guogis A. Socialinės politikos modeliai. Vilnius: Eugrimas, 2000.
46. Guogis A., Bernotas D. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos.- Vilnius: LTU leidykla, 2003.
47. Guogis A., Bernotas D., Ūselis D. Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą.- Vilnius: Eugrimas, 2000.
48. Ignatavičius M. Kodėl reikia pensijų sistemos reformos? // Lietuvos žinios. 2001. Nr. 298.
49. Lazutka R. Pensijų sistemų raida Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2007, T. 18.
50. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. Vilnius: Mintis 1978. P. 4.
51. Lietuva. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1991. T.15.

52. Lietuvos statistikos metraštis 1939m. Kaunas: Akc "Spindulio" B-vės spaustuvė, 1940. T.13.
53. Medaiskis T. Socialinė apsauga: kai kurie aspektai ir tendencijos// Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. Vilnius, 1999.
54. Morkūnienė A. Naujoji pensijų kaupimo sistema. Lietuvos ekonomikos apžvalga 2003 Nr.2. Vilnius 2003.
55. Nekrošius I. Kolūkiečių socialinis aprūpinimas. Vilnius: Žinijs 1977.
56. Orlaitė L. Pensijų kaupimo fondai.// Mūsų socialinis kapitalas – žinios. Konferencijos pranešimų medžiaga. – Kaunas: Technologija, 2005.
57. Paplėnas J. Lietuvos socialinės politikos bruožai// Lietuva. 1952. Nr 1.
58. Perminienė L. Draudimo stažas senatvės pensijai gauti // Mokesčių žinios. 2003. Nr.34.
59. Perminienė L. Kas žinotina apie pensijų reformą? //Mokesčių žinios.2003. Nr. 40(346).
60. Perminienė L. Našlių ir našlaičių pensijos// Mokesčių žinios. 2003. Nr.38 (344).
61. Poškutė V. Lietuvos valstybinės socialinio draudimo sistemos perspektyvos // Ekonomika. 1999. Nr.48.
62. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1995/ Jungtinių tautų vystymo programa. Vilnius, 1995.
63. Putelytė G. Pensijos po trisdešimties metų bus tokios pat menkos // Veidas, 2006.
65. Ruseckas A., Kanapickienė R. Pensijų sistemos formavimas. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga. 3 knyga // Ekonomika ir vadyba. – Kaunas : Technologija, 2003.
66. Saugios ir turtingos senatvės garantas (V. Šumilovaitės interviu su SADM viceministre A. Morkūniene) // Lietuvos žinios. 2001. Nr. 280.
67. Smalsys V. „Gerovės valstybės „ ir socialinės viešosios politikos krypties teoriniai aspektai“//Viešoji politika ir administravimas Nr.11. – Lietuvos Teisės Universiteto leidybos centras, 2005.
68. Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius, 2005.
69. Socialinis pranešimas 2004. - Vilnius : Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2005.
70. Socialinis pranešimas 1997. – Vilnius: Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija 1998.
71. Socialinis pranešimas 2005-2006. - Vilnius : Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2006.

72. Socialinis pranešimas 2006-2007. - Vilnius : Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2007.
73. Steponavičienė G. Kaupiamieji privatūs pensijų fondai//Esu. 2000. Nr. 2 (199).
74. Šatkuvienė V. Iš didelio debesio mažas lietus // Esu. 2002. Nr. 21 (266).
75. Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. MRU. Vilnius, 2005.
76. Titmuss R. Essays on „The Welfare State“. London: Unwin University Books, 1963.
77. Vasiliauskas A., Žilinskienė V. Pensijų fondų įtaka gyvybės kaupiamajam pensijų draudimui. // Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos. – VšĮ Šiaulių Universiteto leidykla, 2004.

Interneto svetainių naudojama medžiaga

78. Lazutka R., Žalimienė L., Andrejeva L., Katkus V., Martinaitytė E., Skubaitė A., Tylienė V. Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos // www.osf.lt; Prisijungimo laikas: 2007 – 10 -13.
79. Kaip pasirinkti pensijų fondą?//<http://www.finansai.lt/Portals/57ad7180-c5e7-49f5-b282-c6475cdb7ee7/FAA - kaip pasirinkti pensiju fonda.pdf>; Prisijungimo laikas :2007 – 12 -01.
80. Lietuvos socialinės politikos kokybės, struktūros ir dinamikos tyrimas: rezultatai ir siūlymai // <http://www.lrinka.lt/Tyrimai/Socialin/index.phtml#Našliu%20ir%20našlaičiu%20pensijos>; Prisijungimo laikas: 2007 – 11-16
81. Paramos šeimai politikos tipai // http://sti.lt/leid_pristat/Tekstai/parama/ch2.pdf ; prisijungimo laikas: 2007-05 -10.
82. Pensijų fondai // <http://www.vpk.lt/svietimas/index.php?fuseaction=products.view&mid=17&cid=141&id=19> ; Prisijungimo laikas : 2007 – 11-24.
83. Pensijų fondų dalyvių apsauga: Ar rizikos paskirstytos proporcingai?// <http://www3.lrs.lt/docs2/RKZBZCQX.PPT> ; Prisijungimo laikas: 2007 – 12 -02.
84. 2007 10 31 Pensijų fondų 2007 m. rugsėjo 30 d. investicinių portfelių apžvalga | Bendra informacija // <http://www.vpk.lt/lt/index.php?fuseaction=content.viewArticle&id=3007>; Prisijungimo laikas : 2007- 11-17.
85. Vaičiulis M. Pranešimas konferencijai „Asmeninių finansų valdymas neprofesionalams“ // <http://www.vpk.lt/uploads/Investiciniai%20fondai.ppt#338,8,Trūkumai> ; Prisijungimo laikas 2007 – 09 – 10.

PRIEDAI

1 priedas

1 lentelė. Pensininkų ir šelpiamųjų skaičius tarpukario laikotarpiu(1918-1940m)

Metai, pensininkų grupės	Buvo metų pradžioje	Per metus prisidėjo	Per metus išbraukta	Liko metų pabaigoje
1926	-	446	2	444
Civilinių įstaigų	-	166	1	165
Krašto apsaugos ministerijos	-	48	-	48
Lietuvos karo invalidai	-	232	1	231
Rusų armijos invalidai	-			
Pasižymėję asmenys	-	-	-	-
1929	1088	254	40	1302
Civilinių įstaigų	384	132	25	491
Krašto apsaugos ministerijos	93	23	4	112
Lietuvos karo invalidai				419
Rusų armijos invalidai	570	59	9	201
Pasižymėję asmenys	41	40	2	79
1932	2413	512	80	2845
Civilių įstaigų	786	362	41	1107
Kariai	151	31	3	179
Lietuvos karo invalidai	477	55	7	525
Rusų armijos invalidai	721	63	10	774
Pasižymėję asmenys	143	1	10	134
Buvę Vokietijos tarnautojai	135	-	9	126
1935	760	-	272	6760
Civilių įstaigų	-	418	11	2542
Kariai	-	32	8	243
Lietuvos karo invalidai	-	71	102	530
Rusų armijos invalidai	-	14	17	807
Pasižymėję asmenys	-	52	14	197
Ordinų kavaleriai	-	8	-	8
Buvę Reicho ir Prūsijos valdininkai	-	-	3	112
Klaipėdos krašto direktorijos tarnautojai	-	17	4	83
Klaipėdos krašto buvę Rytprūsių vald. ir tarnaut.	-	7	-	55
Buv. Vokietijos kariai	-	147	106	2178
Kiti rentininkai ir šelpiamieji	-	1	-	5
1939	2166	231	181	46
Civilių įstaigų pensininkų	3365	607	203	3769/451*
Kariai	370	49	11	408/78
Lietuvos karo invalidai	905	147	52	1000/51
Didž. Karo invalidai	827	22	15	834/-
Pasižymėję asmenys	303	49	15	337/6
Ordinų kavaleriai	32	13	-	45/-
Buvę Reicho ir Prūsijos valdininkai	99	-	99	-/-
* šelpiamieji				

Šaltinis : Lietuvos statistikos metraščiai (1927m., 1930m., 1933m., 1936m., 1940m.)

3 lentelė. Pensijas gaunantys asmenys

Pensijos rūšis	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Senatvės	679,3	656,7	656,8	659,3	660,6	655,3	651,0	648,0	6,44,6
Invalidumo	115,8	123,8	128,5	133,3	144,0	147,0	152,2	158,8	
Maitintojo netekimo	56,0	48,4	48,0	52,6	49,5	47,8	44,1	40,7	36,9
Ištarnauto laiko	1,1	1,2	1,6	2,3	2,5	2,4	2,2	2,0	1,9
Našlių ir našlaičių	-	-	-	-	11,9	27,3	88,2	172,9	188,7
Iš jų našlių už mirusius iki 1995 sausio d.*					-	-	41,2	107,7	106,2
Šalpos(socialinės) pensijos	39,6	40,6	41,4	38,5	49,0	50,3	52,0	53,9	56,0
I laipsnio	-	-	-	-	0,2	1,9	2,0	2,1	2,5
II laipsnio	-	-	-	-	1,7	1,5	1,6	1,6	1,7
Mokslininkų	-	-	-	-	1,5				
Nukentėjusių asmenų	-	-	-	-	66,7	70,9	77,4	82,3	83,6
Karių ir pareigūnų	4,1	7,6	7,9	8,5	6,4	6,2	6,6	7,0	6,7
Kitos personalinės	6,4	2,6	2,6	2,6	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

*Mokama nuo 1997. liepos 1d.

Šaltinis: Socialinė apsauga Lietuvoje 1993m, 1994m, 1995m, 1997m, 1999m.Lietuvos statistikos departamento duomenys

4 lentelė. Vidutinis VSD mokamų pensijų skaičius 2000-2007m.

Laikotarpis	Kartu su kompensacijomis	Mokamų pensijų skaičius	Senatvės	Išankstinės senatvės	Invalidumo	Netekto darbingumo	Ištarnauto laiko
2000 m.	1060447	1054154	644523	-	173614	-	1815
2001 m.	1067637	1061019	636919	-	181119	-	1677
2002 m.	1067546	1060211	625378	-	188048	-	1621
2003 m.	1066135	1057826	610775	-	196321	-	1463
2004 m.	1069510	1060990	602512	2457	202253	-	1314
2005 m.	1075399	1066726	595524	5685	206367	9793	1144
2006 m.	1072621	1063642	590968	8104	149340	61907	1067
2007m.	1081953	1072843	590230	8432	119109	93341	993
I ketv.	1071539	1062444	590392	8510	123232	89270	1006
II ketv.	1092365	1083241	590068	8354	114986	97412	980

Laikotarpis	Maitintojo netekimo	Našlių ir našlaičių (iš viso)	Našlių	Našlaičių	Našlių (už mirusius iki 1994 12 31)	Kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas
2000 m.	33423	200779	72514	26252	102013	6393
2001 m.	29502	211802	82961	31549	97292	6618
2002 m.	26114	219050	91185	35704	92161	7335
2003 m.	22187	227080	102432	37379	87269	8309
2004 m.	19325	233129	111802	39786	81541	8520
2005 m.	16545	236565	119712	40479	76374	8673
2006 m.	14108	238148	126497	40535	71116	8979
2007 m.	12754	247984	129856	38947	79181	9110
I ketv.	12770	237264	129242	37082	70940	9095
II ketv.	12738	258703	130470	40811	87422	9124

Šaltinis: Valstybinio socialinio fondo valdybos pensijos// <http://www.sodra.lt/index.php?cid=283>; prisijungimo laikas : 2007-12-01.

5 lentelė Vyrų ir moterų senatvės pensijos amžius

Metai	Vyrų pensinis amžius	Moterų pensinis amžius
1995	60 m. 2 mėn.	55 m. 4 mėn.
1996	60 m. 4 mėn.	55 m. 8 mėn.
1997	60 m. 6 mėn.	56 m.
1998	60 m. 8 mėn.	56 m. 4 mėn.
1999	60 m. 10 mėn.	56 m. 8 mėn.
2000	61 m.	57 m.
2001	61 m. 6 mėn.	57 m. 6 mėn.
2002	62 m.	58 m.
2003	62 m. 6 mėn.	58 m. 6 mėn.
2004	62 m. 6 mėn.	59 m.
2005	62 m. 6 mėn.	59 m. 6 mėn.
2006	62 m. 6 mėn.	60 m.

Šaltinis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos

6 lentelė. Būtinasis draudimo stažas

Metai	Būtinasis stažas	
	moterims	vyrams
1995	21 m.	26 m.
1996	22 m.	27 m.
1997	23 m.	28 m.
1998	24 m.	29 m.
1999	25 m.	30 m.
2000	26 m.	30 m.
2001	27 m.	30 m.
2002	28 m.	30 m.
2003	29 m.	30 m.
2004	30 m.	30 m.

Šaltinis : Senatvės pensijos amžiaus lentelė // <http://www.socmin.lt/index.php?-94688038>; prisijungimo laikas : 2007-12-01